

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

DISERTAČNÍ PRÁCE

SLOŽENÁ ADJEKTIVA V DOBĚ BAROKNÍ
A JEJICH VÝVOJ V DOBĚ NÁRODNÍHO OBROZENÍ

Vedoucí práce: doc. PhDr. Marie Janečková, CSc.

Autorka práce: Mgr. Veronika Nováková

Obor doktorského studia: Český jazyk

2018

Prohlašuji, že svoji disertační práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své disertační práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice 1. dubna 2018

Mgr. Veronika Nováková

ANOTACE

Složená adjektiva v době barokní a jejich vývoj v době národního obrození

Tématem disertační práce jsou složená adjektiva, jejich vývoj a užívání během dvou historických období. Kompozice stojí v rámci českého jazyka na periférii slovo-
tvorných postupů. Tento postup tvoření nových pojmenování se nejvíce rozšířil v době
národního obrození, přičemž sloužil jako jeden z prostředků doplnění slovní zásoby.
Autoři využívali především významovou naplněnost, ekonomičnost vyjádření i
neobvyklost kompozit v textech odborných i uměleckých, prozaických i básnických.
Kompozice se však začala více rozvíjet již v době barokní, kde kompozita byla využí-
vána pro jejich sdělnou hodnotu a pro ozvláštňování textu. Základní klasifikace je převzata
z monografie *Česká kompozita diachronně* Dušana Šlosara (1999), sekundárním textem
je *Tvoření slov skládáním* Ivany Bozděchové (1994).

Cílem práce je zachytit vývoj struktury tvoření složených adjektiv během těchto
období, dále sleduje jejich výskyt, funkci a typy, jak se vyvíjely a měnily během doby
barokní a doby národního obrození. Práce přispívá k analytickému zkoumání histo-
rického vývoje slovo-
tvorné roviny jazyka, konkrétně kompozičního postupu.

ANNOTATION

Compound Adjectives in Baroque Period and Their Development in Czech National Revival

Topic of this dissertation are compound adjective, their development and usage during two historical periods. Compounding is on the edge of czech word-formation methods. This method of creating new lexical units has spread the most during Czech National Revival as one way of expanding czech lexicon. Authors used mostly semantic fullness, economy of expression and uncommonness of compounds in both specialized and artistical texts and in both prosaic and poetical texts. Compounding already started to evolve more in Baroque period, compounds were used for their communicative value and unusualness. Basic classification is adopted from monograph *Česká kompozita diachronně* by Dušan Šlosar (1999), secondarily from monograph *Tvoření slov skládáním* by Ivana Bozděchová (1994).

The aim of the work is to capture development of structures used in adjective compounds formation during these two periods, also to examine their occurrences, functions and types, how they developed and changed during the periods of Baroque and Czech National Revival. The work contributes to analytical examination of the historical development of word-formation level of czech language, specifically of the method of compounding.

Děkuji paní doc. PhDr. Marii Janečkové, CSc., za neocenitelné rady a připomínky při psaní této disertační práce, rovněž za vedení a osobní přístup během celého doktorského studia.

Dále děkuji Mgr. Zuzaně Kalinové za pomoc s materiálem a – stejně jako ostatním kolegům – za vzájemnou pomoc a podporu.

Obsah

Úvod.....	8
I. Aspekty kompozice	11
1. Definice kompozice a kompozit	11
1.1.Kompozita ve světových lingvistikách	13
1.2.Kompozita v dobových gramatikách	15
1.3.Die Bildsamkeit der Slawischen Sprache	19
2. Klasifikace kompozit	22
2.1.Slovotvorné způsoby použité při tvoření složeniny	22
2.2.Těsnost vztahu mezi členy složeniny.....	24
2.3.Povaha syntaktického vztahu mezi členy složeniny	26
2.4.Způsob vyjádření onomaziologické báze	30
2.5.Původ fundujících členů složeniny.....	31
2.6.Slovnědruhová příslušnost složenin a členů složeniny.....	31
II. Metodologie.....	40
III. Adjektivní složeniny v době baroka a národního obrození.....	46
1. Složeniny se zadním členem deverbálním	46
1.1.Neparadigmatický zadní člen	47
1.2.Paradigmatický zadní člen.....	63
2. Složeniny se zadním členem desubstantivním.....	77
2.1.Kompozita z proprií	77
2.2.Kompozita z apelativ	79
2.3.Přední členy	95
2.4.Nepřímé složeniny tvořené ze substantivních složenin	105

3. Složeniny se zadním členem adjektivním	108
3.1.Složeniny skladu A-(k)-A	110
3.2.Složeniny skladu S-(k)-A.....	124
3.3.Složeniny skladu N-(k)-A	132
3.4.Složeniny skladu P-(k)-A.....	134
3.5.Složeniny skladu Adv-(k)-A.....	136
4. Přední členy složených adjektiv	138
4.1.Přechodové přední členy	139
4.2.Adjektivní přední členy.....	141
4.3.Substantivní přední členy	142
4.4.Numerální přední členy.....	144
4.5.Pronominální přední členy	148
4.6.Adverbiální přední členy.....	150
4.7.Verbální přední členy	151
Závěr.....	153
Prameny a literatura.....	161
1. Prameny	161
2. Vybrané dobové gramatiky	169
3. Literatura.....	171
Rejstřík kompozit.....	178

Úvod

V době pobělohorské nastal v určitém směru útlum českého jazyka, který byl vyvolán mimo jiné i odchodem nekatolické inteligence ze země a germanizací vyšších a středních vrstev společnosti (šlechty a měšťanstva) spojenou s rekatolizací, náročná literatura ztratila vzdělané publikum, což v 18. století vedlo ke vzniku literárního vakua. Velká část literární tvorby byla ve službách protireformačního působení, převažuje především homiletika (Šlosar a kol. 2009, s. 91–92). Rekatolizační působení na prosté vrstvy obyvatelstva však zároveň přimělo faráře k důkladnějšímu seznámení s jazykem těchto vrstev – s češtinou. Nářeční diferenciací mluveného jazyka v 17. a 18. století dosáhla vrcholu, v širokých vrstvách uživatelů jazyka došlo ke ztrátě kritérií spisovnosti (Šlosar a kol. 2009, tamtéž). Jazyk se však nepřestával vyvíjet, ještě vznikala díla vyššího stylu (historiografická, homiletická, ale i nižšího literárního a jazykového charakteru: knížky lidového čtení, kramářské písně...). Vyšší styl jazyka po určitou dobu udržovali exulanti, předními zástupci jsou např. Jan Ámos Komenský, Pavel Skála ze Zhoře. V domácím katolickém prostředí vynikli jezuitští autoři, např. Bohuslav Balbín, Bedřich Bridel, Adam Michna z Otradovic aj. (srov. Šlosar a kol. 2009, s. 92n). Homiletika se postupně stala nejrozšířenějším žánrem, vliv konceptualismu na část kazatelů vedl zejména v první polovině 18. století k experimentování s jazykem a stylizací textu. Přestože obrozenci jazyk barokního období neuznávali za dostatečný a obrátili se k humanistickému období 16. století a třebaže docházelo spíše ke stagnaci než k výraznému rozvoji jazyka, plnil barokní jazyk důležitou překlenovací roli, byť mu nebyla přiznávána, a mohl přesto ovlivňovat i jazyk obrozenců, kteří nastoupili cestu k nové češtině. Obě období si zaslouží naši pozornost.

Obrozenci, především představitelé druhé generace, tzv. jungmannovské, romantické, se snažili o neobyčejnost ve vyjadřování, chtěli rozšířit slovní zásobu básnického jazyka působícího nejvíce na city, povznést řečnickou mluvu, proto začali mimo jiné využívat v mnohem větší míře složené výrazy, kompozita. Jejich snahy byly odpůrci označovány jako „novotaření“ (Cuřín 1985, s. 88n). Sám Jungmann se velmi zasloužil o rozvoj jazyka, a to nejen v rámci jazykovědné a literární teorie, jeho nejdůležitějším počinem je *Slovník česko-německý*, k němuž se vyjádříme později. Na základě Dobrovského názorů a rad k tvoření slov také určil, jakým způsobem má být slovní zásoba češtiny rozšiřována. Například ve *Slovesnosti* (Jungmann 1845, s. 29) píše: *Tři*

stupně projíti povinna literatura naše: poznání jazyka, známost věcí a cvičenost ducha, původnost prací. K prvnímu pomoci jí mohou staré vzory, k druhému čtení a překládání cizích výborných spisův, ke třetí čas a výtečné hlavy časem se rodící. Jak vysvětluje Křístek (1973), Jungmannův program národní obnovy závisel na obohacování současného jazyka ze všech dostupných a přirozených zdrojů a při citlivém respektování jazykové tradice měl rozšířit především slovní zásobu, aby českým jazykem mohly být tlumočeny a českými mluvčími zvládnány poklady dobové evropské literatury, výsledky vědy a kultury. Na základě zvládnutí české slovní zásoby by pak mohli postupně získávat schopnosti pro pěstování literatury, kultury a vědy vlastní. Toto obohacování slovní zásoby jazyka se mělo dít několika hierarchizovanými způsoby, jak také popisuje Jungmann (1845, s. 22n): nejprve čerpat ze starých památek, dále z mluvy národní (avšak pečlivě vybírat, neboť obecná mluva byla velmi pokažena), dalšími zdroji měla být nářečí jinoslovanská¹. Teprve když z těchto zdrojů nelze vydobýt příslušný výraz, má být užito tvoření nových slov, a to buď odvozováním pomocí předpon a přípon (je užito termínů *před-* a *zásuvek*), čímž se připodobňujeme latiníkům, nebo skládáním dvou slov, čímž se blížíme Němcům. Vhodným nástrojem mělo být i doslovné překládání, pokud neodporovalo duchu češtiny. Mezi kalky, jak z jazyka německého, tak latinského nebo řeckého, lze najít i řadu složenin.

Skládání neboli kompozice je jazykům indoevropské rodiny vlastní, třebaže ve slovanských jazycích je více zastoupen postup odvozování (derivace). Kompozita se objevují již v praslovanštině a jejich vytváření a užívání pokračuje dosud. Z pohledu frekvence tvoření slov kompozicí je čeština spolu s ostatními slovanskými jazyky přibližně uprostřed indoevropské jazykové rodiny, a to z hlediska historického i současného (Mitter 2016, s. 12). V některých obdobích vzniká složenin více, jako např. v době národního obrození, ačkoliv to byla záměrná snaha, která měla přispět k výraznému obohacení slovní zásoby. Předcházející barokní období se snažilo o získání pozornosti posluchačů nejen obsahem kázání, ale i jejich formou a stylizací, proto kazatelé i jiní autoři textů dbali o exkluzivní a překvapivé vyjádření.

Kompozita se v některých stylových oblastech objevují častěji než v jiných, máme na mysli zejména sféru odbornou a uměleckou. To je zapříčiněno vlastnostmi kompozit a

¹ Už od starších dob existoval názor, který chápal všechny slovanské jazyky jako nářečí jednoho všeslovanského jazyka, zastával jej i Josef Jungmann, dokonce zamýšlel, aby všichni Slované užívali pouze jednoho společného jazyka (Cuřín 1985, s. 90).

možnostmi jejich využití. Položme si otázku, které funkce plní složené výrazy v komunikačním procesu?

Nové pojmenovávací jednotky mají především přispívat k rozšiřování slovní zásoby. Složená pojmenování jsou vzhledem k dvěma a více slovotvorným základům obsažná, více sdělují o skutečnosti. Užívají se také k ozvláštění textu, tedy přispívají ke stylové rozmanitosti. Mezi kompozity se najde mnoho expresivně zabarvených výrazů (zvláště mezi složenými substantivy) a tzv. poetismů, které v uměleckých textech sloužily k vyjádření emocí a jako prostředek jazykové neotřelosti. Důležitou vlastností kompozit je kondenzovanost významů, neboť výrazy složené ze dvou, případně i více autosémantických základů obvykle významy svých částí kombinují, ale mohou získávat i význam nový, někdy značně odlišný od pouhé kombinace. Kondenzační funkce využívají především výrazy terminologické, které se snaží úsporně vyjádřit co nejširší význam. V rámci univerbizace se u složenin uplatňuje funkce syntaktická, která kompozitům přiděluje vyšší větněčlenskou uplatnitelnost, než mají sousloví, na jejichž základě mohou složeniny vznikat.

Snaha o zavedení nových, hutně sdělných výrazů spolu s výrazy neotřelými se projevovala již v barokních textech, zvláště v takových, jejichž autoři se snažili o vyšší uměleckou úroveň, v duchovní poezii i v homiletice. První i druhá generace obrozenců si jako jeden z hlavních úkolů stanovila přispět k rozšiřování domácí české slovní zásoby a povýšit češtinu na úroveň ostatních evropských jazyků. Kromě rozšíření slovní zásoby byla také zapotřebí větší stylová rozrůzněnost výrazů. Druhá, jungmannovská generace experimentovala se slovy, rozlišovala je stylisticky, někdy i na úkor sdělnosti uměleckého díla, inklinovala až k nadnesenému řečnickému projevu. Jak připomíná Cuřín (1985, s. 94), tato generace si oblíbila i složená adjektiva. Spjovala však v jeden celek i komponenty značně významově odlehlé, takže je velmi nesnadné určit jejich význam; mohl se zde projevovat vliv antické literatury, ale i sousedních jazyků germánských, němčiny, angličtiny. Kromě složených adjektiv vznikala také složená substantiva, zatímco jiné slovní druhy, jmenovitě číslovky, slovesa, adverbia, vznikaly pouze okrajově. Podobně jako v době barokní konce 17. a do poloviny 18. století, také u obrozenských autorů 20. a 30. let 19. století mohlo jít o módní záležitost.

I. Aspekty kompozice

1. Definice kompozice a kompozit

Kompozice je slovotvorný proces tvoření slova spojením minimálně dvou slovotvorných základů a jejich přehodnocením v členy kompozita. Podstatou je vytváření nových, významově jednotných pojmenování ze dvou lexikálně samostatných celků, přičemž vzniká nový, samostatný lexikální význam celku (NESČ; heslo *Kompozice*). Kompozice je společným jevem pro všechny indoevropské jazyky, nejvíce se kompozita objevují ve staroindickém jazyce sanskrtu, nejméně v latině, ze současných jazyků je to nejvíce v němčině, nejméně v románských jazycích, slovanské jazyky zauímají střední postavení (Večerka 2006, s. 138). Z této nerovnoměrné existence kompozit plyne skutečnost, že ekvivalentem kompozita v jednom jazyce jsou v jiných jazycích delší kolokace, deriváty, víceslovná pojmenování či dokonce nemotivovaná slova (mezijazykovou konfrontaci kompozit provedl např. Mitter 2016). Kompozice je vlastností polysyntetických typů jazyků (např. čínština, amamitština, siamština, z evropských jazyků především němčina), odvozená slova jsou znakem flexe, víceslovná pojmenování znakem analytičnosti (Mitter 2016, s. 12).

Kompozita se zakládají na slovech ve slovní zásobě již existujících (nepoukazují ke skutečnosti přímo, ale prostřednictvím jiných slov, která se stávají základem jejich členů), jsou (v různé míře) chápána na pozadí svých složek (Bozděchová 1994, s. 12). V tradiční české slovotvorbě je kompozitum definováno jako slovo tvořené ze dvou (nebo více) slovotvorných základů kompozicí, jeho význam se obvykle odchyluje od významu motivujících slov, bývá užší, specializovaný. V češtině je kompozit mnohem méně než slov odvozených, jsou to hlavně substantiva a adjektiva, hojněji se vyskytují zejména v odborných názvech (NESČ; heslo *Kompozitum*). Kromě substantiv a adjektiv se v omezené míře vytvářejí slovesa, adverbia a číslovky. V češtině jsou nejobvyklejší dvoučlenné složeniny, první člen označujeme jako přední a druhý nazýváme zadní člen (též koncový). Strukturu dvojčlenné složeniny lze vyjádřit pomocí vzorce (R+D) + (R+D) + G, kde R znamená radix/kořen, D je derivační sufix a G je gramatický sufix, jako přední, případně i zadní člen ovšem může fungovat pouze kořen (Večerka 2006, s. 137–138). Tato struktura opomíjí přítomnost interfixu neboli konektu, který není derivačním sufixem (i když se nejspíše vyvinul z kmenotvorného vokálu (srov. Šlosar

1999, kapitola 2). Může mít i nulovou podobu a v některých případech (zejména u spřežek) může být nevyjádřený. Doplněná struktura tedy vypadá takto: (R+D)+(k)+(R+D)+G.

Pro češtinu je typická tzv. pravostrannost kompozit². Pravostrannost nebo levostrannost záleží na přítomnosti členu v angličtině označovaném jako *hlava* (anglicky „head“), což je člen nadřazený druhému členu a v jistém smyslu nadřazený i složenině, jeho nadřazenost se projevuje několika způsoby odlišnými pro různé jazyky: *hlava* je významově nadřazená (*černozem* je typ *země*), zaměnitelná za celou složeninu bez větší změny významu (kde můžeme užít *černozem*, můžeme užít i *zem*, ne však *černý*), může udávat slovní druh nebo rod celé složeniny atd. (OHOC, 2009, s. 348n). U některých kompozit může být *hlava* méně zjevná, může být určitelná jen jedním kritériem apod. Pro většinu kompozit v češtině platí, že zadní člen je základní, modifikovaný, zatímco přední člen je modifikující.

Helcl (viz ESC 2002) vymezil šest znaků kompozit: **a)** původ z ustálených syntaktických spojení samostatných slov, **b)** významová modifikace tohoto původního spojení do jednotného významu, **c)** formální sjednocení obou prvků přízvukem za podpory některého z dalších tzv. izolujících momentů, **d)** zánik slova jako samostatné jednotky významové mimo kompozitum, **e)** tvoření nových kompozit přímo podle hotových vzorů formálním přizpůsobením, **f)** kompozitum jako potenciální základ pro tvoření odvozenin i složenin. Za nejdůležitější považujeme znaky b) a c), které jsou přítomny vždy, ostatní mohou u konkrétní složeniny být vynechány.

Pro znak **a)** je důležitým procesem univerbizace, při níž z víceslovného pojmenování vzniká pojmenování jednoslovné, ustálenost spojení je pro univerbizaci obvykle podmínkou. Univerbizát a původní sdružené pojmenování jsou však významově totožné, což ovšem v případě univerbizace neguje znak **b)**, kdy má dojít k významové modifikaci pro celé kompozitum. Podmínkou univerbizace je syntaktická demotivace, kdy komponenty sdruženého pojmenování ztrácejí svou větněčlenskou platnost, následně se aktivizuje jiný motivační typ, přičemž pro kompozici je to motivace slovotvorná (Ološtiak 2011) a suprasegmentální (Nováková 2016).

² Pravostrannost či *righthandedness* je typická kromě slovanských jazyků např. pro němčinu, levostrannost převažuje u románských jazyků (OHOC, 2009, s. 210, 348). Výjimku pravostrannosti v češtině obvykle tvoří pouze složeniny s předním členem verbálním.

Konekt (taktéž konektém, interfix, kompoziční vokál, spojovací morfém) je morfém spojující členy vlastních kompozit (nevlastní složeniny konekt nemají) a patří k přednímu členu (NESČ, heslo *Konekt*). Historicky se vyvinul ze zkráceného kmenotvorného vokálu (Šlosar 1999, s. 16–17). Nejčastějším konektem je vokál **-o-**, který patřil k o-kmenovým předním členům a připojoval se také ke kmenům vokalickým a adjektivním základům, dalším konektem je **-e-/-ě-** původně jo-kmenové a po hláskových změnách i ja-kmenové, konekt **-i-** připomínající koncovku imperativu se vyskytoval u sloves (u substantiv se mohl objevit v rámci disimilace, pokud předchozí slabika obsahovala vokál -o-) a nulový konekt se objevil po zániku jerů u u-kmenů a i-kmenů, kmenový princip však ve staročeštině zanikl (Šlosar 1999, tamtéž). Genitivní podobu předního členu měly nejdříve číslovky základní, čímž se vydělily od slovního druhu substantiv, u substantiv se genitivní tvary začaly častěji vyskytovat až ve střední době, avšak už ve staročeštině se u sloves začala objevovat podoba singulárového imperativu (Šlosar 1999, s. 18–19). Číslovkový charakter ztrácela od střední doby číslovka *půl*, neboť se objevovala ve tvaru se substantivním konektem *polo-*, naopak číslovkový charakter nabývalo adverbium *mnoho*, které mělo alternativní genitivní podobu *mnoha-* (Šlosar 1999, s. 20–21).

1.1. Kompozita ve světových lingvistikách

Vzhledem k velkému rozšíření kompozit v různých jazycích existují i snahy o jednotnou definici kompozit společnou všem jazykům, v nichž se kompozita tvoří³. Altakhaineh (2016) uvádí různé definice kompozit jiných autorů a hledá jednotná kritéria, která by kompozita odlišila od derivátů i sdružených pojmenování. Mezi analyzovanými definicemi vybíráme následující (z vlastního překladu):

- Kompozita sestávají ze dvou a více slov, které společně vytváří morfologickou jednotku.
- Kompozita jsou složena z minimálně dvou základů, kterými mohou být slova nebo kořenné morfémy.
- Kompozitum můžeme definovat jako slovo obsahující dvě a více slov.
- Kompozitum je kombinace dvou volných forem nebo kmenů, které vytváří nové komplexní slovo.

³ Např. Štekauer et al. 2008, Scalise – Vogel 2010, Altakhaineh 2016, OHOC (2009) ad.

Žádná z těchto definic nebere v potaz existenci spřežek, které mohou obsahovat celé syntaktické syntagma i s předložkovými vazbami. Úplnějšími definicemi jsou:

- Kompozitum je lexikální jednotka tvořená dvěma či více prvky, z nichž každý může fungovat jako lexém v jiném kontextu nezávislý na jiných a každý vykazuje jistou fonologickou a/nebo gramatickou izolovanost od obvyklého syntaktického užití (Altakhaineh 2016).
- Kompozitum je slovo obsahující dva prvky, z nichž první je buď kořen, slovo, nebo fráze, druhý je buď kořen, nebo slovo (tamtéž).

Poslední uvedenou definici považuje autor za nejdetailnější, proto z ní při svém hledání definice vychází. Dále uvádí kritéria pro odlišení kompozit a sdružených pojmenování, jako první uvádí ortografii, čímž míní psaní kompozit jako jednoho slova. Toto je podstatné kritérium pro češtinu, slovenštinu, polštinu, němčinu a dánštinu. Ve všech zmíněných jazycích však existují i kompozita psaná se spojovníkem, zvláště koordinativa (o nich viz více níže). V angličtině je však ortografie nespolehlivým kritériem. Dalším kritériem je přízvuk, kdy např. v dánštině hlavní přízvuk u kompozit dopadá na levostranný prvek, u sdružených pojmenování na pravostranný prvek, ani přízvuk však není dostatečně věrohodným kritériem, často je také distribuován podle kontextu či pro zdůraznění určitého slova; v arabštině či hebrejštině navíc přízvuk nemá rozlišovací význam. Omezenou funkčnost má v tomto ohledu modifikace, např. pomocí slova *velmi*, kterým mohou být testována pouze kompozita či sdružená pojmenování s předním členem tvořeným adjektivem, které musí být stupňovatelné (např. *very black bird* = velmi černý pták x *very blackbird* -> *blackbird* = druh ptáka, konkrétně kos). Přemístění členu na jinou pozici ve větě je možné pouze u sousloví, která jsou tvořena podle syntaktických pravidel, mají vnitřní syntaktickou strukturu, tu kompozita nemají. S tím je spojeno i vkládání, kdy u sdruženého pojmenování je možné vložit další slovo (obvykle determinant) mezi členy (např. *a black ugly bird* = černý ošklivý pták). Dalším rozebíraným kritériem je referenčnost, kdy slovo může odkazovat na konkrétní mimojazykovou skutečnost. U kompozit se to obvykle netýká předních členů, které na takovou skutečnost odkazovat nemohou, omezení se vztahuje pouze na kompozita s apelativními předními členy, nikoliv propriálními členy, avšak i u apelativních členů existují výjimky, především v rámci širšího kontextu. U kompozit nelze provést elipsu hlavní části kompozita, ovšem i zde existuje výjimka, a to slučovací spojení dvou kompozit se stejným zadním členem (např. *tea (cups) and coffee cups* = hrníčky na čaj a hrníčky na

kávu). Pokud uvedeme český příklad, nepřítomnost zadního členu bývá naznačena spojovníkem: *sladko- a slanovodní ryby*, vhodnějším příkladem jsou koordinační kompozita, např. *matematicko-fyzikální fakulta*, kde kompozitum vzniká na základě *matematická fakulta a zároveň fyzikální fakulta*). Znakem kompozit je také přítomnost interfixu neboli konektu. Přítomnost konektu je však specifická pouze pro germánské, románské a slovanské jazyky. V češtině se jedná především o vokály, může to však být i nulový morfém, u nevlastních složenin však konekt není, podobně i v ostatních jazycích existují kompozita bez konektu. Autor konstatuje, že neexistuje žádná jednoznačná definice kompozit společná všem jazykům, nabízí alespoň definici platnou interlingvisticky pro většinu kompozit a založenou na výše zmíněných kritériích a jejich posouzení, sestavuje hierarchizaci těchto kritérií podle jejich spolehlivosti.

V češtině je problematika kompozit značně zjednodušená, neboť jsou již jednoznačně rozlišitelné svou formou, vytvářejíce jedno slovo. Problematičtější může být jen sémantické vyprazdňování předního členu a jeho přechod k prefixu. Tímto tématem se zde podrobně zabývat nebudeme, pouze se o něm zmíníme u konkrétních předních členů, u nichž k němu dochází.

Důležitou a obsáhlou příručkou o kompozici je *Oxford Handbook of Compounding* (2009; dále jen OHOC). Toto souborné dílo podává ucelený přehled o kompozici, shrnuje dosavadní teorie a výzkumy v této oblasti z různých hledisek (např. z pohledu idiomatiky, generativního přístupu, konceptuální sémantiky, diachronní perspektivy, kognitivní lingvistiky, psycholingvistiky atd.) a taktéž se snaží o obsáhlou analýzu kompozit v různých jazycích (ze slovanských jazyků je zastoupena polština, z indoevropských to jsou např. angličtina, dánština, francouzština, španělština aj., z jazyků jiných rodin hebrejštiny, mandarínská čínština, maďarština, irokézština atd.). Český výzkum je zastoupen slovotvornou teorií Miloše Dokulila, jeho onomaziologickým modelem (OHOC, 2009, s. 219–221) a pojetím prediktability lexikálního významu slovotvorně motivovaného slova (OHOC, 2009, s. 273–275).

1.2. Kompozita v dobových gramatikách

Tradice českého mluvnictví se začíná v 16. století díky náboženským překladatelským snahám. K tomuto účelu byly také první mluvnice zaměřeny, hlubší teoretické analýzy se objevují až postupně. Kompozice ve většině textů stála na okraji zájmu, pokud je zmíněna, zaměřuje se pozornost především na substantiva. Do

kompozice se počítá také tvoření slov pomocí předložek⁴, které z dnešního hlediska považujeme za derivaci; podobně jsou v dobových mluvnicích mezi adjektiva zahrnovány i veškeré výrazy s adjektivním skloňováním, tedy některá zájmena, číslovky atd. V rámci této práce v souladu s dnešní definicí složenin tomuto jevu nevěnujeme pozornost. Hlavním naším zájmem jsou složená adjektiva, ostatní druhy složenin zmiňujeme pouze v souladu s adjektivními.

Podle Konstancova *Brusu jazyka českého*⁵ (1667) je čeština rozšiřována „slovy dvoučastečnými“ (např. *drvoštěp, jamcoložník, samodruhá*). V některých případech je složenina zmiňována jako součást slovotvorného hnízda (u substantiva *hřích* uvádí *hřichosňatel, hřichobitec, hřichoplátce, hřichosmyt*. Konstanc navrhuje doplňovat slovní zásobu šetrně a střídavě vymyšlenými výrazy, zejména v rámci nahrazování cizích výrazů (*myslopatření* místo *contemplatio*, *mravopočestnost* místo *item modestiam, nerozdílovolnost* místo *indifferentiam*), více však doporučuje latinská slova počestovat (např. *breviář, herbář, škola, rozárium*) a slova německá zbytečně nenahrazovat, pokud jsou uzuální a českými výrazy je nelze nahradit (*rynek, talíř, vandrují...*), a to z toho důvodu, že i latina užívá řeckých slov a němčina slov latinských, vlašských a francouzských.

V Rosově mluvnici (1672) a navazující mluvnici Janditově (1753) – s názvy začínajícími shodně *Grammatica linguae Boemicae*⁶ – už je zařazeno dělení složenin na základě slovnědruhového, obsahují přehled, z kterých slovních druhů mohou složeniny vznikat, Jandit je však stručnější. Kompozita mohou být tvořena dvěma adjektivy (*starodávnní, dobrovolný* – Rosa, *dobrovolný* – Jandit), adjektivem a substantivem (*dobromysl* – Jandit i Rosa, Rosa uvádí i adjektiva *dobromyslný, dobropisebný, krásomluvný* a substantiva *dobropisebnost, krásomluvnost, chudopacholek*). Složeninami kalkují cizí slova (*zpěvořečník* pro *poëta* – Jandit i Rosa, *krasopaní* pro *Venus* – Rosa). Z dalších zařadili složeniny tvořené substantivem, případně adverbium a slovesem (*lidojed* – Jandit i Rosa, *masojídek, darober, darmotlach, darobral, darokrá-*

⁴ Toto pojetí kompozice nacházíme např. ještě v *Mluvnici spisovné češtiny* Františka Trávníčka z roku 1948.

⁵ Plný název je *Lima linguae Bohemicae, tj. Brus jazyka českého neb Spis o poopravení a naostření řeči české, vydaný k libosti milovníkův čistoty a dokonalosti češtiny i k užitku a nevyhnutelné potřebě impressorův a písařův českých*. Praha, 1667. Vydání první.

⁶ Delší název Rosovy gramatiky je *Grammatica linguae Bohemicae quatuor partibus, orthographia, ethymologia, syntaxi et prosodia constans ...* Praha, 1672. Vydání první. Janditovo vydání z roku 1753 *Grammatica linguae Boemicae methodo facili per regulas certas ac universales explicata, in orthographiam, etymologiam, syntaxim & prosodiam divisa; ...* Praga, 1753. Vydání šesté.

lek). Rosa ještě přidává složeniny s obráceným pořadím, tedy se slovesným základem na prvním místě (*kratiknot, mastihubka*). Oba si také všimli, že pokud je předním členem adjektivum nebo substantivum, končí první člen složeniny na -o, jen zřídka jinou hláskou.

Pouze složenými substantivy se zabývá František Jan Tomsa v *Böhmische Sprachlehre*⁷ (1782). Jako přední členy složených substantiv uvádí substantivum, adjektivum, adverbium, sloveso (nebo předložku), zadní členy však nijak nerozlišuje. Také upozorňuje, že přestože se složeniny v češtině objevují, je jich mnohem méně než v němčině a německá složenina musí být v českém jazyce často nahrazena souslovím.

Pavel Doležal v latinsky psané gramatice z roku 1746⁸ už zvlášť vyděluje složeniny substantivní a adjektivní. Řadí za sebou složená adjektiva s předním členem substantivním (*bohaprázdný, ctihodný*), adjektivním (*zlopověstný, dlouhověký, dobrovolný, rozlezlonohý, tížnoduchý, cizokrajný, vysokohlasný, ostrovtipný, dobropsací místo calligraphus*). Mezi adjektivní přední členy počítá i numerální základy (*dvoutělní, dvouroční, dvounohý, dvouhlavý, jedenkaždý, pětiroční, tříroční, třítělní, jednoruký, oboruční*) a pronomina (*svévolný, každotyhodný, samotížný, všemohoucí, kterýkolivěk, jakykoli*). Dále může být přední člen adverbiální (*mnohomluvný, veleslavný, málomluvný*), stejně jako adverbiální tvořený z adjektiva, končící na -o (*dobrovolný, vysokohlasný, dobromluvný, dobročinný, vysokomluvný, dobropísebný*), případně na -e. O slovním druhu zadních členů se nezmiňuje, může ovšem všechny zadní členy považovat za adjektivní.

Nejpropracovanější teorii složených adjektiv nacházíme v Dobrovského mluvnici *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache*⁹ (1809): uvádí nepřímé odvozování od substantivních a verbálních složenin, jejichž významy se odvozením nemění (např. *veleslavný* z *veleslaviti*). Dle současné definice uvádí složená adjektiva se substantivním zadním členem (spolu s adjektivy odvozenými z předložkových vazeb) a předním členem pronominálním (např. *všední, každodenní, samodruhá*), numerálním (*sedmiletý, jednomyslný*) a adjektivním (*dobrovolný, lehkomyšlný, ostrovtipný, malostranský*). Jako

⁷ F. J. Tomsa. *Böhmische Sprachlehre*. Praha (Prag), 1782. Vydání první.

⁸ *Grammatica Slavico-bohemica, in qua, praeter alia, ratio accuratae scriptionis & flexionis, quae in hac lingua magnis difficultatibus laborat, ex genuinis fundamentis demonstratur, ut et discrimen inter dialectum Bohemorum & cultiorum Slavorum in Hungaria insinuat; ...* Bratislava (Posonium), 1746. Vydání první.

⁹ *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache, zur gründlich Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommenern Kenntniß für Böhmen*. Praha (Prag), 1809. Vydání první.

méně časté označuje složeniny se substantivním předním členem (*středozevní, zimomřivý, pravdomluvný, sazometný, vlnonesný*). Mezi spřežky (tedy slova k sobě jen připojená) řadí *bohaprázdný* a *bohabojný*. Složeninu *hodnověrný* Dobrovský považuje za nepodařenou variantu pro sousloví *víry hodný*. Rozpracovává i numerální přední člen: s číslovkami základními vyděluje adjektiva odvozená ze substantiv *den, měsíc, léto, libra* (např. *dvoudenní, tříliberní, pětíměsíčný, stoletý*, u číslovky *čtyři* uvádí dvě varianty: *čtyř-měsíčný* a *čtyr-denní, čtyrletý*; pro *dvoudenní* variantu *dvoudný* a dále *dvouroký, tříroký* místo *dvouletý, tříletý, roční/jednoroční* místo *jednoletý*). Následují přední členy z číslovek řadových: *třetidenní* (upozorňuje na odlišný význam od *třidenní*) a druhových: *trojilistý, trojišpičný, trénohý, trérohý*. Mezi kolektivní číslovky zahrnuje i zájmena *každý, žádný, všeliký* a zastaralé *veš, vše, vše*; k složeninám s nimi, jako *všeobecný, všemohoucí, vševědoucí, všetečný*, u nichž zaznamenává i derivovaná substantiva *všeobecnost, všemohoucnost, vševědoucnost, všetečnost*, připojuje několik příkladů z dnešního pohledu derivátů, např. *všecek, všudy, však*.

Jan Nejedlý v mluvnici z roku 1830¹⁰ připojuje k Dobrovského teorii, že první slabika složenin je přízvučná, rod je zachovávan podle zadního členu složeniny. Zadní člen označuje jako *základové slovo* (*Grundwort*), přední jako *určující slovo* (*Bestimmungswort*). Také zdůrazňuje, že pro čistou kompozici musí být obě části správně odvozeny. Ve srovnání s němčinou je nepoměr složenin v češtině řešen buď deriváty, souslovími adjektiva a substantiva, spojením dvou substantiv, z nichž jedno je v genitivu, nebo substantivem s předložkovou vazbou jiného substantiva. V poznámce u výkladu tvoření složených adjektiv upozorňuje na genitivní přední člen u *bohabojný, bohaprázdný* a *ctihodný*. Dnešní „spřežky“ definuje jako nepravé složeniny s oběma vyskoňovanými částmi, přičemž ke složeninám patří jen z toho důvodu, že více slov označuje jeden konkrétní objekt.

Z tohoto stručného přehledu můžeme vysledovat, že postupem času se teorie kompozice rozšiřuje a zpřesňuje, gramatikové přidávají nové poznatky a posuzují kompozita z různých úhlů pohledu (morfologického, zvukového....), ačkoliv stále nejde o ucelený přehled.

¹⁰ *Lehrbuch der böhmischen Sprache für Böhmen*. Praha (Prah), 1830. Vydání čtvrté, rozšířené.

1.3. Die Bildsamkeit der Slawischen Sprache

Výrazný nedostatek důkladnějšího pojednání o tvoření slov v češtině vyřešila Dobrovského studie *Die Bildsamkeit der Slawischen Sprache*¹¹ (1799) předcházející jeho mluvnici. Tento krátký spisek je věnován tvoření slov v češtině a mimo jiné se zabývá i kompozicí, dokonce hodnotí i některé složeniny utvořené jinými autory. Nové složeniny doporučuje tvořit opatrně a s rozvahou, jen pokud je to nezbytné a podle analogie starších složenin, neboť skládání se v češtině objevuje stejně zřídka jako v latině, na rozdíl od němčiny. Ve srovnání s němčinou má čeština nesložené slovo (*jabloň* x *der Apfelbaum*), substantivum určené adjektivem (např. *dešťová voda*, na Moravě *dešťovka*) nebo genitivem substantiva (*kupa sena*), případně předložkovým spojením (*šátek na krk*, *bílý jako sníh*), u německých složenin s předním členem verbálním má čeština adjektiva odvozená ze sloves. Německé složeniny byly také počešťovány (*verpánek*, *hejtman*, *maštal*, *jarmark* místo *roční trh*), případně byla počeštěna jen část (*Vánoce*, *bavlna*), některé cizí výrazy jsou i nerozpoznatelné (*rumpál*, *hambálky*).

Řadu složenin Dobrovský považuje za napodobování německých nebo latinských výrazů, např. *blahoslaviti*, stejně jako novější *dobrořečiti* je napodobenina *benedicere*, několik složenin s *dlouho*, *málo*, *mnoho*, *široko*, *svatokrádež*, *kratochvil*, *zloděj* atd. Všímá si složenin se *spolu*, které měl ve slovníku už Daniel Adam z Veleslavína, u složenin *spolutovaryš*, *spoluotrpnost* a *spoluoud* považoval přední členy za nadbytečné, neboť nesložená slova vyjadřují stejný koncept. Dále konstatuje, že u adjektiv na pozici předního členu dochází buď ke ztrátě koncovky, nebo její proměně. Z toho důvodu některé názvy rostlin (např. *mateřídouška*) jsou nepravé složeniny (pojmenovávají jeden objekt). Podobně je tomu u spojení slov dvou a tříslabičných, které ztrácí přízvuk (např. *zlejduch*, *dobrýtro*). Adjektiva bez koncovky jsou ve složeninách *bělpuch*, *velbloud*, *svatvečer*, stejně tak *tejden/týhoden* vzniklé ze spojení *týž* a *den*, kde *týž* ztratilo *-ž*. Ve spojení dvou adjektiv se podle Dobrovského první adjektivum mění na adverbium zakončené na *-o* podle neuter (z dnešního pohledu přijímá konekt *-o-*), např. *ostrovtipný*, *tvrdošijný*, *milosrdný*, u *vše* je však *-e* místo *-o* (*všetečný*, *všemohoucí*). Analogicky se tvoří i adjektivní složeniny skladu adjektivum + substantivum (např. *tvrdohlavý*, *černovlasý*, *zlovolný*) a z ustálených sousloví

¹¹ Die Bildsamkeit der Slawischen Sprache an der Bildung der Substantive und Adjective in der Böhmischen Sprache dargestellt. Praha (Prag), 1799. Vydání první samostatné.

(*černohorský, malostranský, malomocný, zlopověstný*). Některé složeniny slouží k omezení dlouhých popisů, např. *cizoložný, cizozemec, jednorožec, holobrádek, samorostlý, středozemný, zlatoustý, živorodný*, stejně jako výše zmíněné *svatokrádež* a *svatokupectví*, kde se u prvního dokladu vyskytuje elipsa, neboť nemůžeme uvažovat o motivujícím spojení *svatá krádež*.

Na -o se mění i každá pádová koncovka substantiv (*mužobojstvo* – v rukopise taktéž v podobě *mužebojce, rukojmě* místo *rukou jmě, rukovět, obojetní, oboruční, jitrocel, muchomůrka, medojedka, sazometný, vodotok, vinohrad – hrad* zde nemá obvyklý význam, *zimomřivý*, v rukopise *zemoplaz* vedle *zeměplaz* i *zemiplaz, polodne*, lepší je však *poledne*). Některé složeniny mohou být ospravedlněny potřebou (*samcoložník*), zvláště u jmen zvířat a rostlin (*kozodoj, kozorožec, nosorožec*), i když jde jen o nápodoby cizích výrazů (*divotvorec, vlnonesný, měšcořezec* – lepší *taškář*). Navzdory složenině *pravdomluvný* již nestrpí *bláznomluvný*, protože nelze říci *mluviti blázna*.

Sloveso se na pozici předního členu staví nejméně. Kromě vlastních jmen (*Bořivoj, Spytihněv*) a některých hanlivých slov (*kazisvět, tlučhuba, mastihuba*, u Doležala *sušíhrnek, podrazinoha*, Bernolákův *lapikurka*) je to jen několik příkladů: *hubilen, kazilen, střebikrevka* (podle lat. *sanguisuga* pro pijavici), *stavikrev* (hemostatický lék), *hubivítr* (u Rešelia *severní vítr*), častěji se vyskytuje jen *trativod*. Stejně je podle Dobrovského tvořeno i dětské *kratiknot*. Někdy je u slovesa vynechána koncovka imperativu: *drhlen, trnož* (z *tru*), místo *bolhlav* je -e- u *bolehlav*. Takříkajíc adverbium je tvořeno přidáním -o: *horohaše, třasořítek, vrtohlav*.

U složeniny nemá být překročena určitá délka (u složenin *čtvernásobný, paternásobný* je -o- odstraněno), aby příliš netrpěl přízvuk, nejběžnější jsou tří- a čtyřslabičné složeniny, delší jsou už rozvleklé, neboť v češtině je přízvuk na první slabice.

Nesprávně tvořené složeniny jsou podle Dobrovského např. Komenského *samosvojnost*, neboť od posesiva *svůj* nemůže být odvozeno adjektivum pomocí přípony -ný. České názvy planet *Smrtonoš* a *Krasopaní* považuje za hloupé, směšné jsou pro něj Thámovy *měchoslav, krkotoč, krkonoš*. Odmítá také Komenského *oslohonec*, neboť je obvyklejší *oslář*; Rešeliův *vodovítr* místo obvyklejšího *půlnoční vítr*, dále *hodokvasan, krvosvědek, hedvábočerv, světlomuška*, místo nich doporučuje

hodovník, mučedlník, hedvábník, světluška. Výrazy nízké mluvy (*hubotluk, kolohnát*) a další urážlivá slova svoluje ponechat.

V závěru radí, aby se mladí spisovatelé nenechali zavést do zbytečných inovací, skládání má sloužit ke stručnosti, zatímco hlavním účelem jazyka je čistota, správnost a co nejvyšší možná srozumitelnost a nakonec melodie. Pokud jsou tyto podmínky splněny, lze uvažovat o stručnosti. Lingvistická správnost tak zakazuje vše, co je v rozporu s analogiemi uvedenými v textu, srozumitelnost odmítá vše, co je neprůhledné nebo příliš dlouhé a jehož význam není z kompozice okamžitě zřejmý, melodii za problematickou nepovažuje.

2. Klasifikace kompozit

Kompozita je možné dělit podle řady různých kritérií. Těmito kritérii jsou:

- slovtvorné způsoby použité při tvoření složeniny,
- těsnost vztahu mezi členy složeniny,
- povaha syntaktického vztahu mezi členy složeniny,
- způsob vyjádření onomaziologické báze,
- původ fundujících členů složeniny,
- slovnědruhovú příslušnost složenin a členů složeniny.

Tato kritéria většinou představují samostatné kategorie, do kterých můžeme jednotlivé složeniny rozřazovat, v některých teoriích a u některých autorů ovšem dochází k různým přesahům či podmiňováním jedné kategorie tvořené podle jednoho kritéria jiným kritériem. Například František Čermák (2012) rozděluje kompozita na vlastní a nevlastní, vlastní dále na prostá a kombinovaná s afixací, přičemž vlastní prostá kompozita mohou být determinační, zatímco kombinovaná mohou být jak determinační, tak koordinační. Jednotlivá dělení představují kritéria *těsnost vztahu mezi členy složeniny*, *slovtvorné způsoby užití při vzniku složeniny* a *povaha syntaktického vztahu mezi členy složeniny*. Tato kritéria, respektive jimi definované kategorie přitom mohou být aplikovatelné na veškerá kompozita, některá z nich uijeme na složená adjektiva, která představují hlavní téma této práce. V následující části představíme blíže jednotlivá kritéria.

2.1. Slovtvorné způsoby použité při tvoření složeniny

Podle tohoto kritéria rozlišujeme kompozita tvořená **čistou, prostou kompozicí** a kompozita tvořená **komplexními postupy kompozičně-derivačními**. U těchto typů pozorujeme různou míru motivovanosti na základech členů kompozita: jiný typ (stupeň) motivovanosti a jemu odpovídající jednodušší formální (slovtvornou) stavbu mají složeniny tvořené čistou kompozicí, jiný typ (stupeň) motivovanosti a složitější formální stavbu mají složeniny tvořené komplexními postupy, při nichž se zároveň s kompozicí uplatňuje ve slovtvorném aktu derivace, a to sufixální nebo konverzní (Bozděchová 1994, s. 12). Klasifikace podle slovtvorných postupů může být pojímána dvěma způsoby, buďto absolutně, tedy kompozita tvořená čistou kompozicí mají jako

zadní člen pouze primární výrazy, veškeré derivované zadní členy spadají pod komplexní postupy (Bozděchová 1994). Volnější pojetí je, že při čisté kompozici představují zadní členy výrazy, které mohou existovat v jazyce samostatně, přičemž zde můžeme zadní členy ještě rozlišovat na primární a derivované, zatímco při komplexních postupech vznikají zadní členy až v rámci kompozita (takové pojetí najdeme např. v MČ1). K osvětlení tohoto pojetí uvedeme příklady, které uvádí Mitter (2006): kompozita *velkoodběratel* x *dřevorubec*: v rámci absolutního pojetí jsou obě tato kompozita tvořena komplexním postupem kompozičně-derivačním, konkrétně kompozičně-sufixálním, přestože *odběratel* funguje v jazyce i jako samostatné slovo, zatímco *rubec* takto fungovat nemůže. V rámci této práce se přikláníme k volnějšímu pojetí, neboť se domníváme, že pro kompozita, jako je *velkoodběratel*, jsou motivujícími výrazy spíše *velký odběratel*, než *osoba, která odebírá (produkt) ve velkém množství*.

V některých případech je podle tohoto kritéria rozlišována ještě třetí kategorie, a sice spřahování neboli juxtapozice. Tak je tomu např. u Štíchy (2013) a Bozděchové (1994). Jindy jsou spřežky rozlišovány podle těsnosti vztahu mezi členy složeniny, viz níže.

Do této kategorie lze také zařadit (pokud vůbec) **složeniny nepřímé** (též odvozené, derivační). Podle EŠČ (2002, s. 428) se jedná o „slovo utvořené od složeniny derivací (*čtyřlístek* -> *čtyřlístkový*, *staročeský* -> *staročestina*)“. Hlavním slovotvorným způsobem je zde derivace, kompozice se zde vyskytuje druhotně, jako způsob, kterým byl vytvořen slovotvorný základ, jenž byl dále přetvářen pomocí sufixace či konverze. Jedná se tedy vlastně o derivát, a proto v tomto ohledu nemusí být formace zařazována mezi kompozita. Podobně na hranici mezi kompozicí a derivací stojí ta slova, u jejichž předních členů dochází k vyprazdňování původního lexikálního významu, týká se to zejména předních členů *vele-*, *polo-*, *sebe-*, *vše-*, *spolu-*, *pseudo-*, *mikro-*, *mini-* (EŠČ 2002, tamtéž). Takový přední člen ztrácí významovou návaznost na svůj základ, přichází tak o své postavení jako autosémantického slovního druhu a přibližuje se prefixům. Tyto prefixoidy uvádíme v našem souboru kompozit taktéž, neboť vyprazdňování významu je postupný proces a nelze zcela přesně zjistit, kdy je dokončen. Uvádíme i další nepřímé složeniny (zejména jiných slovních druhů), pokud je jejich základem adjektivní složenina, neboť i takové nepřímé složeniny poskytují informace o složených adjektivech.

Veškeré složeniny tvořené také derivačním postupem můžeme dělit podle slovotvorných kategorií derivačních, tedy podle typů onomaziologických kategorií a podle onomaziologické struktury.

Derivace nemusí být jediným slovotvorným způsobem, se kterým může být kompozice kombinována. Bozděchová (1994, s. 15) uvádí ještě **abreviačně-kompoziční pojmenování**, jejichž přední člen má nelexikální povahu. Lze je dělit na iniciálová abreviační kompozita (např. *CD-talíř*, *LP-deska*) a na značková abreviační kompozita, jejichž prvním členem jsou znaky písmenné (*C-avitaminóza*, *β-paprsek*, u písmen z jiných abeced někdy dochází k nahrazení písmena názvem, tedy i *beta-paprsek*) i nepísmenné (např. *33letý*, *16procentní*). Tento způsob tvoření kompozit je velmi okrajový a specifický, využívá se především v oblastech odborného vyjadřování, případně v publicistice a reklamě, vznikají též výrazy stylově příznakové.

Dále se vyděluje **kompozice sekundární**, při níž již hotové kompozitum vstupuje jako základ do další složeniny¹². Dle Bozděchové (1994, s. 103–104) sekundární kompozice zasahuje koordinační adjektiva, kdy složenina je na pozici předního členu (např. *bibliograficko-informační*) nebo zadního členu (*česko-cizojazyčný*), i subordinální adjektiva, kdy složeninou je určující složka příznaku ve vztahu koordinace (např. *adršpašsko-teplíckoskalský* < *Adršpašsko-teplické skály*) nebo determinace (např. *dvousetletý*), nebo je složeninou určovaná složka (např. *mnohokilogramový*, *dvojtíhodný*).

2.2. Těsnost vztahu mezi členy složeniny

Podle těsnosti vztahu se rozlišují **složeniny vlastní** a **složeniny nevlastní**. Složeniny vlastní „nemůžeme rozložit na volné spojení slov beze změny podoby. Obě části složeniny (*zpravodaj*, *pravopis*), nebo alespoň první z nich (*maloměsto*, *starověk*) nejsou samostatnými slovy“ (Dejmek 2002, s. 55). Funkci zadního členu může plnit „úplné“ základové slovo (*malotraktor*), slovotvorný základ opatřený sufixem (*romanopisec*), slovotvorný základ opatřený nulovou koncovkou (*elektroměr*) (Mitter 2006). Právě u složenin vlastních se vyskytuje slovotvorný formant typický pro kompozita, spojovací vokál neboli konekt. Konekt představuje segment stojící

¹² Přebíráme zde definici sekundární kompozice podle ESČ 2002, s. 372; Bozděchová (1994, s. 101n) k sekundární kompozici řadí i vícečlenné složeniny (např. *červenomodrobílý*), její dělení přebírá i Mitter (2016).

v kompozitech na hranici mezi předním a zadním členem (Šlosar 1999, s. 16), nejčastěji se jedná o konekt -o- (*mal-o-město, olej-o-malba*), méně často je to -e- (*kož-e-luh*), -i- (*kaz-i-svět*) či nulový formant (*stroj- \emptyset -vůdce*). U kompozit motivovaných ustáleným souslovím dochází k syntaktické demotivaci a následné motivaci slovotvorné, kterou vznikají kompozita (a také deriváty, u nichž v rámci univerbizace dochází často ke kosémii, kdy již existující jednoslovné pojmenování na základě víceslovného pojmenování získává nový význam, např. *bakalářka* = *žena s titulem bc./bakalářská práce*) (Ološtiak 2011). Kompozita nemotivovaná ustáleným souslovím, ale například pojmenovávací nutností či potřebou ozvláštnění nemusí nutně procházet syntaktickou demotivací a následnou motivací slovotvornou, avšak je to obvyklejší proces, proto můžeme i u takových kompozit rozpoznat motivující syntagmatickou dvojici. Tento proces usnadňuje porozumění kompozitu, neboť je podmíněno logickým syntaktickým propojením. Neumělá snaha vytvářet složeniny však někdy vedla k tomu, že syntagmatickou dvojici, která by mohla motivovat kompozitum a mohla by usnadnit jeho sémantické vazby, nelze nalézt, či jen s velkými obtížemi.

Nevlastní složeniny neboli spřežky či juxtapozita, tvořené spřahováním, juxtapozicí se dají rozložit ve všech mluvnických tvarech v samostatná slova, oproti motivujícímu syntaktickému spojení zpravidla se změněným slovosledem, např. *zemětřesení* – *třesení země* (EŠČ 2002, s. 428). Vznikají srůstem či ustrnutím syntaktických útvarů. Z tohoto důvodu nemají spojovací morfém. Kromě tohoto typu mezi nevlastní složeniny řadíme příslovečná spojení jako *mermomocí, víceméně, chválabohu, bohužel* apod., dále tzv. citátové spřežky vzniklé z celých vět: *jaksepatří, bůhvíkdo, budížkničemu* aj. (Dejmek 2002, s. 55).

Spřežky jsou nejformálnějším typem univerbizátů¹³, jedná se o mechanické spojení komponentů motivujícího sousloví, u nichž nedochází k žádným změnám. Důvod jejich vzniku je čistě formální, východiskem pro ně je těsné, územ pevně ustálené spojení slov (Helcl 1963). Ve spřežkovém spojení si obě slova zachovávají svůj mluvnický tvar „po stránce nejen ohebné, tvaroslovné, nýbrž i kmenové, kmenotvorné“ (Trávníček 1940). Jediná změna je – kromě jednotného lexikálního významu – na úrovni mluveného jazyka. Projevuje se vznikem jednoho hlavního přízvuku pro celou skupinu, vytváří tak

¹³ Více k tomuto tématu viz článek Nováková, V. Spřežky – jejich vznik a funkce v řeči. In: Fedoszov, O. – Janiec-Nyitrai, A. – Muchová, Z. (eds.). *Od počátků k současnosti (1955 – 2015). 60 let bohemistiky na ELTE*. Budapešť: ELTE BTK Szilv Filológiai Tanszék, 2016, s. 225–231.

jeden přízvukový takt (‘jak se ‘patří > ‘jaksepatří – apostrof označuje hlavní přízvuk), proto do Ološtiakovy klasifikace univerbizačních motivací přidáváme pro spřežky motivaci suprasegmentální.

Spřežky můžeme podle slovního druhu rozdělit na substantivní (*sebekritika*), adjektivní (*chvályhodný*), příslovečné (*víceméně*) a citátové (*mateřídouška, jaksepatří*). U substantivních spřežek často dochází ke změně slovosledu proti původnímu spojení (*znalec zboží > zbožíznalec, hrající dlouho > dlouhohrající*). Šlosar (1999, s. 18) pochybuje, zda lze složeniny typu „*zeměřesení*“ považovat za spřežky, protože „na rozdíl od skutečných spřežek typu *pantáta* nebo *zrána* nevznikly pouhým splynutím slov, která stávala v promluvách vedle sebe, nýbrž jsou utvořeny slovotvorným aktem, v jehož průběhu vzniku složeniny předcházela vznik volného spojení se změněným slovosledem, jaký v běžné promluvě možný není, tedy: *mženie oka > oka mženie > okamženie, vzétie na nebe > na nebe vzétie > nanebevzétie*“; podobně jako u složenin se zadním členem deverbálním a předním členem substantivním (např. *modlosloužení, hromobití*) se jedná o dějové jméno, které je doplněno pojmenováním jeho procesoru, zasažené substance, okolnosti či míry. Základní funkcí univerbizace je však zvýšení jazykové ekonomie, což se projevuje vyšší začlenitelností univerbizátu do věty, možnost derivace s univerbizátem jako základovým slovem, další funkcí je také vyrovnání rozporu mezi dvoučlennou formou a jednotným významem, kdy tento jednotný lexikální význam získává jednotnou formu. Změna slovosledu a zejména přesun přívlastku z postpozice do antepozice může být důsledkem snahy o větší ekonomičnost, přesunutí nadřazeného komponentu na konec spřežky zvláště ve flektivním jazyce usnadňuje jeho začlenitelnost a derivovatelnost.

Kromě suprasegmentální motivace se u některých spřežek projevuje motivace frazeologická, kdy u spřežek dochází k posunu významu, srov. *na horu x nahoru, mžik oka x okamžik* (Ološtiak 2011). U některých spřežek dochází také k určitému stupni desémantizace (např. *bůhvíco* není oznámením božské vševědoucnosti) (Nováková 2016).

2.3. Povaha syntaktického vztahu mezi členy složeniny

Základová slova, ze kterých vzniká kompozitum, jsou již existujícími slovy v slovní zásobě a z toho důvodu mezi nimi nastávají logické vztahy, které obvykle odpovídají vztahům syntaktickým. Tato slova tvořící členy kompozita mohou rozložená

na syntaktické syntagma vyjadřovat vztahy koordinační nebo determinační, případně predikační.

Koordinační či přiřadovací kompozita můžeme dále rozdělit na tři typy podle vztahu mezi členy, který může být slučovací, kopulativní (např. *lesostep* – les a step, *nosohltan*, *dennodenní*), vztahově slučovací, relačně kopulativní (např. *cyrilometodějský*), nebo vztahově vzájemnostní, reciproční (např. *válka mezi Řeckem a Persií* -> *řecko-perská válka*, *vztahy mezi dodavateli a odběrateli* -> *dodavatelsko-odběratelské vztahy*). Reciproční složeniny jsou vždy psány se spojovníkem, čímž se odlišují od determinačních složenin, např. *zeleno-hnědý* (zelený a hnědý) a *zelenohnědý* (hnědý do zelena), *matematicko-fyzikální* (týkající se matematiky a fyziky) a *matematicofyzikální* (týkající se matematické fyziky). Koordinativa, zvláště vztahově slučovací, jsou poměrně zřídka slova běžné slovní zásoby, obvykle patří mezi odborné termíny (*nosohltan*, *opočlověk*) (ESČ 2002, s. 429). Bozděchová (1994, s. 84) definuje podmínky, za nichž může dojít ke spojení adjektiv v koordinační složeniny, a to a) sémantická rovnocennost, tj. významová příslušnost adjektiv do stejné pojmové kategorie; b) vztah ke stejnému referentu (předmětu, jevu) – oba členy bezprostředně rozvíjejí jedno řídicí substantivum (stojící mimo složeninu); jedná se o podobný jev, jako je souřadné spojení adjektiv ve funkci několikanásobného shodného přívlastku. Pořadí členů ve složenině není fakultativní, může být dáno konvencí, zpravidla však vyjadřuje větší či menší podíl v celkovém významu kompozita (např. *opočlověk* = *člověk prvního vývojového stadia* x *lidoop* = *opice vývojově nejbližší člověku*, významy dle SSČ), tato asymetrie naznačuje i možnost jejich chápání jako determinativ (MČ1, s. 462).

Bozděchová (1994, s. 86n) dále dělí koordinační složeniny na základě vztahu mezi významy jednotlivých členů a celkovým významem kompozita. U adjektiv může docházet k amalgamací významů, obě motivující adjektiva se spojují v těsnější významovou jednotu, v novou vlastnost (např. *hluchoněmý*, *bukojedlový*) – výše zmíněné slučovací. Druhým typem vztahu je binarita významů, kdy členy těchto složenin vyjadřují vztah ke svým motivujícím slovům a zároveň odrážejí vzájemný vztah mezi motivujícími slovy, často se zakládají na ustáleném spojení slov (např. *cyrilometodějský*, *mozkomíšní*, *česko-rakouský*) – zastřešující pojem pro vztahově slučovací a vztahově vzájemnostní.

Ke koordinačním složeninám můžeme řadit i kompozita vzniklá reduplikací neboli zdvojením formy, jejichž funkce je především zesilující (např. *pouhopouhý, široširý*). Bozděchová (1994, s. 87) uvádí, že „tyto složeniny bývají často expresivní; z hlediska onomaziologického k základnímu lexikálnímu významu adjektiva reduplikovaného ve složenině přistupuje zesilující a stylový příznak“. Podle MČ1 (1986, s. 473) se ovšem jedná o typ adjektivních determinačních kompozit tvořených čistou kompozicí, jejichž přední člen je shodný s kmenem zadního adjektiva; jejich interpretace jako koordinačních kompozit je dána sémanticky (*čiročirý* = „čirý a čirý“).

U **subordinačních složenin** (nazývají se též podřadné, určovací, determinační složeniny nebo subordinativa) jeden člen (determinant) určuje, specifikuje nebo modifikuje druhý (determinát), který je mu nadřazený (Dejmek 2002, s. 57), druhý člen je sémanticky i syntakticky podřízený (Mitter 2006, s. 26). Determinantem je obvykle přední člen, výjimečně je determinantem zadní člen, dochází k tomu především u složenin substantivních s předním členem deverbálním, např. *lamželezo* (tamtéž). Z hlediska syntaktických vztahů může být syntagma přívlastkem, předmětem, příslovečným určením či doplňkem. Podle toho rozlišujeme složeniny determinační přívlastkové (atributivní), předmětné (objektové), příslovečné (adverbiální) a doplňkové (ESČ 2002, s. 428–429).

Přívlastková či atributivní subordinativa jsou složená substantiva nebo složená adjektiva, jejichž zadní člen bývá substantivní základ a určujícím členem je buď základ adjektivní (*novogotika*), zájmenný (*svéhlavý*), číslovkový (*stokoruna*), nebo substantivní (*zeměžluč*), výjimečně i interjekční (*hurávlastenec*). Od koordinačních složenin jsou odlišovány psaním dohromady (*literárněkritický* – týkající se literární kritiky), zatímco koordinační jsou psány se spojovníkem (*literárně-hudební* – literární a hudební). Jako zvláštní typ přívlastkových subordinativ ESČ (2002, s. 429) uvádí složená adjektiva zakládající se na spojení řídicího substantiva s postupně rozvíjejícím přívlastkem: do složeniny vstupují pouze přívlastky, jsou adjektivní povahy a spojují se formálně souřadně (*nový český jazyk* -> *novočeský*). Bozděchová (1994, s. 92) vyděluje tento typ jako postupně determinační složená adjektiva, kdy postupná determinace má charakter vnější determinace (směřuje vně složeniny), určovaný (koncový) člen složeniny nejprve determinuje řídicí substantivum a tento celek je pak determinován určujícím členem (tím se obě adjektiva determinují navzájem), např. *novočeský jazyk* – *český jazyk* – *nový (český jazyk)*, *tedy ,český jazyk, který je nový‘*.

Předmětné či objektové složeniny bývají složená substantiva nebo adjektiva a vznikají především ze spojení slovesa a předmětu (měřit teplo > *teploměr*), případně může být určovaný člen adjektivní povahy (*lihuprostý*), určujícím členem může být kromě substantivního základu zájmenný (*sebevražda*) nebo číslovkový základ (*trojnásobný*). Dejmek (2002, s. 57) jako další název tohoto typu uvádí složeniny vazebné (rekční) a poznamenává, že jejich produktivita je velmi vysoká.

Přísllovečné složeniny vznikají nejčastěji z verbálních syntagmat s určením způsobu (*málomluvný*), místa (*mořeplavec*), prostředku (*dělostřelec*) atd. Kromě uvedených příkladů s předními členy adverbialními nebo substantivními může být přísllovečné určení představováno pronominálním (*sebelejší*) nebo číslovkovým základem (*poloostrov*).

Doplňkové složeniny jsou složená substantiva nebo adjektiva, jejichž určovaný člen bývá verbální povahy, určující člen je téměř vždy tvořen zájmenem *sám/samý* (*samouk* – učí se sám, *samorostlý*, ale i *živorodý*), případně předním členem *auto-* u hybridních kompozit (viz níže). Podle Hausera (1978, s. 167) může přední člen *samo-* v substantivních složeninách vyjadřovat tři významy: vztah děje vyjádřeného v druhé části k jeho podmětu (*samomluva* – mluví sám k sobě, *samochvála*); automaticnost, činnost bez lidské pomoci (*samoběh*, *samopal*, *samostřel*); jeden, jediný (*samoobchodník*, *samovládce*, *samozpěv*). Zejména u třetího typu složenin někdy docházelo k jejich vzniku kalkováním, především z řeckých složenin s *auto-* (*samouk* – *autodidakt*) nebo *mono-* (*samovláda* – *monarchie*).

ESČ (2002, s. 429) mezi determinační složeniny řadí i podmětné neboli predikační složeniny, jiní autoři, jako např. Dejmek (2002, s. 57) nebo Přemysl Hauser (1978, s. 157), který se konkrétně zabýval tvořením substantiv v obrozenské době, vydělují predikační složeniny pro jejich specifický syntaktický vztah zvláště, mimo koordinační a determinační složeniny. Tyto složeniny jsou poměrně řídké a většinou se jedná o složená substantiva, jejichž zadní člen je tvořen z verbálního základu a určující člen bývá substantivní povahy (např. *kuropění*, *hromobití*, *kolotoč*).

Kromě podmětných složenin řadí ESČ (2002, s. 429) k subordinativům i větné podřadovací složeniny, které jsme ovšem rozebrali výše pod kritériem těsnosti vztahu mezi členy složeniny jako citátové spřežky.

2.4. Způsob vyjádření onomaziologické báze

Tato klasifikace se také definuje jako poměr významů jednotlivých členů kompozita k jeho celkovému významu. Do kompozita mohou vstoupit onomaziologická báze a onomaziologický příznak, spojené pomocí onomaziologického spoje. Onomaziologická báze může být ve složeninách vyjádřena explicitně nebo implicitně, případně nepřímou, přičemž častěji je báze vyjádřena přímo. Podle toho rozlišujeme složeniny vnitřní a složeniny vnější.

U složenin vnitřních neboli endocentrických je onomaziologická báze vyjádřena přímo. To může nastat dvěma způsoby, buď onomaziologickou bází vyjadřují oba členy, nebo jen jeden. Pokud bází vyjadřují oba členy, jedná se vždy o složeniny přiřadovací neboli koordinační, např. *lesostep*, *červenobílý*, *česko-ruský*. Pokud vyjadřuje bázi jen jeden člen, jedná se o podřadovací složeniny; ve většině případů to bývá člen druhý, a to takový, který existuje jako samostatné slovo i mimo složeninu: *veselohra*, *maloměsto*, *sebevražda*, *tmavomodrý*, *světoznámý* (Dejmek 2002, s. 59). Onomaziologická báze může být také vyjádřena slovotvorným formantem (např. *-ec* vyjadřuje bázi osoby, viz *dřevorubec*). U těchto složenin můžeme také určovaný člen hodnotit jako složku nadřazenou významu celé složeniny (její pojmenovací bázi), člen určující plní rozlišující úlohu (onomaziologický – pojmenovací příznak), srov. *novostavba*, *horolezec*, *polokovový* (EŠČ 2002, s. 430).

U složenin vnějších, též exocentrických či posesivních, určovaný člen nelze hodnotit jako složku nadřazenou významu celé složeniny, ale jako znak tohoto významu; vznikají spojením slov, která jsou jako celek určením nějakého slova mimo toto spojení (EŠČ 2002, s. 430). Obvykle vznikají komplexním derivačně-kompozičním postupem, derivační formant je připojován teprve při samotném procesu kompozice a je často jediným znakem onomaziologické báze (Dejmek 2002, s. 59), např. ve slově *dřevorubec* (člověk rubající dřevo) formant *-ec* představuje vcelku běžnou – dnes ovšem již zcela neproduktivní (Štícha 2013, s. 115) – příponu, již jsou tvořeny deverbativní názvy osob (*běžec*, *plavec*, *letec*, *lezec*, *rytec* ad.). Nejčastějšími vnějšími složeninami jsou adjektiva typu *rudovousý*, *krátkozraký*, jejichž báze a pojmenovací spoj („mající něco“) nejsou ve složenině vyjádřeny, nebo jen v derivačním kompozitu (Dejmek 2002 s. 59). Tato kompozita se též označují jako posesivní. Je zde však nutné

odlišovat nepřímé složeniny, které vznikají derivací z kompozita nebo derivačního kompozita (*rudovousý* -> *rudovous-ø*, *černoahlavý* -> *černoahlav-ek*).

2.5. Původ fundujících členů složeniny

Slovní základy kompozita mohou být slova domácí, nebo přejatá. Toto kritérium, u něhož může představovat problém určení cizího a již zdomácnělého slova, slouží pro určování tzv. **hybridních složenin**¹⁴, tedy složenin, v nichž se jako komponenty spojily v jeden slovní celek slovní základy slova domácího a cizího, zvláště pak internacionálního latinsko-řeckého původu (MČ1 1986, s. 453). Takovými hybridními složeninami jsou např. slova *videozáznam*, *cyklostezka*, *kreditkarta* ad. Vedle hybridů samozřejmě existují kompozita, která jsou tvořena pouze slovy domácími, např. *lesostep*, *maloměsto*, *olejomalba* a pouze slovy přejatými, např. *radioterapie*, *videoprogram* (Štícha 2013, s. 179). U posledně jmenovaných však často nelze rozlišit, zda byla do češtiny přejata už jako slova složená, či vznikla až v našem jazyce.

2.6. Slovnědruhovú příslušnost složenin a členů složeniny

Slovní druh se u kompozit může projevat dvojím způsobem. Zaprvé se jedná o slovní druh samotné složeniny; k četnosti slovních druhů u složenin se vyjadřuje např. MČ1 (1986, s. 452) takto: skládáním se vytvářejí především podstatná a přídavná jména (s příslovci), číslovky, zřídka slovesa a citoslovce. Složená zájmena reprezentují starší stav tvoření kompozit, nová se netvoří. V této práci se zabýváme především adjektivy, zmiňujeme však i jiné slovní druhy vzniklé ze složených adjektiv, a to z toho důvodu, že takto druhotně tvořené složeniny zachovávají adjektiva, která v našem souboru nemusela být zachycena, ovšem minimálně ze slovtvorného hlediska musela existovat.

Druhý způsob je slovní druh jednotlivých členů kompozita. Tento druh dělení si jako hlavní typ skládání určil i Dušan Šlosar, jehož monografii *Česká kompozita diachronně* (1999) jsme zvolili jako základní metodologickou příručku, proto tento typ dělení přiblížíme podrobněji.

Vzhledem k historickému materiálu zde však vyvstává otázka, jak pohlížet na slovnědruhovú příslušnost, zda čistě ze současného hlediska, či z hlediska dobového.

¹⁴ Těmito složeninami se intenzivněji zabývá Patrik Mitter, např. Hybridní složeniny s prvním komponentem cizího původu a vývoj společnosti. *Český jazyk a literatura* 54, 2003–2004, č. 5, s. 215–219; K hybridním složeninám (s prvním komponentem cizího původu) v NSČ 2. *Jazykovedný časopis* 56, 2005, č. 1, s. 31–43.

Současné hledisko nebere v potaz mnohá slova, která již vyšla z aktivního užívání v jazyce, či která doznala podstatných změn, výhodou je však ucelenost materiálu a jistota v třídění. Dobové hledisko je omezeno našimi znalostmi o době vzniku a užívání slov, které nejsou kompletní a jsou založeny pouze na písemném materiálu. Tento pohled se však nejvíce blíží skutečnosti, která provázela vznik zkoumaných výrazů. V naší práci jsme zvolili hledisko druhé, tedy dobové, přičemž jsme jednotlivé členy komparovali se záznamy v internetových databázích – *Vokabuláři webovém* (dále VW) a *Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny* (dále LD) a s Jungmannovým *Slovníkem česko-německým* (JgSlov) jako nejširším zachycením dobové slovní zásoby. Přes nekompletnost dat tedy rozřazujeme slova do slovních druhů na základě jejich existence dobové či dřívější (staročeské) a na základě jejich významu, přičemž tato skutečnost se nejvíce projevovala u třídění zadních členů adjektivních.

Jako komponenty složenin se uplatňují pouze autosémantické slovní druhy. Syntaktické slovní druhy nemohou být uvažovány jako členy kompozit (mohou se však objevovat ve spřezkách), neboť nemají pojmenovávací charakter. Jako zadní členy se uplatňují pouze tři slovní druhy: adjektiva, substantiva a slovesa. Adjektiva (primární i derivovaná) se do skládání zapojují v rámci čisté kompozice a juxta pozice, u substantiv a sloves se jedná o komplexní postup zapojující kromě kompozice také derivaci, přičemž u obou slovních druhů zaznamenáváme postupy sufixálně-kompoziční i konverzně-kompoziční. Mezi předními členy nacházíme rovněž adjektiva a substantiva, navíc ale i adverbia, numeralia, pronomina, ve zvláštních případech slovesa a v rámci spřezek také předložkové vazby (v současném jazyce v rámci expresivních výrazů dokonce citoslovce). V rámci adverbíí vydělujeme adverbia primární a derivovaná, přičemž se jedná především o derivaci z adjektiv, proto takové přední členy – zvláště mají-li konekt -o- totožný se slovnědruhovou příponou adverbíí – označujeme jako adjektivně-adverbiální, neboť jsou tvořeny ze základu společného pro adjektivum i adverbium, jejich funkce je adverbiální, formálně jsou však totožné s předními členy adjektivními a jejich rozdělení záleží především na slovním druhu zadního členu.

Slovní druh bývá v rámci předního členu kompozita vyjádřen kořenem, případně kmenem příslušného slova motivujícího komponent (Mitter 2006, s. 34), dochází tedy k odtržení koncovky a ve většině případů je přidán konekt. U některých předních členů však dochází k desufixaci, někdy i v takové míře, že derivovaný základ ztrácí derivační morfém a formou se přibližuje k původnímu výrazu, např. koordinační složenina

stříbrozlatý (s významem „stříbrný a zlatý“) je složena ze dvou adjektiv, u předního členu však došlo k desuffixaci přípony *-n-*. Existuje i varianta *stříbrnozlatý*, u níž k desuffixaci nedošlo, je však mnohem méně frekventovaná (devět výskytů v SYN5, desufigovaná varianta tamtéž má třicet výskytů, u obou kompozit včetně adverbialního derivátu). Desuffixace probíhá také u zadních členů (např. *měřit* > *-měr*).

Šlosar (1999) se věnuje především adjektivním kompozitům se zadním členem substantivním a verbálním, s předním členem pronominálním a adverbialním a složeninám tvořeným dvěma adjektivními základy. Následující kapitoly shrnují Šlosarovy závěry.

2.6.1. Adjektivum + substantivum

Jedním z nejpůvodnějších typů a zřejmě vůbec nejproduktivnější typ adjektivních kompozit, která vyjadřují vlastnost vyznačování se určitým rysem pojmenovaným oběma základy, jsou složeniny se zadním členem substantivním a předním členem adjektivním (např. *černooký*, *zlatovlasý*). Jejich původnost je možné dokázat na řadě kompozit společných slovanským jazykům. Z tohoto typu zřejmě vycházela i substantiva stejného skladu, tedy nepřímá kompozita (např. *zlatohlav*). Vyskytuje se tu jediný konekt *-o-*, častěji je využíván komplexní kompozičně-derivační postup než čistá kompozice. Ve staré češtině se jednalo o velmi produktivní typ složenin, ve střední době však nedošlo k příliš velkému rozšíření repertoáru používaných členů, jak předních, tak zadních. V současnosti se však objevuje více předních i zadních členů v dřívějších obdobích nedoložených a také narůstá počet kompozit, jejichž přední člen je formálně substantivní základ, významově se však jedná o pojmenování statického příznaku plynoucího z kvality pojmenovávané substance či ze vztahu k ní (např. *psohlavý*, *šídlolistý*, *národohospodářský*). Většina nově utvářených kompozit spadá do oblasti odborného jazyka s funkcí terminologickou, některá se ale objevují i v běžné slovní zásobě (např. *plnoletý*, *stejnoujmenný*).

Složeniny s opačným skladem, tedy substantivum + adjektivum, kdy přední člen vyjadřuje zdroj podobnosti pro srovnávanou vlastnost vyjádřenou adjektivem, jsou důsledkem česko-německého bilingvismu v době národního obrození. Jedná se o kalky z němčiny (*stahlblau* – *ocelomodrý*, *schneeweiß* – *sněhobílý*). V českém jazyce se dříve nevyskytovaly, přesto u nich nevznikalo podezření z germánského vlivu a byly obrozenci běžně přijímány. Postupně se tento typ osamostatnil (*vodorovný*,

vítězoslavný) a zůstal produktivním i v následujícím období po národním obrození, dnes však ke vzniku nových formací nedochází.

(Šlosar 1999, s. 53–55)

2.6.2. Číslovka + substantivum

Se substantivním zadním členem bývá často spojován také číslovkový přední člen. Jeho zřejmě již praslovanský původ opět dokládají kompozita tohoto typu ve všech slovanských jazycích. Ve své podstatě se jedná o variantu výše zmíněného typu kompozit s předním členem adjektivním, kdy vyjadřují vlastnění objektu vyjádřeného zadním členem kompozita či vyznačování se jím. U těchto předních členů se objevuje mnohem vyšší variantnost jejich zakončení, může jít o genitivní tvary, nebo dochází k připojování prostřednictvím konektů různého původu, postupem času však tato variantnost spíše ustupuje.

Číslovka *jeden* se ve staré češtině objevuje pouze s konektem *-o-* (např. *jednoduchý, jednorocní*); číslovka *dvě* se vyskytuje v tvarech *dvú-* (*dvúletý, dvúsetný*, později tvar *dvou-*), *dvoj-* (*dvojduchý, dvojjazyčný*, ale i *dvoje-* v *dvojeřecný* či *dvoji-* v *dvojiřadý*) nebo *dvé-* (*dvéduchý, dvěženatý*), ve střední době nově *dvúj-* (*dvújsyllabní*). V současnosti se používá pouze *dvou-* a *dvoj-*, ovšem jen zřídka se takto vytváří synonymní dublety (např. *dvoucípý/dvojcípý*).

Podobně jsou na tom i další nižší základní číslovky, např. *tří-* (*třípramenný*), *troji-* (*trojilistý*), *troje-* (*trojemluvný*), *tré-* (*tréúdný*) nebo *sedmi-* (*sedmiřadý*), *sedmero-* (*sedmerotvárný*), *sedmo-* (*sedmotvárnostný*), které se do současnosti ustálily v podobě *tří-* a *troj-*, často i v synonymních dubletách (*tříbarevný/trojbarevný*), a *sedmi-*.

Nově se však v současnosti objevuje genitivní podoba předního členu *mnoho-*, která se jako dubleta uplatňuje např. u složenin *mnohahodinový, mnohastránkový*. Důvodem výskytu tohoto genitivního tvaru typického pro číslovky může být přerod adverbia *mnoho* ve skutečnou číslovku.

(Šlosar 1999, s. 56–59)

2.6.3. Složeniny s předním členem pronominálním

Složeniny se zájmennými základy představují okrajovou, ale stabilní složku adjektivních kompozit. Repertoár pronominálních členů, a to pouze předních, je značně omezený. Nejčastěji se jedná o zájmena *veš* a *sám*, ojediněle se vyskytují tvary reflexiva *sebe* či *sobě*, posesivní zájmena a základ *každ-*.

Už od staré češtiny je nejobvyklejší podobou zájmena *veš* přední člen *vše-*, který se uplatňuje i při tvoření antroponym a toponym. Nejčastěji je spojován se zadním členem deverbálním (*vševidoucí*) nebo adjektivním (*všesvatý*), z obrozenské doby do současnosti přetrval poměrně produktivní typ *všeslovanský* s významem „týkající se všech“, kdy zadní člen je odvozován od etnik, skupin lidí nebo organizací. Genitivní podoba *všeho-* se vyskytuje řídce už ve staré češtině.

Zájmenný člen *samo-* se pojí především s deverbálními zadními členy (např. *samorostlý*), ve střední době se ale začínají vyskytovat deadjektivní či desubstantivní členy, i když ne v takovém množství jako deverbální, většinou se jedná o adjektiva vyjadřující potenciální zasažení dějem (*samomazný*) nebo účelová (*samolepicí*).

Přední člen *sebe-* v nové češtině často nevyjadřuje původní zájmenný význam (*sebejistý* – *jistý si sám sebou*), ale vyjadřuje přípuštění nejvyšší míry vlastnosti (*sebelepší*, *sebekonkrétnější*). Zřejmě se vyvinul z dřívějšího genitivního komparativu stojícího v antepozici (*by sebe větší byl* – Komenský), dnes ale je na pomezí mezi předním členem kompozita a modifikačním prefixem.

Přední člen *sobě-* se objevuje velmi ojediněle, novočeskou složeninou je pouze *soběstačný*. Posesivní reflexivní zájmeno se také vyskytovalo zřídka, až v současnosti se jeho produktivnost zvýšila.

Ani zájmenný základ *každ-* se nevyznačoval velkou produktivitou, v nové češtině přibyl pouze kalk z němčiny *každopádně*.

(Šlosar 1999, s. 60–62)

2.6.4. Kompozita s předním členem adverbiálním

Přední členy adverbiální představuje pouze několik adverbií, jejich počet se postupem času rozšiřuje jen mírně, zato jsou velmi produktivní. Adverbiální přední

členy se připojují k zadnímu členu bez konektu. Jako spojení adverbia a adjektiva jsou někdy pocíťována kompozita skladu adjektivum + adjektivum.

Nejčastějším adverbiem vstupujícím do složenin je *spolu-*, které vyjadřuje společné sdílení konstituujících rysů, adjektivní složeniny s tímto adverbiem nejsou tak časté jako substantivní, přesto se jedná o produktivní typ, v němž zadním členem může být základ adjektivní (*spoluslavný*), substantivní (*spoluhlasný*) i derivované deverbální základy, které postupem času převládají (*spolurostlý*, *spolubydlící*). Na rozdíl od složených substantiv s tímto předním členem u složených adjektiv nedochází k přeměně adverbiálního základu na prefix.

Adverbia vyjadřující prostorové vztahy (*dole*, *nahoře*...) jsou nejčastěji spojována se zadními členy deverbálními (*dolepsaný*, *svrchujmenovaný*), jedná se však především o složeniny vzniklé z potřeby administrativních úkonů, podobně jako několik adverbii vyjadřujících vztahy časové (*dřívepsaný*, *prvepsaný*, *napředjmenovaný*, *častořečený*...). Jejich produktivita však postupem času zcela vymizela. Přední členy *okolo-* a *mimo-* se spojují se zadními členy deverbálními s významy polohovými nebo pohybovými (*okolosedící*, *mimochodný*).

Ve střední době se stávají produktivnějšími přední členy *mimo-* (*mimořádný*, *mimovolný*), *znovu-* (*znovuzrozený*) a *všudy-* (*všudybylý*, *všudypřítomný*), nově se objevují přední členy *napolo* (*napolovařený*), *zbrusu* (*zbrusunový*), *zvláště* (*zvláštěmilý*) a *darmo* (*darmotratný*) a dále *vně* (*vněkloubní*) a *vnitř-* (*vnitřplodný*) v uměle tvořených terminologických výrazech. Zcela novým typem jsou pojmenování barevných odstínů, např. *zčernačervený*, *zsvětlamodrý*.

V současné češtině představuje nejpočetnější typ složenin s předním členem adverbiálním adverbium *mimo-* ve spojení s adjektivními zadními členy, které znamenají vyloučení z relace vyjádřené adjektivem (*mimočasový*, *mimoevropský*, *mimomanželský*, i s přejatými adjektivy *mimoestetický* atd.). Do pozice jeho antonyma ve významu „uvnitř“ je částečně stavěn nový přední člen *vnitro-* nahrazující dřívější *vnitř-* (*vnitrobuněčný*), jeho produktivnost je však ve srovnání s předním členem *mimo-* nižší.

Dříve se objevující přední členy *okolo-*, *všudy-* a *darmo-* se v současnosti vyskytují jen u substantivních složenin.

(Šlosar 1999, s. 63–65)

2.6.5. Adjektivum + adjektivum

Tento typ kompozit je nepůvodní, už ve staré češtině se jednalo o kalky z cizích jazyků, případně byly vytvářeny uměle, např. kombinace předních členů *horko-* a *studeno-* a zadních členů *vlhký* a *suchý* tvořila lékařská pojmenování lidských jedinců podle jejich letory. Adjektivní přední člen *vele-* se už ve staré češtině choval jako prefix vyjadřující velkou míru vlastnosti. Také už byla vytvářena relační kompozita z dvouslovných místních jmen (*novohradský*, *novovesský*...). Zcela ojedinělý je reduplikát *svatosvatý*.

Ve střední době se zvyšuje produktivnost předního členu *staro-* (dříve pouze *starodávni/starodávny*, nově *staročeský*, *staroslovenský*, *starokatolický*, *staroněmecký*). Nově se také objevují kompozita označující barevné odstíny, která se později v současném jazyce stanou nejproduktivnějšími složeninami tohoto typu. Vznikají také umělé terminologické výrazy (*síťkovano-žebnatý*), přičemž některé koordinační složeniny se už v této době začínají psát se spojovníkem (např. *rakousko-uherský*). Reduplikáty lze najít spíše v beletrii (Máchovo *černočerný*, *rychlorychlý*, *temnotemný*, Čelakovského *široširý*).

V současném jazyce jsou nejproduktivnější složeniny označující barevné odstíny a kombinace barev, ojediněle se vyskytují i tříčlenná kompozita (*červenomodrobílý*). Více se také objevují koordinační složeniny a zejména reciproční kompozita tvořená z pojmenování států, národů, měst, řek nebo jazyků. Ojediněle přibylo i několik nových reduplikátů (např. *dennodenní*, *pouhopouhý*, *čiročirý*).

(Šlosar 1999, s. 66–67)

2.6.6. Kompozita se zadním členem deverbálním

Už ve staré češtině jsou adjektivní kompozita na pozici zadního členu tvořená ze slovesného základu velmi početná a produktivní, přestože se pravděpodobně nejedná o původní praslovanský typ složenin. Jen ojediněle dochází k tvoření prostřednictvím pouhé adjektivní morfologické charakteristiky (*krvotoký*, *prostořeký*), častější je

sufixálně-kompoziční postup, nejčastěji se zadní člen odvozuje pomocí sufixu *-ný*, přičemž některé zadní členy mohou existovat i jako samostatné typy, mohou však mít odlišný význam (např. *mluvný* „hovorný“, ale *-mluvný* „mluvící“ – *pravdomluvný*). Jako přední člen se objevují základy substantivní (*bohomluvný*) i adjektivní, přičemž adjektivní mohou být jak primární (*velkomluvný*), tak – řidčeji – derivované (*dvor-nomluvný*). Přední substantivní členy se také mohou vyskytovat v genitivní formě, zpočátku zároveň vedle složeniny s konektem (*bohobojný//bohobojný*), později se tento typ rozvíjel samostatně. Dále bývaly zadní členy odvozené z přičestí činného (*starobylý, samorostlý*), pasivního (*novonalezený, zlořečený*) nebo *nt*-ového (*místodržící, běloskvoucí*), sporadicky byly derivovány pomocí přípony *-ivý* (*zimomřivý, mnohochtivý*).

Ve střední době došlo k většímu rozmachu kompozit s předním členem v genitivu, v ostatních případech se spíše rozšiřoval repertoár používaných členů kompozit, jako zadní člen nadále převládají deriváty tvořené příponou *-ný*, méně časté jsou deriváty z jednotlivých přičestí či tvořené příponou *-ivý/-avý*.

V nové době přibývají substantivní přední členy v akuzativu (*dřevozpracující, službukonající*), častá jsou kompozita se zadním členem *-vedoucí*, obvykle substantivizované. Přetrvává nejvyšší produktivnost derivátů se sufixem *-ný*, z nichž zadní členy *-hodný, -schopný* a *-milovný* mají vždy přední člen v genitivu (*důvěryhodný, životaschopný, mírumilovný*), *-milný* naopak jen výjimečně (*lidumilný* x *stínomilný, suchomilný*), zadní člen *-vzdorný* mívá přední člen v dativní formě (*ohnivzdorný*), ostatní zadní členy už mívají přední člen připojený tradičně konektem *-o-* (*dýmotvorný, ústavodárný...*), stejně tak jako všechny adjektivní přední členy (*cizopasný, tajnosnubný...*). Méně produktivním typem zůstávají složeniny se zadním členem odvozeným z participia pasivního (*velevážený, znovuzrozený*) a se zadním členem sufigovaným příponou *-avý/-ivý* (*býložravý, zimomřivý*), přičemž zadní člen *-chtivý* mívá přední člen v genitivu (*vědychtivý, bojechtivý...*). Neproduktivními už se stala kompozita tvořená z přičestí činného, s výjimkou kompozit s předním členem *samo-*, a bezsufixální kompozita.

Největší rozmach kompozit s předním členem genitivním nastal nesporně v době česko-německého bilingvismu v průběhu národního obrození, Jungmann je však ve svém slovníku téměř neuvádí (pouze *bohobojný, ctihodný, krvežádostivý, krvežízlivý*).

Přestože se tento typ původně opíral o německé předlohy, postupně se od nich emancipoval a zasáhl i jinak slovotvorně tvořené zadní členy (*láskyplný, lihuprostý*), dodnes zůstává částečně produktivní.

(Šlosar 1999, s. 68–72)

2.6.7. Přední členy s nevyhraněným slovnědruhovým charakterem

Některé přední členy není možné jednoznačně slovnědruhově klasifikovat. Je to dáno jejich nevyhraněnou morfemickou stavbou a také (minimálně) dvojitou slovnědruhovou motivací. Příkladem je např. *foto-*, které může být motivováno substantivem *světlo*, nebo slovotvorně (formálně i sémanticky) slovy *fotografie, fotografický* (Mitter 2006, s. 38). Takto slovnědruhově nevyhraněné členy mívají ve složeninách konkrétní slovnědruhový charakter. Z české proveniencí můžeme uvést např. přední člen *dobro-*, který může být motivován substantivem *dobro* (*dobročinný*), adjektivem *dobrý* (*dobropověstný*) nebo adverbiem *dobře* (*dobrořečný*). Při analýze adjektiv se však vždy snažíme rozhodnout, ke kterému slovnímu druhu ten který člen patří, a to na základě vztahů mezi členy i na základě celkového významu složeniny či podle kontextu, v němž je užitá.

Za členy s nevyhraněným slovnědruhovým charakterem považujeme taktéž fragmentární komponenty vzniklé zkrácením motivujících výrazů (viz výše komplexní postup abreviačně-kompoziční).

II. Metodologie

Zvoleným nástrojem k získání materiálové základny této práce je metoda excerpční, tedy vypisování složených adjektiv z dobových textů. Vzhledem k tomu, že cílem této práce není zachycení úzu v používání složenin, ale zjištění, které typy složenin byly užívány a především nově vytvářeny, volili jsme texty, jež se vyznačují větším množstvím složenin. Složeniny jsou v textech užívány sporadicky a příležitostně, v jejich výskytu není pravidelnost (nejedná se o prostředky s primární funkcí syntaktickou, kohezní apod.), z toho důvodu jsme excerpovali celé texty, nejednalo se pouze o vybrané vzorky textu, které by nám značně omezily soubor zkoumaných dat.

Složeniny se obvykle vyznačují dvěma funkcemi. První je funkce kondenzační, kdy složeniny jsou více významově naplněné (spojují významy obou – či více – členů složeniny a často dodávají význam nový) a zároveň mají vyšší syntaktickou i slovotvornou využitelnost (jako jedno slovo se mohou objevovat na více pozicích ve větě a být základem pro derivaci či další kompozici, čímž se liší od sdružených pojmenování). Této funkce využívá především odborná literatura, a to v rámci terminologie a univerbizace. Druhou funkcí je funkce ozvláštňující, kdy složeniny – představující v češtině periferní slovotvorný způsob – na sebe strhávají pozornost (ať už tím, že se jedná o složeninu, nebo svým skladem, vzniklými významy apod.). Toho nejvíce využívá umělecká literatura. Přestože některé složeniny jsou velmi starého původu a patří k běžné slovní zásobě, vzhledem ke zmíněným funkcím se více objevovaly v textech nějakým způsobem specifických. V době baroka to byla především oslavná kázání, která si kladla za cíl vyšší uměleckou náročnost. Z toho důvodu hlavní bázi barokních textů tvoří dva soubory kázání *Nádoba zapálená* (2000) a *Žena krásná náramně* (1998), dále oslavné kázání *Divotvorné vítězství...* (1743) Antonína Jarolíma Dvořáka z Boru a pro částečně českou, částečně exulantskou produkci je to dílo Jana Amose Komenského excerpované ze slovníku Huberta Rösela (1983). V době obrození to jsou především texty básnické¹⁵ (zejména František Ladislav Čelakovský, Josef Vlastimil Kamarýt, Ján Kollár, Karel Hynek Mácha, Milota Zdirad Polák), ale i některé texty prozaické vyznačující se vyšší frekvencí složenin

¹⁵ Básnické texty obvykle nebývají považovány za vhodný zdroj pro jazykovědné zkoumání, vzhledem k frekvenci složenin v takovém typu textu jsme však k jejich excerpci přistoupili. Pokud se objevuje nějaký nestandardní tvar či způsob tvoření, který může mít rýmové, prozodické či jinak s poetickým útvarem spojené příčiny, je na to výslovně upozorněno.

(Kollárova próza, Polákovy cestopisné texty). Přidáváme i složená adjektiva ze Zelenohorského a Královédvorského rukopisu, které vznikly v době národního obrození, avšak snažily se o napodobení staročeského jazyka. Odbornými texty jsme se nezabývali pro jejich neporovnatelnost s vybranými zdroji z doby barokní, přesto v excerpovaných textech byly objeveny některé termíny (např. bohoslovecké v kázáních, jazykovědné, ba i termíny z jiných oborů). Jsou proto zahrnuty do zkoumaného souboru složených adjektiv.

Kromě těchto textů jsme přistoupili i k excerpici několika vybraných překladových děl, a to nejen z důvodů frekvenčních, ale i z důvodů, jež uvádí Jungmann na obranu vhodnosti překládání velkých cizojazyčných děl, a sice, jak bylo řečeno výše, on sám považuje překládání za předstupeň psaní původních děl. V tomto ohledu dodává, že překládání je „cvičením, kterým poznáváme lépe vlastnost a krásu slov, osvojujeme sobě hojnost obrátů a způsobů mluvení, sílu jakousi u vykládání a vysvětlování myšlenek, přičemž má se překládat, co nejlepšího jest, a tak překládati, aby původně česky psáno býti se zdálo“ (Jungmann 1845, s. 26–27). Správný překlad tedy má zapadat do struktury českého jazyka a jazyk obohacovat především novými myšlenkami, pro něž musí být nalezeny výrazy, kterými je lze adekvátně popsat. Pro ukázkou složenin v překladové literatuře barokní jsme zvolili pouze Frozínovo *Obroviště mariánského atlanta* (1704), které je překladem latinského¹⁶ díla jezuita Wilhelma Gumppenberga (na obálce knihy psán jako Wilím Kunpenberk). Z doby národního obrození je to souborné překladatelské dílo Josefa Jungmanna *Překlady* vydané roku 1958 ve dvou svazcích tematicky se pohybující od lyriky až k odborným statím a Karla Aloise Vinařického překlad Pyrkerových *Perel posvátných* (1840), básnické sbírky s náboženskou a přírodní tematikou.

Díla jsou označována zkratkami (pro přehled zkratek viz seznam pramenů), které jsou převzaty především z LD, dále užíváme zkratky zavedené dr. Alexovou v její publikaci *Vývoj českého barokního souvětí souřadného* (2009). Pokud nebylo možné zkratku převzít z uvedených zdrojů, je nově vytvořena autorkou. Každá složenina je také označena zkratkou období, z něhož pocházel text, v němž se objevila. Těmito

¹⁶ Latina je používáním složenin na opačné straně spektra než např. němčina, kde je skládání jedním z hlavních slovtvorných postupů, proto množství složenin v tomto překladovém textu nemůže být odůvodněno kalkováním.

zkratkami je B pro barokní texty, NO pro texty obrozenské, případně B/NO pro kompozita objevující se v obou obdobích.

Kromě vlastní excerpce jsme do souboru zkoumaných složenin začlenili i lexikální jednotky pocházející z osobního archivu Marie Janečkové a obsahující excerpty z různých barokních kázání. Souborný přehled excerpovaných děl uvádíme v seznamu zdrojů seřazených abecedně a rozdělených podle období. Pro období baroka ještě rozdělujeme zdroje podle kritéria, zda se jedná o excerpce celého díla, či jde o jednotlivé excerpty získané ze soukromého archivu.

V rámci synchronní metody (excerpce byla prováděna v rámci historického období baroka a národního obrození s důrazem kladeným na druhé jmenované období) užíváme také metodu komparační: jednak porovnáváme výrazy z obou období vzájemně mezi sebou, jednak všechny výrazy porovnáváme i s daty shromážděnými ve dvou historicky zaměřených databázích, a to ve *Vokabuláři webovém* (dále jen VW), v němž jsou do jednotného vyhledávání zapojeny staročeské slovníky (ESSČ, GbSlov, MSS, StčS, ŠimekSlov – jejich celé názvy viz v seznamu literatury) a dále v *Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny* (LD). Ze zdrojů VW rovněž využíváme digitalizovaný kompletní *Slovník česko-německý* Josefa Jungmanna (JgSlov I–V 1835–1839).

V některých případech komparace zasahuje až do současného jazyka, v takové situaci pracujeme s jazykovým korpusem SYN5, který sdružuje texty umělecké, odborné i publicistické v reprezentativním vzorku.

Někteří obrozenští autoři ve své snaze tvořit nové výrazy produkovali nestrukturní či sémanticky nepřijatelné útvary. Vedle již zmíněných databází je v tomto ohledu velmi užitečný Jungmannův Slovník (dále JgSlov). Tento slovník je výsledkem přibližně třicetileté Jungmannovy práce, vycházel v pěti svazcích mezi lety 1834–1839. Často se objevuje letopočet 1835 jako počátek vydávání slovníku, dochované návštěvní prvního svazku prvního dílu však datuje začátek na září 1834 (Helcl 1959). JgSlov je určen třem vrstvám uživatelů, kteří reprezentují Jungmannovu slohovou konstrukci, tedy spisovatelům pro básnickou produkci (zřejmě sem patřili i žurnalisté), kazatelům pro řečnickou a úředníkům pro prozaickou, prostomluvnou produkci. Měl tedy sloužit nejen k rozšíření a zdokonalení psaného jazyka, ale i ke zlepšení mluvené podoby spisovného jazyka (Červená a kol. 1982). JgSlov shromažďuje slovní zásobu doby, přičemž ji i kriticky hodnotí, označuje slova zastaralá i nevhodně tvořená, kromě toho pro rozšíření

slovní zásoby uvádí i výrazy moravského, slovenského a jiného slovanského původu (např. ruského, polského). Ze složenin objevujících se v textech jeho doby neuváděl všechny, ale pečlivě je vybíral na základě jejich ústrojnosti.

Shromážděný soubor je podroben strukturní slovtvorné analýze založené na monografii *Česká kompozita diachronně* Dušana Šlosara (1999), tedy na slovnědruhově příslušnosti členů složeniny. Šlosar primárně složeniny rozděluje podle slovního druhu celé složeniny, a to na substantivní, adjektivní, numerální, adverbialní a verbální; substantivní a adjektivní složeniny dále dělí podrobněji podle slovního druhu komponentů. Druhou užitou monografií je *Tvoření slov skládáním* Ivany Bozděchové (1994). V disertační práci se zabýváme pouze adjektivními složeninami, v souvislosti s nimi (především v rámci nepřímých složenin adjektivních či deadjektivních) zmiňujeme i jiné slovní druhy.

Staročeské adjektivní složeniny měly obvykle sklad A-(k)-S, N-(k)-S, P-(k)-S/V¹⁷. Složeniny skladu S-(k)-V a A-(k)-V jsou nejisté, sporadicky se objevují bezsufixální staročeské případy. Kompozita složená ze dvou adjektivních základů byla ve staré češtině obvykle tvořena uměle. Jako členy se nejprve uplatňovaly slovtvorně primární komponenty s konektem a pouze s morfologickou charakteristikou, s rozvojem typů se objevovaly i odvozené komponenty, přidávání sufixů ke složeninám značně rozšířilo sémantickou nosnost kompozit a otevřelo cestu k hromadnému tvoření různých typů a významů (Šlosar 1999, s. 11n). Šlosarova monografie se zabývá všemi druhy složenin, tedy složenými substantivy, adjektivy, číslovkami, adverbii a slovesy, podrobněji rozepisuje substantiva a adjektiva. U adjektivních složenin to jsou konkrétně adjektiva skladu A-(k)-S, N-(k)-S, A-(k)-A, složeniny s předním členem pronominálním, adverbialním a se zadním členem deverbálním.

V této práci jsme zvolili poněkud odlišný postup, nejprve rozdělujeme složená adjektiva podle zadního členu, začínáme kompozity se zadním členem verbálním, dále substantivním a adjektivním, kterým věnujeme jednotlivé kapitoly, v jejichž rámci se zabýváme i předními členy. Následně se v kratších kapitolách věnujeme předním členům souborně. Kapitoly zabývající se zadními členy nedělíme v souladu se Šlosarem na podskupiny podle předních členů, ale volíme dělení, které více odpovídá charakteru

¹⁷ Ve shodě se Šlosarem používáme následující zkratky pro označení skladu: k – konekt, A – adjektivní základ, P – pronominální základ, S – substantivní základ, V – verbální základ, N – numerální základ, Adv – adverbialní základ.

jednotlivých typů složenin. Z toho důvodu rozdělujeme substantivní zadní členy nejprve na propriální a apelativní, apelativní podle sémantického hlediska na složeniny vyjadřující posesivní vztah a na složeniny tento vztah nevyjadřující. Verbální zadní členy rozdělujeme do dvou velkých skupin podle typu derivačního základu, a to na neparadigmatické a paradigmatické zadní členy. Oproti těmto dvěma skupinám tvořeným kompozičně-derivačním postupem volíme u složenin se zadním členem adjektivním tvořených čistě kompozičním postupem jako primární kritérium pro dělení slovnědruhovou příslušnost předního členu.

Zápis složenin necháváme pokud možno v původní podobě excerpované z textu. Vzhledem k tomu, že u některých děl byly k excerpaci použity texty v původní podobě (dostupné např. v digitální knihovně Kramerius), přistoupili jsme k transliteraci z původního pravopisu do současné podoby. Změnu jsme provedli v užití spojovníku. Psaní složenin dohromady nebo se spojovníkem bylo zejména v době baroka velmi nejednotné a nesystematické, proto jsme sjednocovali zápis do jednotné podoby, dohromady. Jedinou výjimkou jsou vedle vícečlenných kompozit, kde ponecháváme spojovníky pro jednodušší porozumění, složeniny koordinační, u nichž jsme použili současný zápis se spojovníkem, a to pouze u složenin se zcela jednoznačným vztahem koordinačním, tedy u složenin recipročních. Systematické pojednání o psaní složených adjektiv se objevilo až v *Pravidlech českého pravopisu* z roku 1957. Uvádí se v nich, že záleží na sémantickém vztahu obou (či všech – u vícečlenných) částí složeniny, ale v praxi bývá význam nejednoznačný a je možná dvojitá interpretace (Knappová 1971). Také v současné češtině může být užití spojovníku, či psaní složeniny dohromady, rozlišující koordinační či subordinační význam, pouze na rozhodnutí a znalostech autora.

Nejpřednější otázky, jejichž zodpovězení si tato práce klade za cíl, jsou následující:

1. První otázky se týkají výskytu variant komponentů: U kterých slovních druhů a v které části složeniny se objevují nejčastěji, jakým způsobem jsou podmíněny, vyskytují se více varianty podložené hláskovým historickým vývojem, nebo podložené slovotvorně? V kterém ze zkoumaných období se objevují více, dochází k jejich ustalování?

Hypotéza: Z důvodů živelného tvoření v době obrozenské se více variant objevuje v tomto období, jedná se častěji o varianty slovotvorné, neboť hláskový vývoj byl již ustálen.

2. Dále je pozornost zacílena na primárnost komponentů: Vyskytují se častěji primární komponenty, nebo derivované, jakým způsobem k derivaci dochází?

Hypotéza: V souladu se Šlosarovou teorií předpokládáme vyšší frekvenci derivovaných členů složenin, více bude využívána sufixace na úkor konverze, což zakládáme na Šlosarově poznámce o konverzním tvoření zadních členů jako o nevhodném jevu později nahrazovaném sufixálním tvořením (1999, s. 18).

3. Zajímají nás formace složenin, jejich struktura: Jakého skladu jsou zkoumané složeniny, objevují se ve zkoumaných obdobích nové formace?

Hypotéza: V období národního obrození se objevují nové formace (především vlivem německého jazyka), v době barokní výskyt nových formací spíše nepředpokládáme.

4. Všímáme si užívání složených adjektiv: Jaká je jejich pozice ve větě, jaká je jejich funkce v textu, jakým způsobem a jak často dochází ke vzniku nepřímých složenin ze složených adjektiv?

Hypotéza: Adjektivní složeniny slouží především jako rozvíjející větný člen, přívlástek substantiv; jejich funkce je primárně ozvláštňující, v menší míře univerbizační; ze složených adjektiv vznikají nepřímou kompozicí především adverbia, v menší míře substantiva.

III. Adjektivní složeniny v době baroka a národního obrození

1. Složeniny se zadním členem deverbálním

Kompozita se zadním členem deverbálním jsou tvořena dvěma způsoby, a to buď kompozičně-derivačním způsobem se zadním členem neparadigmatickým, tj. derivovaným ze slovesného kmene pomocí slovotvorného sufixu, nebo je zadní člen paradigmatický, tj. tvořený konverzí pomocí adjektivní koncovky měkké i tvrdé ze slovesného přičestí (Štícha 2013, s. 206), přičemž se jedná o velmi pravidelné a běžné tvoření adjektiv a taková kompozita bychom mohli považovat za složeniny skladu X-(k)-A. Vzhledem k jejich specifičnosti je však probereme v této kapitole, nikoli v kapitole o kompozitech se zadním členem adjektivním.

Kompozita se zadním členem deverbálním zřejmě nejsou praslovanským dědictvím, už ve staré češtině však představují početné a produktivní typy (Šlosar 1999, s. 68). Ve střední češtině pokračoval rozvoj adjektivních kompozit se zadním členem deverbálním, ale nevznikalo jich mnoho. Teprve v době národního obrození se soubor těchto kompozit rozrostl, zejména v důsledku dobového záměrného tvoření (Šlosar 1999, s. 70). Vysledovat to můžeme při srovnání počtu složenin z období baroka a národního obrození. Neparadigmatický zadní člen se v době baroka objevuje pouze u 24 složenin (z toho je 18 různých slovesných základů), v národním obrození však zaznamenáváme několikanásobný nárůst, a to až na 111 složenin (s počtem 61 různých slovesných základů). Paradigmatický člen zjišťujeme u 41 barokních složenin (38 různých slovesných základů), zatímco v době obrozenské je počet dvojnásobný (83 složenin, z toho 61 slovesných základů). V rámci typu s deverbálním členem z participií jsou adjektivní kompozita v době baroka téměř vyrovnaná: 15 *nt*-ových, 14 *n*-ových a *t*-ových a 12 *l*-ových participií jako základ zadních členů, přičemž v době národního obrození výrazně převládá participium *nt*-ové: 40x, *n*-ové a *t*-ové se objevuje u 27 složenin, *l*-ové pouze u 16 složenin.

Některá slovesa vytváří zadní členy s využitím více druhů participií, dochází i k odvozování zadních členů příponami (*-ný*, *-avý*, *-ivý*, *-tný*), případně konverzí (*-ý/-í*). Takovými slovesy jsou *být* (*-bylý*, *-jsoucí*), *dmout* (*-dmoucí*, *-dmutý*), *lesknout* (*-lesklý*,

-leskný, -lesknavý), moct (-mohoucí, -mohý), rodit (-rodný, -rodý, -rozený), růst (-rostlý, -rostý), řečiti (-řečený, -řečný, -řečící, -řečivý), skvít (-skvělý/-skvoucí, -skvící), slavít (-slavený, -slavný), stát (-stalý/-stálý, -stojící), vládnout (-vládný, -vládnoucí), znít (-znivý, -znějící/-znějící), žít (-živoucí, -žitný).

1.1.Neparadigmatický zadní člen

Neparadigmatické zadní členy jsou tvořeny v naprosté většině pomocí přípony *-ný*, výjimku tvoří kompozičně-konverzní postup derivující pomocí koncovky *-ý*, která se objevuje u pěti sloves užitých pouze v obrozenských kompozitech. Prvním takovým slovesem je *měřit (šestiměry NO)*, které je součástí označení typu verše (*šestiměry verš jeho jest plynný, rozmanitý, živý* – VinPerly, 204), současný úzus i Jungmann (*moc a příjemnost v přeložení českém Iliady veršem šestoměrným* – JgPřekl II, 421) však pro počet stop verše užívají zadní člen *-měrný*, v JgSlov najdeme přímo *šestiměrný* (v hesle *šestiměr*, JgSlov IV, s. 449), ovšem podle Jungmannova vysvětlení významu substantiva *šestiměr* neboli *hexametru* „šest měr obnášející verš“ bychom mohli formaci *šestiměry* posuzovat i jako odvozenou od kompozita *šestiměr* (se zadním členem znamenajícím „mající šest měr/stop“).

Konverze se také objevuje u sloves *moct (všeckomohý NO)*, *růst (tlustorostý NO)* a *věřit (lehkověry NO: na bludnou lid lehkověry vždy zaváděli [kouzedlníci] cestu* – VinPerly, 39; *lehkověrný NO: lehkověrná přízeň a vrtká lítost* – JgPřekl II, 63). Kompozitum *tlustorostý* je svým významem synonymem pro *tlustý (mezi stínem lahodícím, ježž topolové, rývím obvinutí, a tlustorostí fíkové tvoří* – PolVzneš, 454), můžeme je tedy považovat za důsledek obrozenské snahy o rozšíření slovní zásoby na všech úrovních. Konverzi u složeniny *lehkověry* bychom mohli klást proti sufixálně tvořenému *hodnověrný*, u tohoto kompozita je však situace složitější a zadní člen nelze brát jako obvykle tvořený (viz kapitola III.3 Kompozita se zadním členem substantivním).

Složenina *všeckomohý* je neobvyklou variantou mnohem častěji užívaného – jak v době baroka, tak v období národního obrození – kompozita *všemohoucí* (které je kalkem lat. *omnipotens*); autor Karel Alois Vinařický se však mohl pro tento tvar rozhodnout z důvodu odlišnosti od častější varianty, a to především kvůli skutečnosti, že *všemohoucí* je tradičně spojováno s Bohem, dokonce pro něj bývá v substantivizované podobě užíváno jako alternativní pojmenování, jak je tomu i v našem souboru: *a Všemohoucí necht' požehná tobě* (PachŘeč, 50), nebo *Všemohoucí! Ty své tvory / vodiš,*

krmíš, odíváš; (KamPom, 58), zatímco ve Vinařického textu se jedná o jiného, pohanského boha: *volejte k Bálu všeckomohému* (VinPerly, 111). Vzhledem k jeho profesi kněze je jen malá pravděpodobnost, že by složeninu *všemohoucí* neznal, navíc ji i sám používal, např. v excerptu *[Bůh] nepřítel svou všemohoucí / potře zde pravici* (VinPerly, 192).

V jednom případě se konverze vyskytuje i u slovesa *lomit*, a to u složeniny *skalolomý NO* (*proudové ... pádem ten přes skalolomý s výsosti se k spádům snáší* – PolVzneš, 32). V ostatních případech je u tohoto slovesa použit sufix **-ný**: *krkolomný NO* (*krkolomná odvážlivost* – JgPřekl II, 296), *měkkolomný NO*, *slibolomný NO* (*dokud tluče, drž jen srdce klíčem, / částkou krásy cvič je krásami / zhrdati a slibolomným chtičem* – KollSláva, 130; *slibolomné člověčenstvo* – KollKázně, 112). Složenina *měkkolomný* z této skupiny vybočuje svým neobvyklým skladem s předním členem adjektivního či adverbiálního původu, představuje složeninu příslovečnou, zatímco všechny ostatní složeniny jsou složeniny předmětné. Pravděpodobný význam je tedy *měkce se lomící*, avšak vzhledem k tomu, že Jungmann uvádí jiné složeniny s předním členem *měkkoskladu* A-k-S¹⁸ a zaznamenává i existenci substantiva *lom* (JgSlov II, s. 348; „lomení, lámání, loskot, zlámání, lomot, lomož; místo vylámané; čin lámání, lomení; lom *anfractus*; lom *fractura*“), mohli bychom této složenině přisoudit i právě sklad A-k-S s významem posesivním¹⁹, tedy „mající měkký lom“. V našem souboru však nemáme žádný jiný doklad složeniny se zadním členem *-lomý/-lomný*, který by dokládal existenci substantivního zadního členu. Jungmann ve slovníku (JgSlov II, s. 418) uvádí i složeninu *měkkolomný*²⁰, ovšem právě a pouze v excerptu, který jsme použili i my, tedy z Kollárovy *Slávy dcery*: *Tvému tam jen měkkolomné stály na překážce vlny poklidu* (KollSláva, 89), ani tato informace nám tedy nedává jasné vodítko k odhalení skladu. Vzhledem ke skladu ostatních složenin je však pravděpodobnější, že se jedná také o složeninu se zadním členem deverbálním.

¹⁸ Či se zadním členem tvořeným desubstantivním adjektivem, viz JgSlov II, s. 418: *měkkohubý, měkkochlupý, měkkokožnatý, měkkolistný, měkkonohý, měkkoostný, měkkorohý, měkkosrdný, měkkosrstý, měkkovlasý* (některé výrazy představují biologické termíny).

Podobná situace je i v dnešní češtině, kdy můžeme doložit výrazy: *krkolomný, věrolomný, dvojlomný, jazykolomný, srdcelomný, rukolomný, trojlomný, prstolomný* (SYN5).

¹⁹ Posesivní význam je typický pro složeniny se zadním členem substantivním (a nejčastěji předním členem adjektivním), kdy složenina slouží k označení vlastnění jevu nebo vyznačování se jevem vyjádřeným tímto zadním členem. Viz kapitola III.2 Složeniny se zadním členem substantivním.

²⁰ Jungmann pro překlad složeniny *měkkolomný* používá německé spojení *sanft brechend*.

Kromě koncovky *-ý* a častější přípony *-ný* se u slovesného zadního členu objevují i jiné přípony. Rozšířenou příponu *-livý* má zadní člen *-patřlivý*, nerozšířenou příponu *-ivý* mají zadní členy *-vábivý*, *-znivý* a *-řečivý*. U slovesa *lesknout se* je jedenkrát zaznamenána přípona *-avý* (*-lesknavý*) užitá i u slovesa *žrát* (*-žravý*), v další složenině už se vyskytuje s příponou *-ný* (*-leskný NO*), vyskytuje se i podoba paradigmatická, viz níže. Tři varianty se také objevují u slovesa *hrát*, a sice s příponou *-ný* (*-herný*), její rozšířenou podobou *-avný*: (*-hravný*) a příponou *-avý* (*-hravý*). V ostatních případech neparadigmatických zadních členů se objevuje pouze jedna varianta.

Zadní členy jsou odvozovány od sloves primárních i prefigovaných, slovesa odvozená z jiných slovních druhů se objevují velmi zřídka. Prefigovanými slovesy tvořené zadní členy jsou např. u kompozit *jedovýparný* ze slovesa *vypařit*, *ctnostivlévný* z *vlévat*, *zlatovrubný* z *vroubit*, *medozpěvný* ze *zpívat*, přestože se objevuje i neodvozené sloveso *pět* ve složenině *blahopěvný*. Nejčastěji se objevující slovesnou třídou je třída čtvrtá, více než polovina zadních členů vznikla ze sloves této třídy. Nejméně je zastoupena třída druhá (pouze čtyřmi slovesy).

V mnoha případech se v kompozitech zachovávají staré tvary či staré, dodnes nedochované nebo jen pozměněné podoby slov (mohlo též dojít k posunu významu) a slovesa v tomto ohledu nejsou žádnou výjimkou. Starší podoba slovesa *tknout* z psl. *тъknѹти* se uchovala ve složenině *všetečný B/NO*. Zastřený je druhý člen již stč. složeniny složeniny *křivolaký* (v rámci našeho zkoumaného souboru ji máme doloženou pouze v době obrozenské, např. *když se s tamté příkré skály / hromem křivolakým rozdělené / potok ječe, dolů valí* – KamBásně, 148); ESSČ i StčS ve VW spojují tento člen se slovesem *lécěti* „lícit, nastražovat“. LD však obsahuje velký počet dokladů na *křivolaký* s významem „pokřivený, zatracený, křivý, nepravý“ (*křivolaký strom, úmysl, křivolaká cesta, křivolaké srdce*).

Starý tvar slovesa je zachován u sloves *páchat* a *hodit*, a sice tvar pro 1. osobu singuláru, blíže jsou rozebrány v podkapitole 1.1.2.

Složenina *nebedajný*, značící „nebe dající“ má druhý člen opírající se o kmen přítomní vyskytující se ve 3. os. plurálu. Pračeská depalatalizace *r'* nastala v pozici před *n*, zaznamenáváme ji u slovesa *tvořit* > *-tvorný*, dále u slovesa *mořit* > *-morný*, *pařit* > *-parný* a *vypařit* > *výparný*, výjimku tvoří *věřit* > *věry* a *měřit* > *měry*, u nichž se nejedná o depalatalizaci před *n*, vliv zde měla deverbální substantiva *víra* a *míra*.

Deverbální adjektiva *-vrubný, -snubný, -rmutný* od sloves *vroubit, snoubit, rmoutit* nemají diftongizaci *ú>ou* probíhající ve 14. a 15. století (HMC 1986, s. 110), při derivaci došlo ke krácení *ú>u*, u zadního členu *-kroužný* od slovesa *kroužit* je však diftongizace provedena.

1.1.1. Zadní členy odvozené z kořene slovesa

Většina zadních členů je odvozena z tvarotvorného základu stejného pro všechny tři podoby kmene, nelze tedy určit, zda se jedná o kmen přítomný, minulý nebo infinitivní²¹; případně můžeme vyloučit pouze jeden typ kmene, zatímco další dva mají společný tvarotvorný základ, jako je tomu například u slovesa *růst*, kde můžeme vyloučit kmen infinitivní *růs-*, zatímco kmeny minulý a přítomný jsou odvozovány ze základu *rost-* (srov. *tlustorostý NO*). Vzhledem k nepřítomnosti kmenotvorných přípon – jako je tomu ve všech případech neparadigmatických zadních členů – nemůžeme rozhodnout, o který kmen se přesně jedná. Stejná situace je i u druhého slovesa první třídy *moci*, kdy se jedná o odvození z přítomného či minulého kmene *moh-*: *všekomohý NO*, u zadních členů tohoto slovesa je však častější podoba paradigmatická (viz níže). Odvození z kmene přítomného je u tří sloves třetí třídy: *dít (blahodějný B/NO, divodějný NO: Moses výborný učinil to holí divodějnou – VinPerly, 47)*, *chvět se (hadochvějný NO)* a *sít (květosejný NO: nožky květosejné – KollSláva, 63)*; u ostatních sloves třetí třídy nemůžeme vyloučit žádný kmen, objevuje se pouze kořen: *milovat (lidomilný NO: tu se ujme raněného / lidomilná, družka naděje – PolVzneš, 178)*, *hrát – s příponou -ný se objevuje pohyblivé -e- miloherný NO (z lupení vane miloherného – PolVzneš, 203)*, rozšířená přípona vzniká připojením *-ný* za základ s příponou *-v*: *květohravý NO (ty dolinko květohravá, / ty jsi tajemkyně bolestí mých – PolVzneš, 205)*, třetí tvar je ve složenině *mílohravý NO (jak ranní sen, jenž bavil obrazy mílohravými – VinPerly, 98)*. U slovesa *pět* objevujícím se ve složenině *blahopěvný NO* dochází v důsledku otevřeného kmene k vložení *-v-* před příponu *-ný*, buď podle dějového substantiva *pěv*, nebo v důsledku připodobnění k adjektivu *pěvný* = hudební (VW: StČS). Rozšířená přípona *-tný* je v důsledku otevřeného kořene i u adjektiva od slovesa *žít*, které vytváří zadní člen starobylé složeniny *starožitný B/NO* (např. *starožitný Písma vykládatel – ČerHvězda, 3; starožitné letopisy – KollKázně, 25)* užitě i

²¹ I toto můžeme považovat za další projev objevování se starých podob, neboť k rozlišení kmenů došlo až postupně různými historickými hláskovými změnami.

v prefigované podobě *přestarožitný B* (*přestarožitný velebný convente žďárský – BorrŽena, 65*).

U všech čtyř sloves druhé třídy mají všechny kmene společný základ, a proto nelze žádný kmen rozlišit: *vládnout* (*samovládny NO: např. samovládny Israelovců král – VinPerly, 67; vševládny NO: Bůh vševládny – JgPřekl I, 27; širokovládny NO: je silná a širokovládná – KollKázně, 55; trůnovládny NO: kníže, hlavo trůnovládnyh mocnářů – JgPřekl I, 24*), *lesknout se* (*zlatoleskný NO; tvar s nestandardní příponou stříbrnolesknavy²² NO: tu se blížil náhle bojovník / v stříbrnolesknavém odění – VinPerly, 193*), *plynout* (vzhledem k otevřenému kořeni je zde zachována část kmenotvorné přípony: *liboplynný NO: rtíky, z nichž se božský ozývá / rozum v liboplynné výmluvnosti – KollSláva, 16*) a *prohlédnout* (se ztrátou kvantity: *jasnoprohledný NO: dvě tenouké nitky vyvájí [houseska]; obě jsou jasnoprohledné – PolVzneš, 197*).

Čtyři zadní členy tvořené slovesy páté třídy a jedním slovesem atematickým jsou také odvozeny z tvarotvorného základu, a to sloves: *dáti²³* (*blahodatny NO: blahodatny cit proniká jeho srdce – VinPerly, 22; pravodatny NO: desky pravodatné – RZ, 12*), *látat* (*hrubolátný NO: tento trupel kulný ulit z hrubolátné nerovnosti – PolVzneš, 22*), *vlévat* (*ctnostivlévný NO: přírodo, ty matko ctnostivlévná – KollSláva, 209*) a *zpívat* (*medozpěvný B*).

Slovesa čtvrté třídy tvoří největší skupinu, přesto většina zadních členů je odvozována ze slovo-*t* tvorného základu bez kmenotvorné přípony, v několika případech dochází ke ztrátě kvantity, a to u slovesa *trápit* (*dušitrapny NO: dušitrapná nedověra – VinPerly, 39; bol dušitrapny – VinPerly, 192; lidotrapny NO: z rukou tyranů lidotrapnyh – VinPerly, 41; zběr lidotrapná – VinPerly, 154*), u sloves *vroubit* (*zlatovrubny NO: meze zlatovrubné ani nelze přehlédnouti – PolVzneš, 84*), *snoubit* (*věkosnubny NO*) a *rmoutiti* (*duchormutny NO: a hle, jedy v soli chutné! / Hle vzduch – plyny duchormutné! – ČelRůže, LVI*) se ztráta kvantity střídá s *ou<ú* v základovém slovese; k dloužení prefixu došlo u členu *-výparny* od slovesa *vypárit* (*jedovýparny NO: kde jedovýparny povětrí dlilo – PolVzneš, 243*). Ostatní zadní členy jsou tvořeny

²² Odvozeniny i zadní členy od slovesa *lesknúti se* jsou velmi variantní, ve VW jsou uvedeny tvary *lesknutý, lesknatý*, na základě adverbia *leskně* (VW) můžeme předpokládat i existenci adjektiva *leskný*, jako zadní člen se v našem souboru uplatňuje dále *-lesklý* odvozené z paradigmatického tvaru slovesa a *-leský* odvozené ze substantiva.

²³ Ze slovesa *dáti* je zadní člen odvozován i z kmene přítomného (viz níže), v tomto případě je užitá rozšířená přípona *-tný* podobně jako u zadního členu *-žitny* odvozeného ze slovesa *žít*.

pravidelně pomocí přípony *-ný* připojené k tvarotvornému základu slovesa s nerozlišenými kmeny. Velmi produktivní jsou slovesa *nosit* (*blahonosný NO: není, kdožby rozkoše tvé, blahonosné nehledal* – PolVzneš, 154; *dalekonosný NO, hlasonosný NO: hlasonosnú obět' Tobě [Hospodine] vzdámy* – RK, 27; *homonosný NO: homonosná víra* – KollKázně, 112; *hromonosný NO: např. mrak hromonosný* – KamBásně, 257; *hroznonosný NO: réva hroznonosná* – JgPřekl II, 384; *hrůzonosný B, nebenosný NO, předtušenínosný NO: žeřavými paprsky / předtušenínosné metalo v pole osvěcování* – JgPřekl II, 250; *smrtonosný NO: např. šíp smrtonosný* – VinPerly, 91; *zlatonosný NO, žalonosný NO: zraky žalonosné* – MáchaBásně, 164, 190), *mluvit* (*blahomluvný NO, chválomluvný B/NO, libomluvný B: libomluvný hlas* – MagTrium, 176, *marnomluvný B: nebud'te marnomluvní jako pohané* – RösKom – M 575, 9), *mnohomluvný B: svítězil nad můžem mnohomluvným* – HloupLuc, 131; *pravdomluvný B: např. sám pravdomluvný a věčný Bůh* – HloupLuc, 123; *tichomluvný NO, velkomluvný B: z stolice zvrátil ... odpůrce velkomluvného* – RösKom – DP 129, 30; *velikomluvný B: Ó by vyplénil Hospodin ... jazyk velikomluvný* – RösKom – M 276, 16; *moudromluvný na základě adverbia moudromluvně B: moudromluvně jim odpovídal* – MagTrium, 169), *rodit* (*jikrorodný B: ryby jikrorodné* – RösKom – DJO 14,5, *živorodný B, blahorodný NO, duchorodný NO: tu objeví jen duchorodný svět* – PolVzneš, 243; *hroznorodný NO: např. vinice hroznorodné* – PolVzneš, 408; *plodorodný NO: světokruhem rozesíláš / plodorodné pásmo své* – PolVzneš, 172; *vino/vínorodný NO: onde vínorodné vrchy* – PolVzneš, 23; *vysokorodný NO: mělt' vysokorodnou chůvu* – VinPerly, 185; *zrnorodný NO), řečiti* (*dobrořečný B, zlatořečný B, krásorečný NO: v tichu a krásorečných propovídkách* – PolVzneš, 376; *tichorečný NO, ostrořečný B* na základě adverbia *ostrořečně B: tak ostrořečně a moudromluvně jim na všechno odpovídal* – MagTrium, 169, *vletořečný*²⁴ *NO), slavit* (*vítězoslavný B/NO, blahoslavný NO*²⁵, *květoslavný NO: spanilou a květoslavnou ... zří ... panny způsobu* – JgPřekl II, 184; *pravoslavný NO, rekoslavný NO, staroslavný NO, svatoslavný B, veleslavný NO, hrůzoslavný NO: jest ted' ticho, hrůzoslavné ticho* – MáchaBásně, 176), *tvorit* (*blahotvorný NO, divotvorný B/NO, velikodivotvorný*²⁶ *B, lepotvorný NO, obrazotvorný NO: např. obrazotvorná mysl*

²⁴ Jedná se o falzifikátovou složeninu: *Káže kněžna vypraviti posly ... po Jarožir ot Bret vletořečných* (RZ, 11) složenou z *Vltava* a *řečný/řeka*.

²⁵ Zde se jedná o složeninu nepřímou ze slovesa *blahoslaviti*.

²⁶ U této trojčlenné složeniny je obtížné s jistotou určit, zda se jedná o složeninu primární nebo druhotnou, neboť je zde možná dvojí motivace, a to jak souslovím *veliké divy tvořící*, stejně tak se může jednat o intenzifikaci velmi frekventované složeniny *divotvorný* pomocí adverbia *velice*, které se ve složeninách obvykle objevuje v podobě *veliko-*.

[Petrarcova] – PolVzneš, 216; životvorný NO: životvorné paprsky – KamBásně, 301), kojít (zlobokojný NO, květokojný NO: oudolí květokojné – PolVzneš, 172; bolokojný na základě adverbia bolokojně NO: bolokojně nápěv šustí – PolVzneš, 187), činit (díkočinný B: díkočinná pobožnost – Euch, 1, 4; dobročinný B/NO).

Většina zadních členů tvořených od sloves čtvrté třídy se však objevuje pouze v jedné složenině, tyto zadní členy jsou odvozené ze sloves *běžet* (světoběžný NO), rekonstruované *dariti* (blahodárný NO: s blahodárnou / pohlížel potěchou na slastmi sytý minulý věk – VinPerly, 31; kovodárný NO: kovodárné skály – PolVzneš, 32; mnohodárný NO: roliny mnohodárné – PolVzneš, 39; štědrodárný B: štědrodárná ruka – Hrad; zpěvodárný NO: a bdícimu zachovej mi / zpěvodárnou zhejřilost – ČelRůže, XXIV), *hasit* (zlostihasný NO: Léthé tok, důlem vlaje zlostihasným – KamBásně, 264), *kroužit* (šedokroužný NO: šedokroužný rek – PolVzneš, 303; vlnokroužný NO: tu jsem ... modřinu vlnokroužného moře pozdravoval – PolVzneš, 163), *mořit* (dušemorný NO: dušemorná pošetilost – VinPerly, 174), *pravít* (dějepravný NO), *pařit* (slunoparný NO: výše slunoparná – PolVzneš, 238), *plodit* (blahoplodný NO: odkud zánět blahoplodný / v hloubi duše zaplanul? – ČelRůže, XV; hanoplodný NO: lepší smrt v boji, nežli to živobyť hanoplodné – VinPerly, 162; hrozoplodný NO: město plné obrazů hrozoplodných, / svých mi vydej mrtvých – VinPerly, 88), *prznit* (krvoprzný B: krvoprzné cizoložství – BirJan, 7, 15), *řečit* (zlořečivý NO: i pošlapal [slon] koně a s nimi vévodu zlořečivého – VinPerly, 166; v hrobě tmavém aby zlořečivá mne kletba zasáhla – VinPerly, 174), *sklonit* (blahosklonný na základě adverbia blahosklonně NO), *složít* (třináctisložný NO), *sršet* (jiskrosršný NO: plameniny jiskrosršné – PolVzneš, 99), *šklíbit* (zubošklíbný B: zubošklíbný jezdec – Euch, 14), *šumět* (tichošumný NO, vodošumný NO: déšť vodošumný – VinPerly, 114), *tajit* (bájotajný NO), *těšit* (okotěšný NO), *tížit* (samotížný B, mnohotížný NO, zrnatotížný NO: na poli klasy zrnatotížné / šustmo poráží ostře kosou sklepanou – VinPerly, 195), *tlačit* (slávotlačný NO: křižáků jest plémě slávotlačné – KollSláva, 239; krvotlačný B: ty krvotlačná potvoro Herodese - GrubHal), *tratit* (marnotratný B/NO), *tyčit se* (nebetyčný NO), *vábit* (zvědovábivý NO: toho příčinu zvědovábivou velmi neb na zvědny pěknou – FrozObr, 12), *věštit* (hrozověštný NO: hrozověštný / slychám již lomož a strašný boje hluk ve povětří – VinPerly, 154; zlověštný NO: pryč se obrátí jako před nějakým zlověštným a utíkání hodným úkazem – JgPřekl II, 358), *vidět* (očividný na základě adverbia očividně NO: rovně tyto zmatené násilnou národy vojnou / až posavád loučí dvůj očividně život –

KollSláva, 175), *vodit* (skotovodný NO: národové skotovodní čili nomádští – PolVzneš, 204), *znít* (zlatoznivý NO: hudbu má řeč naše zlatoznivá – KollSláva, 224). U zadního členu *-volný* je mnohem častější motivace substantivní (viz kapitola III.2 Složeniny se zadním členem desubstantivním), v jedné složenině je však motivace slovesná: *samovolný NO* (např. *Konstance, jen od tebe chci srdce tvé v dar přijati, jen od tebe samovolné* – JgPřekl II, 282).

Výjimečné je sloveso *letět*, které tvoří zadní člen pravidelně příponou *-ný*, častěji ale dochází k odvozování zadních členů z dějového substantiva *let* (např. *křídloletý, prudkoletý* – více viz kapitola III.2 Složeniny se zadním členem substantivním), v současném jazyce je však obvyklé deverbální adjektivum (*vzletný, přeletný, neprůletný, úletný* – SYN5) i zadní člen (pouze v jedné složenině *samoletný* – SYN5). Jungmann zaznamenává i samostatné *letný*, které mělo kromě staršího významu „typický pro léto, jsoucí součástí léta, odehrávající se v létě atd.“ (VW), tedy „léta se týkající, od léta“ (JgSlov II, s. 304), také význam „spůsobný k létání, létavý“ (JgSlov II, s. 304)²⁷. V našem souboru se jedná o složeniny *obloholetný NO* (příklad z *obloholetného / vezmi sobě skřivana* – ČelRůže, LXXIII) a *mimoletný NO* (*podobná mimoletná myšlenka byla mi pohnutkou* – OhlasRus, 11).

1.1.2. Zadní členy odvozené z kmene přítomného

Kromě výše zmíněných sloves třetí třídy *dít, chvět se* a *sít* jsou zadní členy kompozit z kmene přítomného utvořeny od sloves *dáti, páchat, báti se, hoditi*, a to z *daj-* (*nebedajný NO*), *páš-* (*prostopášný NO, nemravopášný NO*), *boj-* (*bohabojný B*) a z *hoz-* (*sutkohozný NO*).

Do této skupiny také patří dva zadní členy odvozené z přítomného kmene sloves první třídy: *-berný* (*medoberný NO*) odvozený od slovesa *bráti* a *-žerný* (*lidožerný NO: potrou mračna bleskokřídla / lidožerné modly chrám* – ČelRůže, XCVIII) odvozený od *žráti*. Od druhého zmíněného slovesa je ještě tvořen zadní člen pomocí přípony *-avý* doložené z Rukopisu královédvorského (*kdyby ti byl tvrdý masožravý noseček* – RK, 46), Jungmann zaznamenává obě zmiňované složeniny, u *masožravý* jako vedlejší uvádí i

²⁷ To však už neplatí v současném jazyce, v němž se *letný* objevuje pouze ve třech případech: s významem „letní, týkající se léta“ se užívá ve slovenském jazyce; v jednom textu je vykládán tento staročeský výraz, který vedle výše zmíněného významu také znamenal „pěkný, krásný, přátelský, štedrý“ (VW); v LD má adjektivum *letný* významy „letitý, starý; letní; krásný, příjemný, utěšený“.

podobu *masožerný* (JgSlov II, s. 399), *lidožerný* však zůstává pouze v této podobě (JgSlov II, s. 324).

U sloves *hoditi* a *páchat* se jedná o staré podoby přítomného kmene (u 1. os. sg. byl stč. tvar *hozu*, u druhého slovesa bylo palatalizováno celé přítomné paradigma: *pášu*, *pášeš...*)²⁸. Zadní člen *-pášný* se objevuje u dvou složenin, první z nich – *prostopášný* (např. *když podněty se její zlehčí prostopášné* – JgPřekl II, 119) – v našem souboru zaznamenáváme jen v době národního obrození, v LD však nacházíme doklady už z 16. a 17. století, jedná se tedy o starší složeninu, proti tomu druhá složenina je opravdu původu obrozenského, a to ve Vinařického překladu *Perel posvátných* autora Jánose Lászla Pyrker: *Spustlí však a nemravopášní / Města obyvatelé, hostů jeho krásu užřevše, / Zaplanuli k nim žádostí* (VinPerly, 17). VW obsahuje substantivum *nřav* i *mřav*, adjektivum *nemřavný*, substantivum *nemřava*, v LD nacházíme kromě substantiva *nemřav* jedinou adjektivní složeninu *nemřavomluvný* (*nemřavomluvná mládež* – JestřábVid 41), v Jungmannově slovníku jsou termíny *mřavomluvná* (učení o mřavnosti), *mřavopis*, *mřavoučitel* a navíc také *mřavohledec* (JgSlov II, s. 500–501), nelze tedy vyloučit, že by se tato složenina neobjevila v nepřekladovém textu.

Složenina *sutkohozný* je zajímavá nejen svým zadním členem, jak již bylo zmíněno výše, ale také svým neobvyklým předním členem. K jeho výkladu mohou vést tři cesty, existuje staročeský výraz *sutka* znamenající „šat, oděv, zvláště svlečený“ (VW); vzhledem k obrozenským tendencím výchozím slovem mohlo být také ruské slovo *сўтки* znamenající „den a noc, 24 hodin“, i v Jungmannově slovníku nalezneme *sutky* jako ruský výraz s významem „den a noc, vlastně jedno přesypání písečných hodin“ (JgSlov IV, s. 382), staročeský význam uveden není. Tato složenina pochází z Polákovy básně *Vznešenost přírody* a čteme ji v následujícím dvojverší: *Mihaví ohňové z černé rozšklebeniny slepí. / Sutkohozné mřaky třestící plamenové třepí;* (PolVzneš, 31). Kontext nám přesný význam předního členu či celé složeniny neobjasní. Pokud bychom vzali v potaz tyto dva významy, v jednom případě by šlo o složeninu předmětnou s významem „házející šatem“, v druhém případě složenina příslovecná znamenající „házející (sebou) den a noc“. Třetí význam je uveden v Jungmannově slovníku jako

²⁸ U slovesa *hodit* později došlo k nahrazení tvaru 1. osoby tvarem s koncovkou *-m* připojenou ke kořenu vložení kmenotvorné přípony *-i*, sloveso *páchat* přešlo i přítomným kmenem k páté třídě, rovněž 1. osoba singuláru byla zakončena na *-m*; u těchto sloves tedy vznikly tvary *hodím* a *páchám*. Více k tomuto tématu např. článek nazvaný *Chci* a signovaný zkratkou V. L. v časopise *Naše řeč*, roč. 12(1928), č. 2, s. 43–45; kapitola *Vývoj jednotlivých slovesných forem a kategorií* v monografii Kosek, P. *Historická mluvnice češtiny I*. Masarykova univerzita, Brno, 2014; též heslo *Vývoj českého přítomného* (CzechEncy).

moravismus, z toho důvodu je nejméně průhledný, přesto významově nejvíce odpovídá: *sut*, též *sutek* se užívá ve spojení *sut škodnic*, což označuje „napadení krup“, zjednodušeně tedy *sutky* označují *kroupy* (JgSlov IV, 381). Neutrální význam slova *sut*, *sutek* je „rum“, výraz *sut'* (v tomto významu používané i v dnešním jazyce) však Jungmann považuje za zastaralý (JgSlov IV, 381). Výrazy *sut'*, *sutiny* jsou odvozené ze slovesa *súti* znamenající „sypat“ (Rejzek 2015, s. 676), mají tedy význam „co je sypáno“, přičemž jak v případě neutrálního použití, tak nářečního došlo k zúžení významu. S touto znalostí tedy můžeme již správně odvodit význam složeniny *sutkohozný* jako „házející kroupami“, nicméně zůstává nevysvětleno, zda mohl Polák znát nářeční význam slova, jež se stalo součástí složeniny.

Zadní člen *-dajný* se opírá o kmen ze 3. osoby plurálu atematického slovesa *dáti*, které mělo tvar *dají* od 16. století. Kosek (2014, s. 208) uvádí celé paradigma atematického slovesa *dati*²⁹, kořen *daj-* se objevuje pouze v imperativu, v přítomnosti uvádí variantní podobu pro 3. osobu plurálu *dají*, která je však až novějšího charakteru, původní tvar je *dadie* odvozený z praslovanského rekonstruovaného kořene *dōd-* (Vepřek 2015, s. 81). Jungmann (JgSlov II, s. 651) – podobně jako výše zmíněnou složeninu *měkkolomný*, kterou nevysvětluje (JgSlov II, s. 418, viz výše) – uvádí tuto složeninu taktéž s příkladem shodným s naším souborem, a to z Kollára: *pravda a ctnost nebedajná* (KollSlávy, 179), tentokrát však i s vysvětlením významu „nebe neb blaženost udělující“.

1.1.3. Složeniny nepřímé

Zmíníme ještě tzv složeniny nepřímé, adjektiva odvozená ze substantiv s deverbálním zadním členem: *červotočný NO*, *hodokvasný B* (*duše ... onoho hodokvasného bohatce* – RösKom – VV 76, 27), *hranostajový NO*, *kolovratný B* (*na kolovratné bříničidlo povrkujícího neb vrkavě hrajícího [Ferdynanda]* – FrozObr, 88), *samojedský NO* (*samojedský krejší nebude vhod štíti Quineanovi* – JgPřekl II, 416), *vinopalský B* (*cech vinopalský* – Euch, 7), *zločinný NO*, *životopisný NO*, dále dvě kompozita se zadním členem odvozeným ze slovesa *dít*: *čarodějný NO*, *zlodějský NO* a *zlodějný* na základě adverbia *zlodějně NO*. K nepřímým složeninám pravděpodobně patří i všechna kompozita se zadním členem odvozeným od slovesa *bít*, kde se jedná především o

²⁹ Dnešní tvar s kvantitou *dáti* nevznikl slabičnou kontrakcí *-aja-* > *-á-*, nýbrž dloužením dvouslabičných sloves, které se neodráží ve víceslabičných odvozeninách: *vydati*, *udati*... Podoba bez kvantity je již praslovanského původu, jak uvádí Rejzek (2015, s. 132).

predikativní substantivní složeniny: *vlnobití* > *vlnobitný B/NO*, *hromobití* > *hromobitný NO*, *krupobití* > *krupobitný NO*. Stejný zadní člen, ale syntaktický vztah předmětný má složenina *svatobitný B*, o existenci substantivní podoby *svatobití* ovšem nemáme v dostupných databázích doklady, pouze LD uvádí pojmenování osoby *svatobitec*³⁰, přesto pravděpodobně taktéž patří mezi nepřímé složeniny.

K prefixaci slovesné složeniny odvozené z adjektivní složeniny došlo u nepřímých adjektivních složenin *zzlopověstněný NO* (*položení běží, ale vzhledem loupežnických pelechů ... zzlopověstněné* – PolVzneš, 308), u níž předpokládáme derivaci ze <zzlopověstnit<zlopověstnit<zlopověstný (složenina *zlopověstný* viz kapitola III.2 Složeniny se zadním členem substantivním) a záporné *nezcizoložený NO* (*řeč ... cuzími šparky a přílepy nezcizoložená* – KollKázně, 54) s předpokládanou derivací: <zczizoložený<zczizoložit<cizoložit<cizoložný (více ke složenině *cizoložný* taktéž viz kapitola III.2 Složeniny se zadním členem substantivním).

1.1.4. Syntaktické vztahy mezi členy

Podle syntaktického hlediska můžeme vyčlenit čtyři typy adjektivních složenin se zadním členem slovesným: jejich přední člen může být předmětem, příslovečným určením, doplňkem a přísudkem. Nejčastější jsou složeniny příslovečné, které lze rozdělit na další podtypy podle příslovečného určení, přičemž v našem souboru se vyskytují čtyři podtypy, a sice příslovečné způsobu, času, místa a míry. Jako přední člen se nejčastěji uplatňuje příslovce adjektivního původu, objevují se však i substantiva.

Substantivum se nejčastěji uplatňuje u příslovečných místních složenin: *světoběžný NO* (*muže a jinochy ... prodává / jak jalový dobytek světoběžným na trhu kupcům* – VinPerly, 162), *obloholetný NO*, *nebetyčný NO*, *trůnovládny NO*, adverbii u tohoto podtypu jsou např. *široce/široko* (*širokovládny NO*) nebo *daleko* (*dalekonosný NO: dalekonosná a rychlá střela tvá* – JgPřekl II, 357).

U příslovečných složenin způsobových se vyskytují substantiva *med*: *medozpěvný B* (*medozpěvný ptáček* - KořPam) a *zlato*: *zlatoleskný NO* (*hvězdy zlatoleskné* – KamBásně, 270) – „lesknoucí se jako zlato“, může se však jednat i o adverbialní přední člen vytvářející význam „zlatě se lesknoucí“; složenina *hadochvějný NO* by mohla mít i

³⁰ LD ovšem zachycuje *lidobití* podobného, v podstatě nadřazeného významu, existence substantivní složeniny *svatobití* tedy není zcela vyloučena. LD také uvádí další derivační kompozita se zadním členem *-bitec*: *bratrobitec*, *dušebitec*, *knězobitec*, *lidobitec*, *rodičůbitec*.

metaforický charakter „chvějící se jako had/hadi“, jak naznačuje kontext *Sám tvůj pohled – jak Medusy / hadochvějné čupřiny* (ČelRůže, LXXXIX). Adverbia jako přední člen mají *blahorodný NO* (s významem *blaze zrozený* – JgSlov I, s. 129, srov. *šedesátkrát již se vrátil / blahorodný k zemi máj* – MáchaBásně, 62), *blahosklonný* (předpokládané podle adverbia: *blahosklonně všechny pozdravuješ* – KamKanc, 81), *ostropatřlivý B* (*hleděl ... ostropatřlivým vzezřením králi Václavovi do očí* – MagTrium, 170), *marnotratný B/NO* (*ne jen za starodávna marnotratní potomci k svým rozkoším potřebovali* – HennDat, 113; *osobu ... za podezřelou, svodnou, marnotratnou, zlodějskou atd. drželi a vykřičeli* – KollKázně, 24), *prudkoletý NO*, *liboplynný NO*, *hlubokozorný NO*. Přední člen ve formě slovního základu společného pro více slovních druhů, ovšem ve funkci adverbia mají složeniny *tichomluvný³¹ NO* (*neste jí tam tyto city vřelé, / tichomluvné noční soumraky* – KollSláva, 133), *tichořečný NO* (*tam, kde větry chvějí tichořečné* – KollSláva, 151), *tichošumný NO* (*pramen / vyřinuje čistý ... a přijat lehko, / oblačný / tichošumný / plyne v ouval* – JgPřekl II, 197) a *zlatoznivý NO* (*hudbu má řeč naše zlatoznivá* – KollSláva, 224).

U příslovečných časových jsou předními členy především adverbia: *dávnobylý NO*, *starožitný B/NO*, výjimkou je složenina *věkosnubný NO* (*z oněch věkosnubných věnců, / jimiž Musy líbezné / svých okrašlují milenců / druhdy skráně vítězné* – ČelRůže, XXXIV), přední člen substantivní má význam „na věky, věčně“. U složenin příslovečných míry se objevuje pouze jediné příslovce *mnoho*: *mnohomyslný NO* (*tak mnohomyslní umělcové téměř všickni v jedné podobě si rovni ostali* – PolVzneš, 336), *mnohotížný NO* (*kdo přede všemi dál mnohotížnou desku vymrštil* – VinPerly, 170).

U předmětných složenin se jako první členy uplatňují substantiva konkrétní i abstraktní, např. *hrůzonosný NO* (*hrůzonosný od lesa / dusot a cvál se žene* – KamBásně, 188), *zubošklíbný B*, *bohobojný B/NO* (např. *mnoho svatých a bohobojných mužův* – LinekTisíc, 146; *mírný ale bohobojný mládec* – VinPerly, 24), *zlostihasný NO*, *medoberný NO* (*medoberné včeličky* – ČelRůže, XLIX), *bohobojný B* (např. *muž osvícený a bohobojný* – RösKom – D 437, 12) *sutkohozný NO*, *zlobokojný NO* (*po mstě jejich zlobokojná prahnula nádra* – VinPerly, 58), *slibolomný NO*. Patří sem také

³¹ U složenin *tichomluvný* a *tichořečný* je možný i substantivní přední člen s významem složeniny „mluvit/říkat ticho“. Jednalo by se o oxymorické spojení, avšak vzhledem k tomu, že obě složeniny byly užity v poesii, mohl být oxymorón cílem.

většina složenin se zadním členem *-rodný*³², např. *hroznorodný NO*, *jikrorodný B*, *zrnorodný NO*.

Mezi složeninami s předním členem ve funkci doplňku jsou především takové, které mají přední člen odvozený ze zájmena *sám*: *samotížný B*, *samovolný NO*; s tímto předním členem jsou také složeniny *samojedský NO* a *samovládny NO*.

Výjimkou k těmto složeninám je přední člen *jedno-* v kompozitu *jednorodý NO*, které označuje „jedináčka, jednorozeného, jediného syna“ (JgSlov I, s. 589–590). Jako doplňková složenina vypadá také složenina *živorodný B* (*ryby ... šupinaté jsou živorodné, hladké jikrorodné* – RösKom – DJO 14,5), pokud bychom za motivující sousloví považovali *rodí živé/rodí mláďata živá*, ve skutečnosti se však jedná o kalk latinského *viviparus* (v hesle *živorodný* JgSlov V, s. 856; SSJČ uvádí i počestěnou podobu *viviparní*).

Přísudkové složeniny se objevují velmi řídce, jedná se pouze o několik nepřímých složenin odvozených ze substantiv: *vlnobitný B/NO* (např. *z toho vlnobitého moře* – HloupLuc, 129; *s potěchou vysoké, vlnobité zhlíželi žito* – JgPřekl II, 250), *hromobitný NO* (*ve blýskání hromobitém* – VinPerly, 76), *krupobitný NO* (např. *krupobitný když se protrhne / mrak* – VinPerly, 19). Složenina *svatobitný B* má sice podobný charakter jako zmíněné predikativní složeniny a nemáme doklad o existenci substantivní podoby *svatobití* (viz výše)³³, jedná se však o kompozitum předmětné. Nemáme žádný další doklad o adjektivní podobě kromě tohoto Birhelova užití: *strach zpáchané svatobité vraždy* (BirJan, 12).

Kromě výše uvedených případů existují také složeniny, u nichž syntaktické rozřídění není jednoznačné. Jedná se především o ty, jejichž přední člen má podobu kořenu společného pro substantivum i adjektivum (případně i adverbium) spojeného konektorem *-o-*, totožným s pádovou koncovkou akuzativu. Tato kompozita mohou být považována jak za složeniny předmětné, tak za složeniny příslovečné: *dobročinný B/NO*, *zločinný NO*, *blahodějný B/NO*, *blahotvorný NO*, *dobrořečný B*, *zlatořečný B*, *blahomluvný NO*, *chválomluvný B/NO*, *blahopěvný NO*. Jak si můžeme povšimnout,

³² Další složeniny vyjadřují vztah doplňkový a příslovečný. Zadní člen *-rodný* má také složenina *vysokorodný*, jedná se však o složeninu posesivní se skladem A-(k)-S, viz kapitola III.2 Složeniny se zadním členem substantivním.

³³ Existovalo však kompozitum *svatobítec*, pojmenování osoby, které fungovalo paralelně s podobnými deriváty: *bratrobítec*, *duše/dušibítec*, *knězobítec*, *lidobítec*, *rodičubítec* (LD).

slovesné zadní členy těchto složenin mají význam buď nějakého vykonávání, nebo vydávání zvuků.

Složeniny *dobročinný* (např. *vztáhni svou dobročinnou ruku* – Bal-ŠteyMaria, 174; *jak dobročinný a spasitelný byl jest tento obyčej* – KollKázně, 26) a *zločinný* (*oděnc ale váhal / Páně na pomazaného ruku vztáhnouti zločinnou* – VinPerly, 91) jsou protikladné a v obou případech se spíše než o příslovečnou složeninu s významem: „činit dobře/zle“ jedná o složeninu předmětnou: „činit dobro/zlo“; složenina *zločinný* může být také nepřímou složeninou derivovanou ze substantivního kompozita *zločin*, pravděpodobnější je však význam „činící zlo“ (u první složeniny „činící dobro“).

Přední člen *dobro-* má také složenina *dobrořečný* (*dobrořečný Benedikte* - BlovVig), u níž však nejednoznačnost může být způsobena tím, že se jedná o kalk latinského *benedicere* a je tak synonymní s kompozitem *chválomluvný* (*chválomluvný jazyk* – DvořVítěz, 12), v obou případech se však opět jedná více o předmětné složeniny: „mluvit chválu“, „řečiti/říkat dobro“. Podobný význam má i složenina *zlatořečný* (*Petr Zlatořečný* – DrexBrus, 93–94), která má metaforický charakter, přední člen *zlat-* vyjadřuje, že označované „připomíná zlato vynikajícími vlastnostmi (cenností, bohatstvím, vzácností, dokonalostí, význačností apod.)“ (SSJČ), v tomto případě tedy připomíná zlato to, co je říkáno. Tato složenina je víceméně synonymní i k posesivní složenině *zlatouústý*, která patří mezi složeniny se zadním členem substantivním, obě jsou použity dokonce jako přízviska osob, které mají „úst zlatých, jsou výmluvné“ (JgSlov V, s. 695) neboli které „řikají zlato/z jejichž úst vychází zlato“.

Přední člen *blaho-* se objevuje u složenin s neparadigmatickým zadním členem, u nichž je syntaktický vztah nejasný: *blahodějný*, *blahomluvný*, *blahopěvný* a *blahotvorný*. Syntaktický vztah nám však mohou pomoci určit jejich užití v textu. První složenina se objevuje s jevy, které obvykle nejsou spojovány s jakýmkoliv vykonáváním, proto je méně pravděpodobné, že by jejich činnost byla ještě blíže určena příslovcem, jedná se tedy o předmětnou složeninu: *blahodějně jitro* (RK, 32); *kerak toto i po smrti přítele ještě blahodějný vplyv na duši a srdce ... míti může* (KollKázně, 112). Složenina *blahotvorný* je užitá dvakrát v textu téhož autora, jednou ve spojení *Blahotvorná bohyně!* (ČelRůže, LXXXII), podruhé *Bez trojí mi nelze tužby / žítí zemi na celé: / bez tvé blahotvorné družby, / tajemníče duše mé!* (ČelRůže, LXXXVI); je spojována s osobami, proto má význam „tvořící blaho“, jedná se tedy rovněž o

předmětný vztah. Oproti tomu *blahopěvný* je použito k označení cikády, proto se zde jedná spíše o příslovečnou složeninu: *Tebe [cikádo] ni starost netiskne, / země dcero blahopěvná*, (KamBásně, 230); stejně tak je příslovečnou složeninou *blahomluvný*, i když o něco méně jednoznačně než u předchozího kompozita: *i čísti Goetha i Husa nevinného, i slyšeti Bolzana blahomluvného!* (KamKomu, 186).

1.1.5. Přední člen substantivní

Substantivní člen se ve spojení s verbálním zadním členem objevuje poměrně často, především ve funkci předmětu, ale i příslovečného určení. Pro spojení těchto dvou členů se obvykle užívá konekt -o-, který však u některých substantiv může být zaměňován za pádovou koncovku: *okotěšný NO* (*aksamitem okotěšným místa neviděná kreješ* – PolVzneš, 79; *žizeň okotěšné nezabudky moří* – PolVzneš, 88), *zlatonosný NO* (*žila tato zlatonosná* – OhlasČes, 75), *zrnorodný NO* (*na poli vlny zrnorodné* – JgPřekl II, 186). Objevuje se však i konekt -e-, přičemž u dvou formací je opět podobný jmenné koncovce: *dušemorný NO*, *nebedajný NO*, *nebenosný NO* (*nebenosná skála* – MáchaBásně, 86), *nebetýčný NO* (*pevnost nebetýčná* – KollSláva, 202). Kromě nich se tento konekt objevuje u předního členu odvozeného ze substantiva *děj*: *dějpravný NO* (*počet baladických a dějpravných zpěvů* – OhlasČes, 75). Ještě řídkěji než -e- se objevuje konekt -i-. V našem souboru jsou dvě složeniny se zadním členem slovesným, spojeným se substantivem na *-ost* právě tímto konnektem: *ctnostivlévný NO*, *zlostihasný NO*. V těchto dvou případech se také může jednat o pádovou koncovku genitivu, se slovesy *hasit* a *vlévat* se však genitiv nepojí (viz VALLEX 3.0; sloveso *vlévat/vlít* se sice ve Valenčním lexikonu nevyskytuje, jsou zde však uvedena slovesa *lít* a *vylít/vylévat*). Hlásku -i- má také složenina *dušitrapný*, zde se však spíše jedná o pádovou koncovku akuzativu než o konekt, neboť sloveso *trápit* už se s pacientem v akuzativu spojuje obligatorně (viz VALLEX 3.0). Jednoznačně se pádová koncovka genitivu objevuje v kompozitu *bohabojný B/NO*, v jiných složeninách s předním členem odvozeným z *bůh* je však konekt -o-, např. *bohomyslný NO*. Mezi složeniny s předním členem v pádovém tvaru můžeme zařadit také výše zmíněná kompozita tvořená od substantiv zakončených na -o, která považujeme za kompozita předmětná: *blahodějný*, *dobročinný*, *dobrořečný*, *chválomluvný*, *zločinný*, u nichž nelze nevyvatitelně rozhodnout, zda hláska -o- je konnektem či akuzativní koncovkou.

Šlosar (1999, s. 71–72) tvrdí, že během zkoumaných období mělo dojít k rozvoji typu kompozit tvořených příponou *-ný* s předním členem ve tvaru genitivu, a to v důsledku česko-německého bilingvismu, brzy ovšem došlo k osamostatnění tohoto typu. Přední člen substantivní v genitivu se však objevoval již dříve, často duplicitně s podobou užívající konektu. Šlosar (1999, s. 69) míní, že k tomuto rozšíření došlo v důsledku výše zmíněného kompozita *bohobojný*, které se vlivem synonymního sousloví *boha bojící* přetvořilo z *bohobojný*, a toto kompozitum se posléze stalo prototypem pro další podobná kompozita. Z předchozího odstavce je však zřejmé, že v našem souboru pro toto tvrzení nenacházíme dostatečné důkazy. Kromě onoho prototypu *bohobojný* se objevují pouze takové přední členy, u nichž je pádový tvar neprůkazný.

Mezi složeninami se zadním členem deverbálním se také nachází jedna trojčlenná složenina: *velikodivotvorný B* (*velikodivotvorný patron* – HlavaStrom, 18), která mohla vzniknout dvojím způsobem, a to buď regulérním složením ze sousloví *tvořit velké divy*, nebo sekundární kompozicí ze složeniny *divotvorný* (zejména v baroku byla velmi častá, ale i v době obrození, např. *divotvorný vůdce izrahelský* – DvořVítěz, 21), jež byla intenzifikována pomocí dalšího předního členu adjektivně-adverbiálního: *veliký/velice*. Oba tyto způsoby vzniku jsou možné, avšak vzhledem k velmi častému výskytu složeniny *divotvorný* považujeme za pravděpodobnější možnost druhou.

1.1.6. Přední člen adjektivně-adverbiální

Všechny přední členy adverbiální v této podskupině jsou adjektivního původu. Většina těchto adjektivně-adverbiálních členů je spojena s deverbálním zadním členem konektem *-o-*, případně slovnědruhovou příponou adverbii, mezi nimiž je v tomto případě minimální rozdíl, např. *hrubolátný NO*, *křivolaký NO*, *lepotvorný NO* (např. *lepotvorná děvčata* – KamBásně, 160), *marnotratný B/NO*, *ostropatřlivý B*.

1.1.7. Přední člen zájmenný

U neparadigmatických zadních členů lze najít pouze dva pronominální přední členy, a to *vše* (jednou ve variantě *všecko*) a *sám*. Složeniny se zájmenem *vše* jsou předmětné; pouze jedna je již staršího původu a objevuje se v textech barokních i obrozenských: *všetečný*, zbylé dvě jsou obrozenské: *vševládný* a *všeckomohý*. Zájmeno *sám* se objevuje u dvou přímých složenin (nepřímé složeniny viz výše), a sice u starší složeniny

samotížný (*samotížní mlýnové* – RösKom – DJO 32, 8) pocházející z barokního textu a u obrozenské složeniny *samovolný NO*, která je výjimečná tím, že zadní člen *-volný* je ve většině případů tvořen ze substantiva, pouze v tomto jednom případě se jedná o slovesný základ (více viz kapitola III.2 Složeniny se zadním členem substantivním).

1.1.8. Přední člen numerální

Přední člen numerální je stejně jako zájmenný spíše výjimečný, jejich výhodou je však snadná zaměnitelnost s jinými numerálními členy, proto je velmi pravděpodobné, že existovaly mnohé jiné složeniny s numerálním členem, přestože nejsou nikde zachyceny, k jejich proměnám docházelo s ohledem na situaci, tedy k počtu, který měly v daném okamžiku vyjádřit. Se zadním členem verbálním se v našem souboru našly jen tři, a to *jednorodý NO*, *šestiměryý NO* a *třináctisložný NO* (v *třináctisložném, Polákům zamilovaném verši* – JgPřekl II, 117). Numerální význam má také adverbium *mnoho*: *mnohodražný NO* (*na mnohodražné cestě* – VinPerly, 107), *mnohomilný NO* (*mnohomilné vodovody* – PolVzneš, 267) a *mnohotvorný B/NO* (např. *s jinými mnohotvornými nástroji* – ConsCvič; *kvete mnohotvornou mocí* – PolVzneš, 33).

1.2. Paradigmatický zadní člen

Paradigmatické zadní členy jsou na hraně mezi zadním členem slovesným a adjektivním, a to z toho důvodu, že tvoření deverbálních paradigmatických adjektiv je velmi frekventované a pravidelné. Proto můžeme tvrdit, že zadní členy těchto kompozit existovaly samostatně a se stejným významem. Dokládá to i fakt, že velká řada z nich jsou kompozita nevlastní, spřežky tvoří více než 40 % všech kompozit s paradigmatickým zadním členem.

Nejčastěji se objevující slovesnou třídou je stejně jako u neparadigmatických zadních členů třída čtvrtá, slovesa této třídy představují víc než 50 % zadních členů. Nejméně zastoupenou je u paradigmatických zadních členů třída třetí (pět sloves).

Participia, z nichž může vznikat adjektivum, potažmo zadní člen adjektivních kompozit (vlastních i nevlastních), je celkem pět typů. Prvním typem (a nejčastěji tvořícím spřežky) je participium *nt-ové* neboli přechodník přítomný, adjektivum je tvořeno pomocí formantu *-í* přidávaného k tvaru společnému pro feminina a neutra. Participia *n-ové* a *t-ové* neboli přičestí trpné vytvářejí adjektiva pomocí formantu *-ý*

přidávaného za tvarotvorné přípony nekoncové. Z participia *l*-ového neboli přičestí minulého se adjektivum tvoří formantem *-ý*. Z participia *s*-ového neboli přechodníku minulého je slovesné adjektivum derivováno pomocí *-í* přidávaného k tvaru feminin a neuter. V našem souboru se však žádné kompozitum se zadním členem odvozeným z přechodníku minulého nenachází, neboť se do češtiny dostala až v době obrozenské vlivem ruštiny.

Předními členy vlastních složenin jsou zejména adjektivně-adverbiální členy tvořené především slovnědruhovou příponou či konektem *-o*³⁴, u některých je navíc možné zařadit je k substantivním členům. Substantivní přední členy jsou spojovány pomocí konektu *-o-*, nebo jsou v pádovém tvaru, který je ovšem zařazuje mezi nevlastní kompozita. Jen minimálně se jako přední člen uplatňují číslovky.

Nevlastní kompozita jsou tvořena třemi typy skladu, přední člen je nejčastěji tvořen adverbiem, dále se často jedná o zájmeno, v několika málo případech se jedná o substantivum v pádovém tvaru. Vzhledem k těmto skladům je první typ příslovecnou složeninou, zájmenné a substantivní přední členy obvykle vytvářejí předmětné složeniny.

1.2.1. Participium nt-ové

Zadní člen deverbální odvozený z přechodníku přítomného se vyskytuje u složenin vlastních i nevlastních. Přechodník přítomný se tvoří od sloves nedokonavých pomocí dvou sad přípon, přičemž adjektivum procesuální je odvozeno z tvaru pro femininum a neutrum (v stč. je to jen tvar pro femininum) singuláru přidáním formantu *-í*, jedná se proto vždy o kompozičně-konverzní postup (případně čistě kompoziční, pokud bychom tato pravidelně tvořená a produktivní adjektiva chápali jako základ pro skládání).

Historické tvary u přechodníkových složenin nejsou příliš obvyklé, staré sloveso se objevuje pouze jedno: *dchnúti* > *-dchnoucí* (dnešní *dýchat*). Starší podobu reflektuje několik sloves: *stkvíti* (objevuje se i v podobě *skvíti* odpovídající současnosti) tvořící zadní člen typu *-stkvoucí/-skvoucí*; neprovedené úženi *é>í* se objevuje u zadního členu *-ředící* odvozené ze slovesa *řediti* (dnešní *říditi*); sloveso *hořěti* vytváří zadní člen *-ho-*

³⁴ Většina adverbii objevujících se v těchto složeninách by se samostatně objevovala spíše v podobě se slovnědruhovou příponou *-ě*, podoba s *-o* ve složeninách vznikla napodobením obvyklého kompozitního skladu. Podoby s *-ě* patří k nevlastním kompozitům.

*roucí*³⁵, který byl mnohem častější i samostatně než tvar *hořící* (v LD je nejčastější spojení *peklo horoucí*), stejně tak je tomu u slovesa *potřítí*, které tvoří zadní člen *potroucí* ze staršího přítomného kmene (3. os. pl. *potrou*). Z dnešního pohledu je neobvyklé, že se jedná o sloveso dokonavé, které by nemělo vytvářet přechodník přítomný ani od něj odvozené adjektivum, avšak ve staré češtině se oba přechodníky tvořily od sloves dokonavých i nedokonavých, tento tvar je možný i v době obrozenské. Vzhledem k tomu, že se užití objevuje v prozaickém textu, nelze za důvodem negramatičnosti formy ani vidět podřízení se básnickému metru, jedná se o výtvar samotného Jungmanna, zřejmě se však tato složenina alespoň na nějakou dobu uchytila, neboť Jungmann ji uvádí ve svém slovníku s významem „který vše potírá“ se třemi příklady; náš excerpt je následující: *Tudy křivopřísežníci spíše se bojí nějakého včerejšího oharku nežli plamena hromu všepotroucího* (JgPřekl II, 357). Z našeho souboru se jedná o jediné užití dokonavého slovesa pro derivaci zadního členu z přechodníku přítomného.

Také u tohoto podtypu se objevuje několik prefixálních sloves, u barokních složenin jsou to slovesa *vzdávat* (*-vzdávající*) a *vznít* (*-vznějíci*); v době národního obrození se objevují prefigovaná slovesa přetvořená na nedokonavé varianty, tzv. sekundární imperfektiva, pomocí přípony *-ovat*: *zpržňovat* (*-zpržňující*) a *oblažovat* (*-oblažující*).

Na pozici předního členu se uplatňují substantiva, adjektiva i adverbia, a to jak primární, tak derivovaná (zejména mezi adjektivy, u adverbí to jsou deadjektivní deriváty), ze zájmen je to pouze zájmeno *vše*. Složeniny se zájmenným předním členem jsou v této skupině poměrně frekventované, zájmeno zde vyjadřuje především předmět děje: *všehubící NO*, *všekazící NO* (*ukrutná všekazící žádava vojny* – JgPřekl II, 230), *všeměnicí NO* (*kolo všeměnicího času pořád obchází* – JgPřekl II, 431), *všemohoucí B/NO*, *všeoblažující NO*, *všepotroucí NO*³⁶, *všeřédící NO* (*Prozřetedlnost všeřédící* – JgPřekl I, 133), *vševědoucí B/NO*, *všeživící NO* (*všeživící přívětivého / Slunce vyhasnul oheň* – VinPerly, 139). Je zřejmé, že tato skupina se nejvíce rozšiřovala v období národního obrození, z období baroka přetrvaly pouze dvě spřežky spojované především s Bohem, adjektivum *všemohoucí* je však spojováno i s Duchem svatým, Kristem, Marií a dalšími biblickými postavami či jejich projevy.

³⁵ Tento tvar se objevuje u starších adjektiv z přechodníku přítomného sloves čtvrté třídy a je zapříčiněn dvěma jevy, a sice stářím zpřídavnělých přechodníků a osamostatněním zakončení *-ící* jako slovtvorného prostředku (HMČ 1986, s. 238).

³⁶ Více k této složenině, především k zadnímu členu, viz výše.

Mezi adverbii je nejproduktivnějším předním členem *spolu*: *spoluhodující B*, *spolujdoucí NO* (*spolujdoucí bud' rozzaté pochodně* – PolVzneš, 359), *spoluradující B* (*spoluradujícím a plesajícím příčinu svaté radosti ... přednésti* – SvojSed, 26), *spoluvznějící B* (*jich [zvuků] spoluvznějící harmonia* – RösKom – LS 312, 25). Příslovce, které se objevuje pouze v češtině a polštině, vzniklo spřažením ze spojení *sъ polu* (genitiv) a *sъ полѣтъ* (instrumentál, stč. *spolem*) s významem „dělat napůl s někým“, později se rozšířilo na více osob (Rejzek 2015, s. 653). Toto adverbium se velmi často spojuje s podstatnými i přídavnými jmény, slovesné spřežky jsou však nečeským jevem ovlivněným německými slovy s předložkovou předponou *mit-* (NŘ 1917). Ke spojování adverbia *spolu* s přídavnými jmény slovesnými „docházelo odjakživa“, často v substantivizované podobě, i když mnohé už vyšly z užívání (Zubatý 1919). Není proto možné takové výrazy považovat za nepřímé složeniny vzniklé ze sloves s předním členem *spolu-*, ačkoli v dnešní době takových sloves existuje řada, např. sloveso *spolupracovat* je v četnosti užívání na druhém místě hned za *spoluprací*, mezi stovkou nejčastěji užívaných složenin s předním členem *spolu-* je celkem 19 sloves (SYN5), tedy téměř jednu pětinu tvoří výrazy, které by v dřívějších dobách nebyly přijatelné pro své ovlivnění německým jazykem³⁷.

Dalšími složeninami s předním členem adverbiálním jsou *kolemjdoucí NO*, *mimojdoucí NO* (*k bratrům mimojdoucím nehodu, / a těm, co je do ní vrhli, hrozbu* – KollSláva, 71), *místodržící B/NO*, *okolojdoucí NO*, *okolojedoucí NO*, již starší složenina *okolostojící NO*, *všudejsoucí NO*, *vždyhoroucí NO* (*potopa / siry vždyhoroucí, nestrávitelné* – JgPřekl I, 23). Z adjektiv jsou odvozená příslovce ve složeninách *křivěpřisáhající NO*, *libědchnoucí NO* (*neseme se v libědchnoucím větrě* – KollSláva, 78), *liběznějící NO*, *věčněživoucí NO* (*bohové věčněživoucí* – VinPerly, 180).

Přední člen adjektivní připojený konektem -o- najdeme u složenin *běloskvoucí NO*, *bělostkvoucí B*, *blízkotekoucí NO*, *bosochodící B*, *černobarvící B*, *dlouhotrvající B*, *jasnoskvící NO* (*jasnoskvící bůh tuť níží se k mramorobání* – PolVzneš, 265), *libeznoznějící B*, *mílochladící NO* (*těž mílochladící / od moře vítr zavál* – VinPerly, 98), *miloskvoucí NO*, *plnoskvoucí NO* (*měsíc plnoskvoucí* – KollSláva, 53), *rychlomizící NO* (*na rychlomizící ... podobiznu jeho* – JgPřekl II, 244), *těžkodychající B*, *vševládoucí*

³⁷ I přes puristické snahy však k jejich užívání docházelo, v našem souboru textů jsme zachytili sloveso *spolužalostiti B* (*spolu se radovati a spolužalostiti* – NitschBerla 1, 91)

*NO, zlořečící*³⁸ *B, zlozvučící NO (jak zvon naražený, / zlozvučící – JgPřekl II, 161)*, tyto složeniny ovšem vyjadřují vztah příslovečný, tedy adjektiva plní funkci adverbiální³⁹.

Složeniny odvozené ze slovesa *skvít (se)* jsou pozoruhodné v několika ohledech. V době obrozenské se vyskytovala podoba tvořená z participia *nt-ového*: *běloskvoucí*, zatímco v baroku se užívala častěji podoba tvořená participiem *l-ovým*⁴⁰, přičemž se objevovala i starší podoba slovesa s vloženým *-t-*: *běloskvělý/bělostkvělý*. Obě podoby jsou již ve stč. *stkvúci* i *stkvělý*, srov. MSS, v ESSČ je i *stkvúcný*. Jednou jsme našli podobu *bielestvúci* v Rukopise zelenohorském, zde se však autor snažil o napodobení staršího jazyka; přední člen *bíle-/běle-* se však objevuje zcela výjimečně. Jungmann (JgSlov IV, s. 311) uvádí starší podobu slovesa *stkvíti* (varianta bez *-t-* pouze odkazuje na tuto podobu) spolu se samostatnými podobami *stkvoucí* a *stkvělý*, přičemž druhou složeninu vysvětluje také pomocí výrazu *stkvějící se*, již tehdy tedy zřejmě vedle *skvouc se* existovala druhá varianta přechodníku *stkvějíc se*, z níž je toto adjektivum odvozeno (stejně tak je tomu i v současnosti, ovšem v podobě bez *-t-*: *skvějíc se/skvouc se*, viz IJP; cit. 11. 11. 2017). Jungmann (JgSlov I, s. 92) také uvádí složeniny *bělostkvoucí* i *bělostkvělý*, za primární však považuje podobu s adjektivem z přechodníku, přestože od druhé složeniny je odvozeno i podstatné jméno *bělostkvělost*. V současné češtině jsou doklady s vloženým *-t-* ojedinělé (1x *bělestkvoucí*, 1x *bělostkvoucí*, 1x *stříbrostkvělý*, SYN5, cit. 11. 11. 2017), zatímco kratší podoba je mnohonásobně častější (*běloskvoucí* 733x, 1x *bíloskvoucí*, cca 140 výskytů různých jiných složenin se zadním členem *-skvoucí*, SYN5). V barokních textech se objevovala pouze tato jediná složenina, třebaže ve variantní podobě, v obrozenských textech se však repertoár předních členů i variant zadního členu rozšířil, jako přední člen se nově uplatňují adjektivně-adverbiální základy *jasno-*, *milo-*, *plno-*, *zlato-* a jeden substantivní *sněho-*, zadní člen *-skvoucí* je ve složeninách *miloskvoucí*, *plnoskvoucí* a *zlatoskvoucí/zlatostkvoucí* (v Rukopise královédvorském čteme *zlatostvúci: vlasi zlatostvúci – RK, 36*). Dále se objevuje tvar přechodníku *skvící* ve složenině *jasnoskvící* (v současném jazyce se tato varianta adjektiva z přechodníku *skvíc* objevuje pouze samostatně, stejně jako *skvějící* z druhého normovaného tvaru přechodníku *skvějíc*, SYN5). S předním členem *jasno-* se pojil i v barokním textu zaznamenaný tvar: *jasnostkvělý*, se substantivním členem je složenina

³⁸ Jedná se o nepřímou složeninu odvozenou ze slovesa *zlořečiti*.

³⁹ Některé tvary odpovídají přímo tvaru adverbii odvozených pomocí slovnědruhového sufixu *-o*, např. *blízko, dlouho, těžko*.

⁴⁰ Výjimkou jsou pouze díla Komenského, který užívá *bělostkvoucí*, např. *oblaků bělostkvoucích nad námi roztažení* (RösKom – DS 110, 15).

sněhostkvělý. Do současného jazyka žádná z těchto složenin nepronikla, zadní člen *skvoucí* se kromě kompozita *běloskvoucí* objevuje pouze jednou, a to v adjektivu *stříboskvoucí* (11 výskytů), přední člen *zlato-* se pojí s *l-*ovou variantou *zlatoskvělý* pouze v jednom případě (SYN5).

Barokní složenina *černobarvíci* je metaforického charakteru, neboť je použita jako opis pomlouvání, v současnosti někdy označovaném jako *očerňování* (srov. např. SSJČ): *Od černobarvících jazykův byla vždycky hájená a ochráněná* (BarRůže, 116).

Složeniny *libeznoznějící* a *zlořečící* jsou psány bez kvantity; první se objevuje ve spojení *libeznoznějící harfa* (ČerHvězda, 6), druhou čteme v následujícím výňatku z textu: *když v lázni sertyánských židu proti jménu Mariánskému zlořečícímu ortelem soudným kůže za živa měla stažena býti* (FrozObr, 151). Kvantita ještě nebyla zcela ustálena, jak svědčí i přední člen první složeniny *libezno-* nebo přední člen *milo-/mílo-* v této skupině složenin, ale i mnohé další. Stejně tak se nedodržovala kvantita u adjektiv z přechodníků přítomných (*zlořečící* místo *zlořečící*).

Předních členů substantivních je poněkud méně, variuje zde však připojování předního členu, které může být pomocí konektu *-o-*, nebo je substantivum v pádovém tvaru. Formu s konektem nacházíme ve složeninách *lávoproudící NO* (*na kůře hory Vezuva po ukoralých, věkem zvětřelých lávoproudících* – PolVzneš, 326), *medotekoucí B* (např. *Medotekoucí sláva na hůře Libánu* – ČerSláv, název), *mlékomedotekoucí B* (*kolik mlékomedotekoucích prošlo sloviček* – BorřŽena, 70), *věkovládnoúci NO* (*věkovládnoúci osud* – VinPerly, 173), *vlnodmoucí NO* (*při převozu vlnodmoucího Pó* – PolVzneš, 222), *zubotřesoucí B* (*zubotřesoucí usta* – DivVítěz, 29). Tvar genitivu je u složenin *bohabojící B*, *boježadoucí NO* (*neměli žádných boježadoucích, dědičných knížat* – JgPřekl II, 431), *ctižádoucí NO* (*já jsem hrdý, / mstivý, ctižádoucí* – JgPřekl II, 160), dokonce zaznamenáváme tvar genitivu plurálu *dikůvzdávající B* (*dikůvzdávající píseň* – SvojSed, 24), akuzativní tvary jsou u složenin *dušizprzňující NO* (*dušizprzňující kratochvile plodí* – JgPřekl II, 124), *okojímající NO* (*okojímající krása těla* – PolVzneš, 101).

1.2.2. Participium n-ové a t-ové

Příčestí trpné existuje ve dvou podobách, které jsou tvořeny od kmene minulého příponou *-n* (s variantou *-en* pro uzavřený minulý kmen), či příponou *-t* u sloves typu *minout*, *krýt*, *začít* (PMČ, s. 323). Zadní člen je tvořen adjektivizací příčestí trpných převážně objektových sloves obou vidů pomocí koncovky *-ý*, vytváří tak tzv. adjektiva rezultativní pasivní, která vyjadřují vlastnost plynoucí ze zasažení dějem (PMČ, s. 172). Formálně mají tato adjektiva shodný slovotvorný základ s adjektivy verbálními (např. *spaní*, *bití*), ovšem na rozdíl od nich jsou tvořena od sloves, která vyjadřují protiklad aktiva/pasiva (u substantiv verbálních se může jednat pouze o formální shodu tvaru s pasivem, pasivum pro některá slovesa neexistuje, např. neexistující tvar *blednut*, který by měl být základem pro substantivum *blednutí*, srov. PMČ, s. 148).

Přední členy jsou tvořeny především adverbii, využívají se i číslovky, substantiva se vyskytují jen minimálně, což je dáno tím, že objekt sloves, která tvoří přechodník trpný, je v roli podmětu, v případě rezultativních pasivních adjektiv je tento objekt obvykle v roli nadřazeného substantiva pro celou spřežku.

Základem je i velká řada prefigovaných sloves: *utvořit*, *zachovat*, *postavit*, *vytvořit*, *zbořit*, *zjevit*, *zřítit*, *rozžnout*, *zdmout*, *rozštěpit*, *zaplést*, *narodit*, *sjednotit*, *(ne)ohrozit*, *postríbrnit*, *přednést*, *zrodit*. Předponu má nepřímá složenina *splnomocněný B* (dnešní *zplnomocněný* ze složeného slovesa *zplnomocnit*). Další nepřímou složeninou je *zlořečený B/NO* ze slovesa *zlořečiti*, které je kalkem lat. *maledicere*.

V této skupině nacházíme nejvíce nestandardních hláskových tvarů, především u předních členů, u nichž se objevuje diftong *-ou-* na začátku slova *outlorozený B*⁴¹ a diftongizované *-ý-* v základu složeniny *vejšpřednesený B*, dnes jsou tyto jevy považovány za dialektické nebo obecněčeské (Hausenblas, 1993). Dále zaznamenáváme duálovou podobu číslovky *půl* u složenin *polouzbořený NO* a *vpolouzřícený NO* (obvyklejší je podoba této číslovky s konektem, srov. *polozjevený NO*). Od slovesa *sroubit* (stč. *srúbiti*) byl utvořen zadní člen s *-u-*: *pěkněsrubený NO*, od slovesa *rozžéci* se participium stalo součástí složeniny *starorozžatý B*. Adjektivum má v excerptu *a počet nemálo objasnilý dalekými vzhůru dědmi posloupné krevnosti jeho starorozžatý*

⁴¹ Ještě Jungmann považuje tuto podobu za primární, heslo *útlost* JgSlov IV, s. 817 pouze odkazuje na heslo *autlý* JgSlov I, s. 48.

bleskot (FrozObr, 72) význam „dávno roznícený“ a je použitý v metafoře o rodokmenu jako rozvětveném blesku.

Mezi předními členy nacházíme adjektiva (která již méně vyjadřují funkci adverbia, jedná se obvykle o vztah předmětný nebo doplňkový), substantiva, adverbia i číslovky. Neprimární přední členy nalezneme pouze u adjektiv (*stinny*) a také u adverbii z adjektiv odvozených (*hustě, nově, pěkně, svatě*); v jednom případě je adverbium odvozeno z číslovky (*vpolou*).

1.2.2.1. Participium n-ové

Složenin doložených z barokních textů je v tomto podtypu velmi málo, jedná se o formace s předním členem adjektivním *outlorozený B* a *splnomocněný*⁴² *B* (*Syn Boží ... jakožto ... splnomocněný náš vedl* – RösKom – SKD II 54, 23) a s předním členem adverbialním *častořečený B* (*začátek častořečené slavnosti* – Euch, 5), *mnohoučený B*, *nověnarozený B*, *spolusjednocený*⁴³ *B* (*proti spolusjednoceným* – RösKom – O 335, 28), *vejšpřednesený B*, *znovuzrozený B* (např. *lidi ... obnovené a znovuzrozené* – RösKom – L 230, 28). Přestože víme, že složenina *splnomocněný* se dochovala do dnešních dnů (i když obvykle v pozměněné podobě s předponou z-: 2 684x sloveso *zplnomocnit* a jeho deriváty, objevuje se i starší podoba: 17x sloveso *splnomocnit* a jeho deriváty – SYN5), z doby obrozenské žádné excerpty nemáme, i když v Jungmannově slovníku je možné najít obě varianty, se z- je však primární (JgSlov IV, s. 242 heslo *splnomocněnec, splnomocniti*, JgSlov V, s. 744, hesla *zplnomocněnec, zplnomocnění a zplnomocniti*). Složenina *outlorozený* (podle dnešní normy *útlorozený*) se do dnešní doby nedochovala, adjektivum *útlý/outlý* má význam „křehký, slabý, jemný, choulostivý, nestálý vratký, pomíjející“ (VW) nebo též „tenký, měkký, subtilní, citlivý, mladistvý, měkký, tenký, rozkošný, rozmazaný“ (JgSlov I, s. 48–49), výraz *outlorozený* se objevuje ve spojení s *hraběcím dítětem* (FrozObr, 98), v úvahu tedy přicházejí významy uplatnitelné pro osobu, pravděpodobně v syntaktickém vztahu doplňkovém: „narozený křehký, slabý, choulostivý, subtilní, citlivý“.

⁴² Jedná se o nepřímou složeninu odvozenou z nepřímého slovesa *zplnomocnit*, které je odvozeno ze složeného adjektiva *plnomocný* (k tomuto adjektivu viz kapitolu III.2 Složeniny se zadním členem substantivním).

⁴³ Tato složenina obsahuje sémantickou redundanci, opakování stejných slov nebo významů však bylo – zvláště v době baroka – rozšířenou řečnickou figurou.

Čtyři složeniny jsou společné pro obě období, a to nepřímá složenina *zlořečený B/NO*, dále dvě složeniny se zadním členem odvozeným od slovesa *rodit*: *jednorozený B/NO*, *prvorozený B/NO* a *blahoslavený B/NO*. V obou obdobích je také zachycena starší citátová spřežka *předsevzatý B/NO*.

Složeniny *jednorozený* a *prvorozený* se významově částečně překrývají: *jednorozený* má význam „jediný narozený“ (VW), tedy „jediný syn, jedinák“ (JgSlov I, s. 590), *prvorozený* (též *prvorodilý* téhož významu) znamená „narozený jako první“ (SSJČ), „prvotní, původní, dědičný (např. hřích)“ (VW), „první z též matky rozený, též prvopočáteční“ (JgSlov III, s. 737). Překrývají se také v tom smyslu, že obě byly užívány jako přívlastek Krista: *jednorozený syn jeho, Vykupitel a Spasitel náš* (BarRůže, 117); *Hle, můj syn jednorozený / na kříži visí ztrýzněný* (KamKomu, 104); *Prvorozený z mrtvých tři odpočine dni / ve hrobové skále; vstane slavně ale dne třetího* (VinPerly, 140).

Poslední složeninou společnou pro obě sledovaná období je *blahoslavený B/NO*, jde však nejspíše o nepřímou složeninu ze slovesa *blahoslaviti*, neboť je stejně jako *blahořečit* kalkem lat. *benedicere* či řec. *eulogeîn* (Rejzek 2015, s. 87). V barokních textech se objevuje i intenzifikovaná pomocí předpony *pře-*: *přeblahoslavený služebník Kristův* (GrimJan), *ten přeblahoslavený jazyk tvůj v ústech svých* (PachŘeč, 40). Přední člen *blaho-* se v době obrození stal velmi produktivním, kromě synonyma k předchozí složenině *blahořečený* (*dar od Klementa blahořečeného* – PolVzneš, 188) vznikly výrazy *blahoohrazený* (*vinohrad blahoohrazený* – JgPřekl II, 221), *blahopožehnaný* (*na zelených luzích blahopožehnané Attiky* – KamBásně, 270), *blahoutvořený* (*svět se ruší blahoutvořený* – JgPřekl II, 260), *blahozachovaný* (*věrně blahozachovaný dům* – JgPřekl II, 246), *blahozásobený* (např. *blahozásobený dům* – JgPřekl II, 208), kdy přední člen má především význam „dobře“, žádnou z těchto nově vytvořených složenin však Jungmann ve slovníku neuvádí.

Produktivní je také přední člen odvozený z číslovky *půl* s významem „napůl, z poloviny“, který se objevuje jak v podobě duálové, tak v podobě s konektem: *polouzbořený NO* (*polouzbořená stavení* – PolVzneš, 312), *polozjevený NO* (*polozjevené mé, co je to, / otázky* – KollSláva, 231), *vpolouzřícený NO* (*vpolouzřícený hrad* – PolVzneš, 180). Dvě další příslovečné složeniny se objevují s předním členem

novo-: *novopostavený NO* (kolem *novopostaveného praporce* – JgPřekl II, 235), *novovytvořený NO* (výše z *novovytvořené látky zase stavěli* – PolVzneš, 401).

V obrozenských textech se rovněž vyskytují složeniny s předním členem adverbiálním, a sice *hlubokorozštěpený NO* (*hlubokorozštěpené rány* – VinPerly, 166), *hustětkaný NO* (objevuje se i v podobě s konektem, viz níže; *plášť hustětkaný* – VinPerly, 35), *mnohozapletený NO* (*ze mnohozapletených zvukořad zponenáhlu do měkka / rozvinutý ... nápěv* – VinPerly, 133), *pěkněpostříbrněný NO* (*Spěšně tudíž lesklé on jim v ústa udidlo, / pěkněpostříbrněných řemeny pak do přesek upjav* – JgPřekl II, 231), *pěkněsrubený NO* (*Tu dvory prostranné oboje proběhla na rychlost, / stáje dobytka minouc s pěkněsrubenými stodalmi* – JgPřekl II, 221) a složenina se záporným zadním členem: *svatěnehrožený NO* (*se srdcem / svatěnehroženým* – VinPerly, 108).

Ke složeninám s předním členem substantivním patří v této podskupině *stříbrotkaný NO* a *zlatotkaný NO*, které vyjadřují syntaktický vztah příslovečný s určením prostředku, konkrétně materiálu, mající význam „stříbrem/zlatem tkaný“, Jungmann uvádí pouze *zlatotkaný* s významem „zlatem tkaný“ (JgSlov V, s. 695). Výraz použil Čelakovský v metaforickém spojení: *Zlatotkané den praporce / nad hlavou kdy vztyčuje* (ČelRůže, zpěv II), zatímco *stříbrotkaný* je užit ve věcném významu: *stříbrotkaný plášť bedra ovíval, / rudé roucho pás opínal černý* (MáchaBásně, 202). Stejný zadní člen má i příslovečná složenina způsobová *hustotkaný NO* (*tam tvá očka na mne hrají / z hustotkaných větviček* – ČelRůže XXXII).

1.2.2.2. Participium t-ové

Pouze pět složenin se objevuje s druhou sadou přípon *-t*, přičemž tři z nich jsou tvořeny ze stejného slovesa *krýt*: *hvězdokrytý NO* (*naše jméno bude blyštěti / na sklepení světa hvězdokrytém* – KollSláva, 200), *stinnokrytý NO*, *trnokrytý NO* (*růže trnokrytá* – MáchaBásně, 162). Spolu se složeninami ze slovesa *dmout*, respektive prefigované *zdmout*: *vododmutý NO* (*sjednocenou tě [Itálie] vododmuté moře obvíjí kolem* – PolVzneš, 194), *vlnozdmutý NO* (*moře vlnozdmuté* – PolVzneš, 283) se jedná o téměř celý soubor substantivních předních členů v tomto podtypu (kromě těchto je to výše zmíněné kompozitum *stříbrotkaný*). Substantivum zde vyjadřuje předmět v instrumentálu. Nestandardně tvořená je složenina *stinnokrytý*, kdy přední člen připomíná podobou spíše adjektivum *stinný*, významově však odpovídá oběma složeninám se stejným zadním členem, tedy „krytý čím“, v tomto případě stínem, jak

napovídá i kontext: *Ó harfo dávnověká, / sladkých kolébko zvuků, / uspalá nyní dřímáš / v kobkách stinnokrytých / po vlasti rozložené* (MáchaBásně, 108).

Poslední složeninou s participiem *t*-ovým je barokní složenina *starorozžatý* s adjektivně-adverbiálním předním členem: *a počet nemálo objasnilý dalekými vzhůru dědmi posloupné krevnosti jeho starorozžatý bleskot* (FrozObr, 72).

1.2.3. Participium *l*-ové

Participium *l*-ové je užíváno spolu s přítomnými tvary pomocného slovesa *být* k vyjádření složeného minulého času, je tvořeno kmenem minulým a nekoncepční tvarotvornou příponou *-l-*, k níž se připojuje koncovka vyjadřující gramatický rod a číslo (PMČ, s. 316). Z tohoto participia jsou tvořeny dva typy adjektiv rozdělené podle onomaziologické kategorie, a to transpozice a mutace. Kromě těchto konverzně tvořených adjektiv existují totiž adjektiva svou formou podobná těmto, tvořená rovněž ze sloves, ovšem derivací, tedy pomocí přípony *-lý* (viz níže), všechny tyto typy se liší i významově, i když se prolínají a podle použití může adjektivum patřit i do vícera těchto skupin. Transpoziční adjektiva pojmenovávají děj, který proběhl a byl ukončen před dějem určitého slovesa, transponovaný ve vlastnost slovnědruhovou vyjádřenou adjektivem, tvoří se od sloves dokonavých, výhradně podmětových (vyjma adjektiva *bývalý*), nejčastěji předponových (MČ1, s. 323). Adjektiva mutační jsou tvořena taktéž z dokonavých podmětových sloves, především ze sloves změny stavu, od nedokonavých sloves dochází k tvoření jen zřídka (*zralý, rodilý, rostlý*), vyjadřují však dějovou vlastnost neaktuální aktivní relativně trvalou, pro substantii příznačnou, jež je výsledkem dříve proběhnuvšího a ukončeného děje, takže tato adjektiva mají více nebo méně zřetelný význam jakostní a jsou na přechodu mezi konverzí a derivací, neboť existují i varianty s příponou *-elý* či *-ilý* (MČ1, s. 331). K tvoření těchto adjektiv dochází i v rámci složenin, ačkoliv v mnohem menší míře než tomu bylo u tvoření z přechodníku přítomného a přičestí trpného.

Jak bylo řečeno výše, často se využívají předponová slovesa, těmi jsou *shnít* > *-shnilý, shořet* > *-shořelý, obsáhnout* > *-obsáhlý, pojít* > *-pošlý, sejít* > *-sešlý, zhasnout* > *-zhaslý*. Co se týče historismů, v této podskupině se vyskytují nejméně, v rámci derivovaných adjektiv se objevuje pouze starý tvar slovesa *skvít*, a to v zadním členu *-stkvělý*; jako přední člen se v jednom případě uplatňuje duálový tvar číslovky *půl*: *polou-*.

Adjektivní složeniny tvořené z participia minulého nejsou tak časté jako z trpného, přesto tvoří nezanedbatelný slovtvorný typ. Motivujícími slovesy jsou, jak už bylo řečeno, slovesa dokonavá, často se jedná o dokonavá slovesa prefigovaná. Takovým slovesem je např. *shnít* (*poloshnilý B: na poloshnilých prstech* – DvořVítěz, 8; *poloshnilá těla* – DvořVítěz, 22) nebo *shořet* (*poloushořelý NO: ještě poloushořelé podnes mám v paměti kládí* – JgPřekl II, 214). Dalším prefigovaným slovesem je *obsáhnout*, které tvoří složeninu *všeobsáhlý NO* (*v těchto, v každém ohledu dokonalých dílech jeví se všeobsáhlý duch původův* – VinPerly, 201), bez prefixu je zadní komponent v příslovečné místní složenině *dalekosáhlý NO* (*dalekosáhlým během svým [obláčky]* – MáchaBásně, 30). Zatímco sloveso *jíti* tvoří pouze spřežky se zadním členem z přechodníku přítomného, odvozené sloveso *sejítí* tvoří vlastní složeninu se zadním členem z participia minulého: *starosešlý B* (*starosešlý fíkový stromek* – FrozObr, 121); stejně tak sloveso *pojítí: prvopošlý B*, vzhledem ke kontextu se jako nejprůhodnější jeví význam „vzešlý, pocházející, vzniklý u prvních křesťanů“: *dlé trvajícího do našich časův prvopošlého hned od prvních křesťanův hláholu a šeptu pobožně věří* (FrozObr, 79).

Nepřavidelné sloveso *být* poskytlo kromě spřežky s tvarem z přechodníku přítomného také dvě složeniny se zadním členem z přičestí minulého: *starobylý NO*, *dávnobylý NO*. Sloveso *růst* tvoří, kromě zadního členu neparadigmatického zmíněného výše, také zadní členy z participia *l*-ového a jako nedokonavé sloveso představuje jednu z mála výjimek v tomto tvoření. Těmito výjimkami jsou *pěkněrostlý NO* (*řady švihlých, pěkněrostlých volšat* – PolVzneš, 177), *rovnorostlý NO* (*topoliny ... rovnorostlé* – PolVzneš, 222), *samorostlý B/NO* (např. *tam postavu z skály samorostlou našla* – FrozObr, 132; *samorostlá lípa nebo jabloň* – KollKázně, 78), *smělorostlý NO* (*v smělorostlých smrků švihlých k oblakům se pnoucím řadí* – PolVzneš, 54), *svatorostlý B* (*z vrchu hlavy neb skály té a Panny svato- též tvrdorostlé* – FrozObr, 130), *tvrdorostlý B* (tamtéž), *vysokorostlý NO* (*aj, ta drva vysokorostlá v hustotě pod skalů* – RK, 32).

Dalšími složeninami v této podskupině jsou *dávnozhaslý NO* (*proč oheň dávnozhaslý v tomto srdci hoří?* – JgPřekl II, 117), *hlubokopadlý NO* (*i procitnetet' i vy, hlubokopadlí Slované* – JgPřekl II, 431) a *spolujedlý NO*. Složenina *spolujedlý* má z dnešního pohledu poněkud zastřený význam, neboť zadní člen *jedlý* má význam „takový, který je možno jíst; takový, který se dobře jí, chuťově výrazný, stravitelný, chutný“ (SSJČ), ovšem minimálně v době národního obrození mělo toto adjektivum

ještě další dva významy, a to „kdo jedl nebo jí“ či „kdo rád a mnoho jí, žravý“ (JgSlov I, s. 583), význam složeniny je proto „kteří jedí spolu“: *Ó břicho nestoudné, pro tebe mastihuba spolujedlý / líbezný svobody právo za jíchů prodá* (JgPřekl II, s. 387).

Tvar podobající se adjektivům odvozeným z participia *l*-ového mají také některá adjektiva, která jsou však tvořena pomocí přípony *-lý* (a jejími variantami). Na rozdíl od rezultativních adjektiv jsou tato adjektiva charakterizační, pojmenovávají dějové vlastnosti stálé, pro určovanou substantii příznačné a časově neurčené, jedná se o neproduktivní, ale velmi frekventovaný typ (MČ1, s. 328). Taková adjektiva tvoří i zadní členy složenin a de facto se jedná o složeniny se zadním členem adjektivním (stejně jako řada zadních členů tvořených z ostatních participií, které existují taktéž samostatně), rozebereme je však zde, neboť jsou motivovány slovesem a významově se podobají složeninám se zadním členem slovesným tvořeným z participia *nt*-ového. Za důkaz tohoto tvrzení můžeme brát existenci složenin se zadním členem tvořeným tímto slovesným adjektivem a se zadním členem odvozeným z přechodníku přítomného, které se pojí se stejným předním členem a mají stejný význam, jedná o složeniny *běloskvělý B* a *běloskvoucí NO*.

Zadní člen *-skvělý* se (stejně jako zadní člen *-skvoucí*) objevuje i ve variantě *-stkvělý*, a to se stejným skladem složeniny: *bělostkvělý B* (např. *růžička ... bělostkvělá* – BilCoelum, K). V době národního obrození se začal spojovat i s dalšími předními členy: *jasnostkvělý* (*slunce vzchází s jasnostkvělou tváří* – MáchaBásně, 93), *sněhostkvělý* (*labuť ... v šatu sněhostkvělém* – PolVzneš, 75). V současné češtině se zadní člen *-skvělý* vyskytuje s předním členem *zlato-*: *zlatoskvělý*, a to v přímém významu jen jednou, v ostatních případech se jedná o složeniny s přeneseným významem: „nádherný, okázalý, honosný“ nebo „vynikající, dokonalý“ (SSČ), zatímco význam „jasný, zářivý, lesklý“ je dnes již knižní (SSJČ) a složeniny s tímto významem jsou výjimečné. Nejčastěji se vyskytuje spřežka *sebeskvělejší* 45x, několikrát se objevuje *superskvělý* nebo *megaskvělý*, dokonce i *supermegaskvělý*, po jednom výskytu mají složeniny *krutoskvělý* a *hrůzoskvělý* (SYN5).

Dalším produktivním zadním členem je *-lesklý*: *kovolesklý NO* (*kovolesklé podkovy koňstva* – VinPerly, 142), *světlolesklý B* a *zlatolesklý NO* (např. *pozdvihnulo slunce hlavu plamennou / ze zlatolesklých vln* – VinPerly, 164). Obrozenecké složeniny mají syntaktický vztah příslovečný vyjadřující prostředek: „lesknoucí se kovem, zlatem“,

barokní složenina však pro tento typ slovesa neobvykle vyjadřuje příslovečné určení způsobu: „lesknoucí se světle“. Excerpt tohoto slovesa navíc obsahuje neústrojně tvořené složené substantivum „hlavobejma“: *Ale tvoje je nebe ó Maria! Ceffeus Nebeský tiáru tobě neb hlavobejmu* („hlavu objímající pokrývku“) *světlolesklou podává* (FrozObr, 28). Vzhledem k latinskému originálu je jasné, že se jedná o přídavek překladatele, který se snaží najít český výraz pro *tiáru* (slavnostní papežskou pokrývku hlavy v podobě trojitě koruny), neboť v předmluvě originálu stojí pouze: *Sed tui sung coeli O Maria. Tiaram defert tibi Cepheus*, (GumpAtlas).

Další dvě složeniny obsahují zadní člen odvozený ze slovesa *stát*, přičemž barokní složenina se zadním členem z tohoto slovesa nemá kvantitu a opět se jedná o redundantní opakování sloužící k zdůraznění, kdy přední i zadní člen jsou tvořeny stejným základem: *stalostalý B* (*stalotalá pevnost* - BridCoBůh), v obrozenské složenině se kvantita již objevuje: *věkostalý NO* (*věkostalé město Řím* – JgPřekl II, 416; *věkostalé oltáře* – JgPřekl II, 425). Poslední složenina obsahuje zadní člen odvozený ze slovesa *táhnout*: *dlouhotáhlý B* (*ta hlučná a dlouhotáhlá lidu římského pompa* – FrozObr, 78).

2. Složeniny se zadním členem desubstantivním

Kompozita tohoto typu jsou velmi starého původu, především pokud se jedná o typ posesivní⁴⁴, který vyjadřuje vlastnost vyznačování se rysem pojmenovaným oběma základy vstupujícími do kompozita. Patří sem zvláště kompozita s předním členem adjektivním a numerálním (viz Šlosar s. 53n a 56n), která lze najít ve všech slovanských jazycích, jsou tedy původu přinejmenším praslovanského. Jedná se o velmi produktivní typ, kdy substantivní zadní člen představují nejen apelativa, ale i propria.

2.1. Kompozita z proprií

Veškerá depropriální kompozita se zadním členem odvozeným ze substantiva⁴⁵ a s předním členem adjektivním jsou tvořena komplexním postupem kompozičně-sufixálním, v naprosté většině se jedná o příponu *-ský* (s variantou *-cký*), v jednom případě rozšířenou (*svatobernard-ovský*). K rozšíření přípony došlo pravděpodobně vlivem souhláskové skupiny na konci základového jména. Ve stejném textu, dokonce v jedné větě nalezneme dvě stejně tvořené složeniny, jednu s příponou nerozšířenou, druhou s rozšířenou: *když vidím ctnosti svatojanské spojené, srovnané a spřízněné s ctnostmi svatobernardovskými* (RadlEcho, 192).

Jedinou výjimku v rámci přípon tvoří starší relační příponou utvořené kompozitum *svatopavlový B* ve spojení *rada svatopavlová* (ConstCvič).

Doklady tvoření z antroponym jsou mnohem častější v období baroka, což je jistě dáno tematikou, neboť v kázáních jsou častým motivem světci a odvozeniny z jejich jmen tvoří velký soubor propriálních kompozit. Kromě výše zmíněných to jsou *svatobernardský*, *svatoivanský*, *svatojanský/svatojánský*, *svatojiřský/svatojiřský*, *svatonepomucký*, *svatopavelský*, *svatoprokopský*, *svatováclavský*, *svatovítský*. Z doby národního obrození se jedná pouze o jedno jediné kompozitum *svatojanský/svatojánský* užitě pro označení dne, na který připadá svátek Jana Křtitele.

⁴⁴ Vzniká zde dvojznačnost termínu, neboť existují také posesivní adjektiva (druhově posesivní – typ *psí*; individuálně posesivní – typ *bratrův*), která označují příslušnost k živému objektu, zde se zabýváme pouze složenými posesivními adjektivy, která označují příslušnost příznaku nějakému objektu (obvykle také živému, ale i neživému). Dvojznačnost termínů se také týká českého názvu *složená adjektiva*, neboť tento termín v některých případech označuje adjektiva typu *mladý* a *jarní*, která historicky vznikla složením, hláskovými změnami však tato skutečnost není synchronně relevantní, proto upřednostňujeme ponechat označení *složená* pouze pro adjektiva vzniklá kompozicí.

⁴⁵ Kromě zde uvedených složenin subordinačních se objevují koordinační složeniny tvořené ze dvou proprií, které jsou tvořeny čistou kompozicí z již derivovaných adjektiv (*např. česko-uherský* < *český* + *uherský*), více viz kapitola III.3 Složeniny se zadním členem adjektivním.

V době baroka se užívala nepřímá propriální, popisná složenina *svatopannenský* užitá pro označení vztahu k Panně Marii, konkrétně k zázraku učiněnému díky oblečení napodobujícímu oděv Panny Marie: *kamízkou jednou na způsob té svatopannenské učiněnou ... hnedky v své myslí ukojen byl a okrotl* (FrozObr, 154) a složenina *svatomateřský*, která se vyskytuje v biblickém příběhu o Mojžíši a hořícím keři: *kterému [Mojžíši] snad ráčil Bůh ve kři hořícím, však nicméně nespáleným, figuru neb podobu pannenství svatomateřského ukázati* (FrozObr, 142). Další biblickou depropriální složeninou je adjektivum *svatodušní B/NO* odvozené ze sousloví *svatý Duch*, vztahující se ke dni zasvěcenému svatému Duchu: *na pondělek svatodušní* (VelBrat, 135). Jedinou apelativní složeninou s předním členem *svato-* a zadním členem substantivním je barokní *svatokrádeřnický* s dialektickou podobou zadního členu s hláskou *ř* (VW: ESSČ). Složenina má význam „znesvěcující, týkající se znesvětitel“: *svatokrádeřnickým způsobem* (HennDat, 111), *svatokrádeřnickou rukou* (tamtéž). Dnes obvyklou podobu se *ž* (*krádež*) nacházíme ve složenině *svatokrádežný/svatokrádežní B* (např. z *svatokrádežných rukou kalich vytrhli* – SvojSed, 45). V obou případech se jedná o složeniny nepřímé odvozené ze složenin *svatokrádežník* a *svatokrádež*.

Kromě složenin s předním členem *svato-* patří k deantroponymním složeninám i *staroivanský B*. Tato složenina je zajímavá tím, že je užitá s elipsou spojující dvě složeniny se stejným zadním členem: *i slavné pouti staro-/svato-ivanské* (BridIvan, 30).

Dobově početně vyrovnanější je tvoření z proprií místních – názvy měst, jejich částí, názvy pomístní, názvy zemí a souvisejících národností, více dokladů je z doby národního obrození. Obvykle se jedná o tvoření, kdy z ustáleného pojmenování tvořeného adjektivem a substantivem vzniká adjektivní kompozitum; z období baroka jsou to kompozita *královorský*, *králohradecký*, *novodvorský*, *novokolínský*, *novopražský*, *novoveselský*, *růžovohorský*⁴⁶, *staroboleslavský*, *starobrněnský*, *starokolínský*, *staroměstský*, *staropražský*, *zlatokorunský*; z období obrozenského *černohorský*, *hornosaský*, *novoměstský*, *svatohorský*, *svatochlumský*, *starofrancký*, *staropolský*, *starořecký*, *starořímský*, *staroslavský*, *staroslovanský*, *staroslovenský*, *svatořímský*. V obrozenském textu se také objevuje adjektivum *jinoslovanský*, které není motivované ustáleným pojmenováním. Z přehledu dokladů vyplývá, že substan-

⁴⁶ Nejedná se o české pomístní jméno, ale o překlad jména *Rosenberg* přeložené v textu jako *Růžová Hora: biskup pražský (ne bez tajemství z Rosenbergu, tj. z Růžové Hory pocházející) ... uděliv totižto svatého požehnání svého právě rosenbergského aneb růžovohorského Zelené Hoře nepomucké a právě růžové* (BarRůže, s. 129).

tivní proprium místní v kompozitech typu A-(k)-S je nejčastěji blíže určeno adjektivním přívlastkem *starý*. Numerální přední člen se objevuje pouze v obrozenské složenině *obousicílský*.

2.2. Kompozita z apelativ

2.2.1. Kompozita posesivní

Největší skupinu složenin se zadním členem odvozeným ze substantivního apelativa tvoří posesivní kompozita, někdy též označovaná termínem indického původu *bahuvrihi*⁴⁷. Tento typ kompozit vyjadřuje buď vlastnění objektu vyjádřeného zadním členem (a blíže určeného předním členem adjektivním, případně numerálním⁴⁸, syntakticky se jedná o přívlastkové složeniny) nebo vyznačování se objektem vyjádřeným zadním členem. Jeho rozšíření v praslovanštině lze doložit existencí útvarů společných více slovanským jazykům, jako české *černovlasý*, ruské *черноволосый*, slovinské *črnolas*... (Šlosar 1999, s. 53). Z hlediska funkčního má tento typ kompozit blízko k neaktantovému genitivu vlastnosti (Karlík 1998), tedy *člověk mající černé vlasy* – *černovlasý člověk* – *člověk černých vlasů*. Posesivní kompozita představují velkou část složenin se zadním členem adjektivním, proto je rozdělujeme do dvou tematických skupin podle zadního členu, který je buď pojmenováním části těla, či označuje jinou skutečnost.

2.2.1.1. Posesivní kompozita se zadními členy označujícími částí těla

Největší část posesivních složenin je tvořena substantivním zadním členem vyjadřujícím část těla, a to jak lidského, tak zvířecího. Jediným neposesivním adjektivem se zadním členem odvozeným z části těla je *jinolícny NO*, viz podkapitola 2.2.2.

Naprostá většina zadních členů je odvozena buďto pomocí konverze koncovkou *-ý* (méně pomocí *-í*), nebo sufixem *-ný* (méně často *-ní*). V několika případech je zadní člen utvářen jinou příponou, takže se formálně podobá samostatně existujícímu adjektivu desubstantivnímu (např. u složeniny *černokadeřavý NO* se jedná o význam

⁴⁷ Viz např. Šmilauer (1971), Šlosar (1999) a další. Dalšími typy jsou *tatpurusa*, *dvandva*, *karmadharaya*, *dvigu* atd., viz Clackson (2002).

⁴⁸ Výjimečně mohou mít posesivní význam i složeniny s předním členem pronominálním nebo adverbialním, např. *všehlasný*, *mnohozvuký*, u poslední jmenované má však adverbium numerální význam. Posesivní kompozita tedy mohou být skladu A-(k)-S, N-(k)-S, P-(k)-S nebo Adv-(k)-S.

„mající černé kadeře“ x *kadeřavý* – „mající přirozeně zvlněné vlasy“ – SSJČ). V některých případech je obtížné rozhodnout, zda výraz vznikl jako posesivní kompozitum se zadním členem substantivním, či zda vznikl čistou kompozicí (přední člen rozvíjí pak adjektivum). Např. složenina *širokoramenatý NO* je svým významem „mající široká ramena“ synonymní s nesloženým adjektivem *ramenatý* – „velikých ramen“ (JgSlov III, s. 789); „mající široká ramena“ (SSJČ). U významu posesivního volíme vznik kompozita komplexním kompozičně-derivačním postupem, tedy skutečnost, že zadní člen se podobá samostatnému adjektivu, považujeme za homonymii.

Začneme u zadních členů pojmenovávajících hlavu a její části. V případě substantiva *hlava* se pouze jednou objevuje přípona *-ský*, a sice v kompozitu z doby obrozenské *bělohavský*⁴⁹, jež bylo užito pro popis bílých vlasů: *ale v bělohavskou spanilost / veždy oči s podivem jsem vlepil* (KollSláva 177). Ve všech ostatních případech se jedná o kompozičně-konverzní postup s adjektivní koncovkou, přičemž adjektivní kompozita mohou popisovat podobu hlavy: *holohlavý B* (*holohlavá pejška* – DvořVítěz, 28), *červenohlavý NO* (*stehlík červenohlavý* – KollSláva, 209), *zlatohlavý NO* (*muška zlatohlavá* – KamBásně, 101, 102); určovat počet hlav: *sedmihlavý B* (RösKom), *mnohohlavý NO* (*Slávové, vy národ mnohohlavý* – KollSláva, 208); nebo představují metaforická spojení: *tvrdohlavý B*, *vrtohlavý B* (expresivní výraz pro bláznivý VW: ESSČ), *svéhlavý NO*. Přenesený význam má také složenina *jarohlavý NO*, jedná se však o umělou složeninu, v našem souboru se vyskytuje jen jednou, a to v Rukopise královédvorském: *Liška obludí tur jarohlavý* (RK, 34). Přední člen *jarý*⁵⁰ má význam „jsoucí od jara, letošní, nový, prováděný na jaře“ (VW: GbSlov), od toho i přenesený význam „jasný, čistý; křepký, čerstvý“ (JgSlov I, s. 570); s přihlédnutím k těmto významům dává motivující syntagma *jará hlava* této posesivní složenině význam „mající novou/čistou/čerstvou hlavu“, tedy nejpravděpodobněji „mladou, nezkušenou“.

Pouze konverzí jsou dále tvořeny složeniny od substantiva *oko*: *stooký B*, *bystrooký NO*, *černooký NO*, *modrooký NO*, *ostrooký NO*, *jednooký B*, *jednovoký B*⁵¹, nejedná-li se o orgán zraku, nýbrž se označují oka na ocasu páva, je u zadního členu použita

⁴⁹ Tuto složeninu považujeme za nesprávně utvořenou, i dnes se objevují pouze složeniny se zadním členem *-hlavý*, stejně tak i *bělohavý*, viz SYN5.

⁵⁰ Adjektivum se objevuje ještě v adjektivní složenině *jarobujný* (viz kapitola III.3 Složeniny se zadním členem adjektivním) s významem „čerstvý a bujný, plný života“ (VW).

⁵¹ Ve složenině *jednovoký* se objevuje protické *v-* u zadního členu, které je dnes znakem obecné češtiny. Jeho přítomnost mohla být podpořena snahou oddělit dvě stejné hlásky na švu složeniny, tedy konekt *-o-* a počáteční samohlásku slova, není to však obvyklý jev, jak ukazují ostatní složeniny se zadním členem *-oký*.

přípona *-atý*: *zlatookatý B* (*zlatookatý ocas* – KořPam, 191, 202). Přípona navíc vyjadřuje hojnost výskytu oněch pavích ok. Konverzí jsou tvořeny také zadní členy od substantiv *zrak*: (*bystrozraký NO*, *krátkozraký NO*, *ohňozraký NO*, *plamennozraký NO*); *vlas/vlasy* (*černovlasý NO*, *hadovlasý NO*, *hvězdovlasý*, *prostovlasý NO*, *sněhovlasý NO*, *stříbrovlasý NO*, *šedovlasý NO*, *tmavovlasý NO*, *zlatovlasý NO*); *zub* (*holozubý NO*, *kolozubý B/NO*); *dech* (*sladkodechý NO*, *vonnodechý NO*); *nos* (*dlouhonosý B/NO*, *pleskonosý NO*⁵²); *brada* (*rusobradý NO*); *čelo* (*vráskočelý NO*); *huba* (*křivohubý NO*) a *krk* (*křivokrký B*). Řada těchto adjektivních kompozit sloužila jako poetismy (např. *bystrozraký*, *ohňozraký*, *plamennozraký*; *hadovlasý*, *hvězdovlasý*, *stříbrovlasý*)

V ostatních případech se jedná o varianty adjektivních koncovek *-ý/-í* a přípony *-ný*: *hlas* (*jednohlasý B*, *temnohlasý B*, *jasnohlasý NO*, *krásnohlasý NO*, *ladohlasý NO*, *libohlasý NO*, *medohlasý NO*, *šumnohlasý NO* x *jednohlasný NO*, *sladkohlasný NO*, *všehlasný NO*); *líce* (*květolící NO*, *rudolící NO*, *růžolící NO* x *čarolící NO*, *tvárnolící B*); *zvuk* (*drsnozvučný NO*, *libozvučný NO*, *mnohozvučný*⁵³ *NO*, x *jednozvučný NO*, *libozvučný NO*, *plnozvučný NO*, *stříbrozvučný NO* a *hromozvučný* doložené adverbium *hromozvučně NO*); *ústa* (*tvrdoustý B*, *zlatoustý/zlatoústý B/NO* x *tisíceroústý NO*). Pouze výjimečně je v této skupině použit jen kompozičně-sufixální postup, a sice u substantiva *tvář* (*bledotvárný NO*, *plnotvárný NO* a *trojtvárný B*) a *tělo* (*plnotělný NO*).

Použitý způsob – převážně kompozičně-konverzní – je dokladem staršího vzniku tohoto typu složenin, je však stále funkční a produktivní⁵⁴. Přesto v současném jazyce (SYN5) jsou z těchto složenin zastoupeny pouze některé, z méně obvyklých např. *vrtohlavý* (31 výskytů + odvozeniny *vrtohlavost*, *vrtohlavě*, *vrtohlavec*, *vrtohlav*), *křivohubý* (14x), *hadovlasý* (1x).

⁵² Složenina *pleskonosý* je variantou složeniny *ploskonosý*, Jungmann uvádí oba tvary, *pleskonosý* – JgSlov III, s. 113 s významem „pleskatého nosu, piknosý“, přičemž *pleskatý* (tamtéž) znamená „rozplesklý, široký“; *ploskonosý* – JgSlov III, s. 125 s významem „ploského nosu“, *ploský* (JgSlov III, s. 126) odvozené z výrazu *plocha* označuje „plochý, pleskatý, nízký a široký bez vyledlin“. Ke složenině *ploskonosý* uvádí Jungmann i odvozeniny *ploskonosek/ploskonoska* jako nositel vlastnosti a *ploskonos* jako termín pro „hmyz zlomenokřídlý, čtveročlenný, nosatcovitý“ (JgSlov III, s. 125). V dnešním jazyce zaznamenáváme pouze podobu *ploskonosý*, ovšem s malou frekvencí 42 tokenů (SYN5).

⁵³ V jednom případě složenina se zadním členem *-zvuký* nevyjadřuje posesivní význam, a sice *skoupozvučný NO*, viz níže.

⁵⁴ Např. Staněk (2002) rozebírá okazionalismy z publicistických textů, mezi nimiž najdeme i dvě posesivní složená adjektiva *černohumorný* a *různopohledový*. Analýza současných neologismů a okazionalismů by jistě doložila další příklady tohoto živého typu.

Využita je také duševní stránka člověka, a sice *mysl*⁵⁵ (*dobromyslný NO*, *jednomyslný*⁵⁶ *NO*, *lehkomyslný B*, *malomyslný/málomyslný*⁵⁷ *NO*, *obecnomyslný NO*, *pokojnomylný NO*, *svémyslný NO*, *tvornomylný NO*, *velikomyslný/velkomyslný/velmyslný NO*, *vysokomylný NO*, *zlomyslný NO*, *udatnomyslný B*, *ušlechtilomylný* (doloženo adverbium *ušlechtilomylně NO*), *vznešenomylný* (podle adverbia *vznešenomylně B*). Další zadní komponent je odvozen ze substantiva *vůle*⁵⁸ (*dobrovolný B*, *svévolný/svývolný B/NO*, *zlovolný B* a *libovolný* ze substantiva *libovůle* dolož. adverbium *libovolně NO*), od obou výrazů jsou zadní členy tvořeny pomocí sufixu *-ný*. U substantiva *cit* se objevují dvě varianty tvoření, pomocí přípony *-ný* (*jemnocitný NO*, *přeušlechtilocitný NO*) a pomocí koncovky (*jemnocitý NO*, *outlocitý NO*), přičemž složeniny s předním členem *jemno-* jsou nepřímé, odvozené ze substantiva *jemnocit*. Substantivum *mysl* je – na rozdíl od složenin uvedených zde – ve složenině *dvojsmyslný* užito již ve významu „myšlenkový obsah, význam“ (SSČ), nikoliv ve významu spojitelném s tělem. Substantivum *duch* je užito jako základ zadního členu posesivní složeniny dvakrát, taktéž s dvojitým tvořením, a to *velikodušný NO* a *slaboduchý NO*; v jiných případech se nejedná o „duši člověka“: složenina syntetická *svatodušní B/NO* označuje časové období (viz výše), starší složenina *jednoduchý* (zachycená ovšem jen v obrozenských textech, Komenský užívá variantu *jednodušný B*) má přenesený význam „co není dvojité; sprosté“⁵⁹ (JgSlov I, s. 587) odpovídající současnému významu „existující jako jeden celek, opak dvojitý; probíhající souvisle bez přerušení; nesložitý, prostý“ (SSJČ), starší část významu „jsoucí téhož názoru“ (VW: ESSČ), tedy „jednomyslný, jednoho ducha“ odpovídající významu členů složeniny se zřejmě vytrácel již před národním obrozením. Psychickou vlastnost vyjadřuje také velmi frekventovaná složenina se zadním členem odvozeným ze substantiva *vtip*: *ostrovtipný B* (např. *ostrovtipný dobrořečník nedělní tak slavnost tuto zvelebil* – DvořVítěz, 12, *co praví ostrovtipný symbolista* – RebSára, 87), z níž je

⁵⁵ Některá kompozita se zadním členem *-myslný* jsou tvořena od slovesa *myslit*, viz kapitola III.1 Kompozita se zadním členem deverbálním.

⁵⁶ V barokních textech lze toto adjektivum doložit jen na základě adverbia *jednomyslně B/NO* (např. *na tom jednosvorně a jednomyslně zůstali* – BridIvan, s. 31).

⁵⁷ Z tohoto adjektiva je tvořeno i nepřímé složené sloveso *zmalomyslnět NO* (*jedva toliko uviděli nepřitele, všickni napořád zmalomyslněli* – JgPřekl II, s. 323).

⁵⁸ Zadní člen *-volný* se objevuje také ve složenině *samovolný*, zde jde však o zadní člen deverbativní, viz kapitola III.1 Kompozita se zadním členem deverbálním.

⁵⁹ Dobový význam slova *sprostý*: *neozdobný, neumělý, prostý, obyčejný, obecný; upřímný, nelstný; hloupý; ne panský, nižší, obecný; chatrný, špatný, malé ceny* (JgSlov IV, s. 259) je dnes zastaralý, došlo k negativně zabarvenému posunu významu, původní význam odpovídá dnešnímu *prostý* (viz SSJČ, SSČ), jež Jungmann uvádí jako jedno z vysvětlení.

odvozeno i substantivum *ostrovtip*. Tato složenina se objevuje i s protetickým v-: *vostrovtipný Plinius* (MezThym).

Přenesený význam má složenina *tvrdošijný/tvrdošijný B/NO*, podoba s kvantitou i bez kvantity se objevuje v obou obdobích, tato složenina má vyšší frekvenci než synonymní, rovněž starší výraz *tvrdohlavý* zaznamenaný v barokním textu⁶⁰. V době baroka ji zaznamenáváme např. v úryvku *tvrdošijných vylučováním od svátosti ... trestali* (RösKom – PB 9,8) nebo *tvrdošijný přestupník* (RösKom – HOP 33, 28); v době obrození *tvrdošijní, bujní žáci / lezou nazpět, jako raci: / hanbou ale zčervenají, / když se v horkou lázeň dají* (KamPom, 474), *popisoval jej [běsa] jakožto velmi tvrdošijného a urputného* (JgPřekl II, 411). Podobný význam má složeniny *tvrdočelný B* (*neposílám tě k lidu ... nebo sou tvrdočelní* – RösKom – M 453, 27) a v jistém smyslu i *tvrdoustý B*, přestože se používá pouze ve spojení s koněm: *kůň neokrocený bude tvrdoustý* (RösKom – M 560, 34). Přenesený význam vykazuje také složenina se zadním členem odvozeným ze substantiva *leb*: *stolebý NO*, která je použita pro označení horských štítů: *Tatra stolebá* (KollSláva, 212). Z jiných částí těla velmi často vyjadřují přenesený význam složeniny se zadním členem odvozeným ze substantiva *srdce*: *celosrdečný* doložené adverbium *celosrdečně B* (SvojSed, 21), *čistosrdečný NO* (*k ní [k matce] přilnuli [rozenci] čistosrdečnou / přímostí a péči její odpláceli láskou* – VinPerly, 180), *dobrosrdečný NO* (*kdy se nás ujmou duše dobrosrdečné* – VinPerly, 28), *prostosrdečný NO* (*veselost děvy prostosrdečná* – JgPřekl II, 76); *milosrdný B/NO*⁶¹ užitě i v záporu (např. *bud'te milosrdní, jakož i Otec váš milosrdný jest* – BartRůže, 118; *I kdož outlocitou máteř k té síle povýšil, / že ztrvala? Sám Bůh milosrdný a všemohoucí* – VinPerly, 181; v jednom případě negované: *páni jsou tam naproti poddaným ukrutní a nemilosrdní* – KollKázně, 15); dále také složenina se zadním členem tvořeným ze substantiva *prsa*: *uzkoprsý NO* (*vyslovení tak mnohotného h, kterého místo c a g užívají, cizince mysliti nutí, že všechny uzkoprsé jsou* – PolVzneš, 305) a dokonce složenina odvozená ze substantiva *hřbet*: *pevnohřbetný NO*, která je užitá pro popis odolnosti: *kovadlina pevnohřbetná stroje třebné vyvozuje* (PolVzneš, 34).

Dalšími substantivními zadními členy označujícími části těla jsou: *noha* (*čtvernohý B*, *dvounohý B*, *ploskonohý B*, *rozleznohý B*, *stonohý B/NO*, *širokonohý B*, *dlouhonohý*

⁶⁰ Frekvence je ovlivněna stářím složenin, adjektivum *tvrdošijný* je staršího původu, např. ŽalPosl nebo VelSilva (viz LD).

⁶¹ Jedná se o starobylý kalk z *misericors* dotvořený příponou *-ný*.

NO, *jednonohý NO*, *rychlonožný NO*, *šestinožný NO*, *třínožný NO*), *ruka* (*dlouhoruký B*, *trojruký B*, *storuký B/NO*), *tělo* (*jednotělný B*, *bělotělný NO*, *plnotělný NO* x *ostrotělný NO*), *bok* (*outloboký NO*), *břicho* (*velkobřichý NO*), *prst* (*trojprstý B*), *ucho* (*dvojušní B*), *rámě* (*běloramenný NO* x *plnoramenný NO*), též *rameno* (*širokoramenný NO* x *širokoramenný NO*), které je v jednom kompozitu použito bez vztahu k tělu: *sedmiramenný NO* (vždy ve spojení se substantivem *svícen*, např. *Svícen jsi spatřil sedmiramenný / Temž v levo postavený?* – VinPerly, 69).

K lidskému tělu se nevztahují části ptačího a zvířecího těla, rovněž pak metaforicky přenesené části jiné: *křídla* (bez kvantitativy *černokřídly B*, ostatní s kvantitativou: *dvoukřídly B*, *bleskokřídly NO*, *rudokřídly NO*, *rychlokřídly NO*, *větrokřídly NO*), *koleno* (*tisícokolenný NO* – *tisícokolenný pávový ohon* – PolVzneš, 292), *ocas* (*dloouhoocasý NO*), *srst* (*mnohosrstnatý B*) a v dnešním jazyce již neužívané *d'ob*⁶² s významem „zob, zobák“ (*žlutod'obý NO: V mateninách nízkých pěji kosů žlutod'obých rody* – PolVzneš, 39; *kosů žlutod'obých hvízdot v skalné rozléhá se stráni* – PolVzneš, 68). Substantivum *roh* je použito pouze ve dvou případech, a to *velikorožný NO* (*statní bělaví, velikoroží býkové* – PolVzneš, 308) a *dvourožný B* (*beran ten dvourožný jsou králové* – RösKom – M 490, 11; *šlam dvourohá, podobnost mající beránka* – RösKom – R138, 18), v ostatních, častějších případech má toto substantivum význam „ostře vystupující část předmětu tvořená jeho hranami, stranami nebo okrajem“; prostor, kde se sbíhají ulice nebo lámou řady domů; místo, prostor mezi stýkajícími se stěnami, kout“ (SSJČ), přičemž přední člen je velmi různorodý: *třírožný B* (*kanovnícký byret aneb kvadrát třírožný* – ČerSláva, 12), *čtverrožný NO* (nejčastěji užitá podoba, např. *cihlicemi čtverrožnými, které se červeně malují a pak olejem přetahují, dlažené [světnice] nalezneme* – PolVzneš, 343), *čtyrrožný NO* (např. *za touto zdí jest veliká čtyrrohá síň aneb postscénium* – PolVzneš, 403), *mnohorožný NO* (*široká cesta, dlážená velikými mnohorožnými kameny* – PolVzneš, 411), *osmírožný NO* (*stůl osmírožný, dohromady ze samých drahých kamenů posázený* – PolVzneš, 250), v jednom případě je k odvození užitá přípona *-atý*: *třírohatý NO* (*k tomu ten zde uvedený třírohatý klobouk* – PolVzneš, 375).

⁶²V Jungmannově Slovníku se objevuje pouze *d'obas* = „dlouhý zobák“ a jako kořen ve slovech *d'obat*, *d'obatý*, (JgSlov I, s. 387), dnes zachované pouze sloveso *d'obat* = „zobat, klovat“ (SSJČ).

2.2.1.2. Posesivní kompozita se zadními členy neoznačujícími částí těla

V rámci této skupiny se objevuje již o něco širší repertoár sufixů (zejména ve variantách stejného zadního členu), stále ale převládá konverzní derivace a sufix *-ný*, objevuje se však již i měkká varianta *-ní*. Mnohem méně však dochází k tvoření složenin od stejného zadního členu, většina se objevuje pouze v jedné variantě.

Největší spojitelnost u členů tvořených konverzí vykazuje člen *-toký*⁶³ a *-listý*. Všechny složeniny se zadním členem *-toký* pocházejí ze stejného textu: *bystrotoký NO*, *prudkotoký NO*, *stříbrotoký NO*, *šumnotoký NO*, přičemž čtyřikrát se tyto složeniny týkají řek či vody: *šumnotoké řeky horní* (VinPerly, 95), *na kraji šumnotoké řeky* (VinPerly, 125), *ondy vyšel Elisey k Jordánu prudkotokému* (VinPerly, 145), pouze v jednom případě je složenina užita v jiném spojení: *povstala bouře / nesmírná, a rudé křížem rozrážely blesky / luno mraků sinavých; po celém běhu bystrotokého / proudu jejich se obrážela zář* (VinPerly, 13). Složeniny se zadním členem odvozeným ze substantiva *list* jsou následující: *čerstvolistý NO* (*čerstvolisté topoliny* – PolVzneš, 222), *hustolistý NO* (*Směje se krása, růže hustolistá* – KamBásně, 143), *mnoholistý NO* (*pod javorem mnoholistým* – JgPřekl II, 385), *širolistý NO* (*z košů kalin širolistých* – PolVzneš, 31). Od substantiva *list* je v jednom případě vytvořen zadní člen pomocí přípony *-natý*: *shnilolistnatý B* (*v takých obrostlinách neumetených, nečistých, skalách a jamách takových shnilolistnatých* – FrozObr, 131).

Dalším produktivním zadním členem je *-bleský* odvozený ze substantiva *blesk*, kdy ve složenině *skvělobleský NO* má věcný význam: *Ryzé zlato! – zlato skvělobleské* (MáchaBásně, 201). S předním členem *mnoho-* vytváří složeninu *mnohobleský NO* s významem přeneseným: *tak mým sladce rozkoš mnohobleská / srdcem proletěla třesoucím* (KollSlávy, 77). Více složenin tvoří také zadní člen *-letý* odvozený z dějového substantiva *let*⁶⁴: *křídloletý NO*, *lehkoletý NO*, *prudkoletý NO*, *rychloletý NO*. Mezi čtyřmi složeninami se zadním členem *-letý* vyniká kompozitum *křídloletý*, které

⁶³ Tento zadní člen je odvozen z dějového substantiva *tok* derivovaného ze slovesa *téci*. Složeniny s tímto zadním členem se objevovaly již dříve, zejména *krvotok* a z ní odvozené adjektivum *krvotoký* (zejména ve vztahu k biblickému příběhu o Ježíši, který uzdravil ženu *krvotokou*, tedy trpící *krvotokem*, např. BiblKral nebo BiblNámNZ, viz LD) nebo *křivotoký* (LD: RešSlovA), zmiňuje ji i Jungmann s významem „křivého toku, křivolaký“ (JgSlov II, s. 192).

⁶⁴ Existuje řada kompozit s formálně totožným zadním členem *-letý* odvozeným ovšem ze substantiva *léto* a pojícím se primárně s numerálními předními členy, přičemž významově se jedná o věk. Takové formace označující věk nalezneme i v současném jazyce (výjimkou je význam „letokruh“ ve složeninách *řídloletý*, *hustoletý* a *rovnoletý* – SYN5), zatímco dějové substantivum dnes již žádné formace netvoří.

oproti ostatním nevyjadřuje posesivní přívlastkové spojení, ale lze v něm najít dva významy: „let na křídlech/pomocí křídel“ nebo metaforické „letící jako na křídlech“. Vzhledem k užití *Odpověděl na to syn zase hned slovy křídloletými* (JgPřekl II, s. 230) by se více hodil význam druhý, ovšem Jungmann (JgSlov II, s. 187) ve slovníku uvádí tento výraz jako variantu pro sufixálně tvořenou složeninu *křídloletný*, jako příklad je zapsán *Pegas*, německá podoba je *geflügel*, odpovídá tedy i prvnímu významu. Pro výrazy spojené s křídly či letem je však i dnes běžné, že označují jak rys fyzický, tak abstraktní, zvláště pokud se jedná o slova a řeč, jako příklad můžeme uvést *okřídlený* nebo *vzletný*⁶⁵, ale za příklad mohou sloužit i ostatní zmíněné složeniny z doby národního obrození, např. *prudkoletý*⁶⁶ je spojeno se substantivem *vítr*: *A hle s hor blízkých půlnoční strhl se vítr / prudkoletý* (VinPerly, s. 193); *lehkoletý* se pojí s nohama: *Sotva se však dotknul skalní té kůry nebešťan / Lehkoleté nohy své dupotem* (VinPerly, s. 57) a se šlapáním: *Pohledě k Hospodinu s poklonou na skálu zadupnul / Lehkoletým šlapotem* (VinPerly, s. 59). Oproti nim složenina *rychloletý* je stejně jako *křídloletý* spojena se slovy: *Herman svým ji uvedl rodičům slovy rychloletými* (JgPřekl II, s. 254).

Ve dvou složeninách se uplatňuje zadní člen *-stropý* odvozený ze substantiva *strop* (*větrostropý NO*, *zlatostropý NO*); také zde najdeme význam věcný i přenesený: *v mém pokoji zlatostropém* (JgPřekl II, 331), *ve větrostropém širých nebes kraji* (PoVzneš, 28). Produktivitu vykazuje také zadní člen odvozený ze substantiva *roucho*, neboť věcný význam má pouze v jednom případě složenina *bělorouchý NO*⁶⁷: *bělorouchých panen hejno prospěvuje* (JgPřekl II, 123), v dalším případě slouží tato složenina k symbolické intenzifikaci: *a nevinnost na zem bělorouchá od nebe sstoupí* (JgPřekl II, 127), metaforický význam mají složeniny *černorouchý NO*: *temnota černorouchá* (MáchaBásně, 108) a *květorouchý NO*: *V onom kraji, kde se květorouchá / Zála dolinami rozestřela* (KollSláva, 15).

⁶⁵ *Okřídlený* např. okřídlené slovo, okřídlená věta s významem „s oblibou rozšiřovaný, obecně rozšířený“ (SSJČ); *vzletný*: např. vzletná věta, vzletná řeč s významem „květnatý, plný vzletu, neboli představivosti, rozvítí, zanícení, citového povznesení“ (SSJČ).

⁶⁶ Jungmann tuto složeninu zaznamenává jako *prudkoletný* s významem „prudkého letu“ (JgSlov III, s. 727).

⁶⁷ U kompozita *bělorouchý* došlo také k přesmyku na *rouchobělý*; vzhledem k významové podobnosti pravděpodobně došlo ke stejnému jevu i u kompozita *rounobělý*. Přesmyknutí považujeme za více pravděpodobné, než že se jedná o zachování slovosledu shodného přívlastku v postpozici. Vzhledem k častějšímu výskytu podoby s obráceným slovosledem se ani nemůže jednat o snahu využít již existující funkčnosti adjektiva způsobující přesun na pozici zadního členu.

Kompozičně-konverzní tvoření se zadním členem ze substantiv *břeh, hrot, jádro, klas, luk, míle, pěna, písek, šat, úhel, voj* vykazují dále složeniny: *pěknobřehý NO, sedmihrotý NO* (ve spojení *sedmihrotý meč* – VinPerly, 181), *tvrdojádrý NO* (*tvrdojádrý perlík* – PolVzneš, 34), *tučnoklasý NO, stříbroluký NO* (*stříbroluký Milek* – KollSláva, 182), *mnohomilný NO* (*mnohomilné vodovody* – PolVzneš, 267), *stříbropěný* (*voda stříbropěnná* – RZ, 11), *zlatopíský NO* (*zlatopíská hlína* – RZ, 11), *zlatošatý NO, tříuhlý NO*. Kompozitum *mnohovojý NO* je utvořené neodpovídajícím způsobem – po měkké souhlásce *j* následuje koncovka tvrdých adjektiv⁶⁸, jak lze dovodit z konkrétního užití: *A již nevidím vládnouti silného a bohatého a mnohovojého bratra mého Jaroslava* (JgPřekl II, 333). Nestandardně tvořená je složenina *zlatoleský NO: Už tvé berly zlatoleské zhasly* (KollSláva, 195), častěji se objevuje deverbativní varianta *zlatolesklý* (viz kapitola III.1 Složeniny se zadním členem deverbálním). Pouze jedna složenina má koncovku měkkých adjektiv, a to *čtyřzvířecí B: čtyřzvířecí štít a erb* (RačSněm, 246). Nestandardní přední člen substantivní má složenina *hromojizvý NO*⁶⁹, která vyjadřuje posesivní význam, ovšem mezičlensky se jedná o syntaktický vztah příslovečný určující prostředek, nikoli o vztah přívlastkový, jak je tomu u jiných posesivních složenin. Význam této složeniny je tedy „mající jizvy způsobené hromem“: *Co to za div nad Dunajem vstává? (...) / čili Matry hromojizvá hlava?* (KollSláva, 202).

Sufixální dotváření zadního členu se užívá také velmi často, produktivní je zejména přípona *-ný*, která je spojena s následujícími substantivy: *barva* (*mnohobarvný NO*⁷⁰: *Panny [souhvězdí] mnohobarvná světla před ním jako mlha stály* – PolVzneš, 107), *dráha* (*mnohodražný NO*), *dým* (*vonnodýmný NO: a pak Perunovi hromci oběť přines' vonnodýmnou* – PolVzneš, 292), *vůně* (*blahovonný NO, líbezovonný B, libovonný B, silnovonný B*⁷¹), *moc* (*plnomocný B; bohomocný NO: kdože jest, jenž tak bohomocně / žívlům vládne a světlo mění ve mrákotu noční?* – VinPerly, 47; intenzifikační *silnomocný B: silnomocný a vítězoslavný jazyka svého krotitel* – MagTrium, 171;

⁶⁸ Podobně je na tom složenina *růžolící*, která je užitá ve spojení *děvče růžolící*, zde je však příčinou depalatalizovaná sykavka *c*, po níž se psalo ypsilon, případně negramatické skloňování způsobila snaha zachovat rým: *U Svachova dvora u chmelnice / sbírá žencům děvče růžolící* (KamBásně, s. 115).

⁶⁹ Přední člen by také mohl být tvořen desufigovaným adjektivem *hromový*; více k desufigovaným předním členům viz kapitola III.3 Složeniny se zadním členem adjektivním.

⁷⁰ Častěji se objevují složeniny se zadním členem deadjektivním *-barevný*, viz kapitola III.3 Složeniny se zadním členem adjektivním. Jedná se o nepřímá adjektiva odvozené stejně tak ze substantiva *barva*, adjektivum *barevný* však existovalo samostatně a jeho význam odpovídá zadnímu členu, proto jej řadíme do složenin se zadním členem adjektivním.

⁷¹ Totožný zadní člen se objevuje i v kompozitu *bilovonný B*, které však vzhledem ke svému významu zařazujeme do složenin koordinačních skladu A-(k)-A.

k vyjevení tajnosti téhož silnomocného mlčitele přinutiti – MagTrium, 176) pověst (dobropověstný⁷² B/NO, zlopověstný B/NO, hrůzopověstný NO), strana (jednostranný NO, mnohostranný NO, oboustranný NO, všestranný doložené adverbium všestranně NO), tvar (jednotvárný⁷³ NO, mnohotvárný NO, přísnotvárný NO; s kořenem zadního členu bez kvantity bledotvárný NO, přísnotvárný NO), cena (drahocenný NO, velkocenný NO), číslo (mnohočíselný NO), kmen (korokmenný NO, tvrdokmenný NO), kov (jinokovný NO: dým sirný a jinokovný – PolVzneš, 454), krev (lehkokrevný NO: Divno-liž, že v lehkokrevné / Pouštím se i lítání? – ČelRůže, XXIV), pára (suchoparný/suchopárný NO – např. žala trávu, suchopárnou metlici, / přišli na ni dva mládenci, myslivci – KamKomu, 77), ryba (čerstvorybný B, suchorybný B – obě složeniny zaznamenává Jungmann s významem „na čerstvé/suché ryby, např. trh“, viz JgSlov I, s. 282 a JgSlov IV, s. 376), spřež (čtverospřežný NO, šestispřežný NO), struna (novostrunný NO, zlatostrunný NO), tráva (hustotrávný NO, tučnotrávný NO), tvor⁷⁴ (lepotvorný NO), ulice (širokorovnouličný NO, ouzkouličný/uzkouličný NO), dům (vysokodomný NO), keř (matnokeřný NO), kroupa (zlatokrupný NO⁷⁵), mrav (čistomravný NO), osoba (trojosobný B, velkoosobný NO), pramen (trojpramenný B), řemeslo (tisícířemeslný B), sloup (třístasloupný NO), stín (temnostinný NO), střecha (širokostřešný NO), střevíc (tisícostřevičný NO), šlupka/šlupina⁷⁶ (suchošlupný NO), víra (pravověrný B/NO), vнад (jarovnadný NO = mající jarní vнадy⁷⁷, tedy jarní krásy, jarní kouzlo; použito pro údolí: V doli jarovnadném Parthenope slavné / Středomořem krásné sukně stříbrí lem – PolVzneš, 297), výklad (dvouvýkladný NO).

U několika složenin se objevuje varianta měkkých adjektiv **-ní**: hora (sedmerohorní B), les (velkolesní B: velkolesní hojitel a uzdravitel – DavVint), litera (čtveroliterní B, sedmliterní B), loď (třílodní NO), oltář (velkooltářní NO), rytm znamenající „rým“

⁷² Z tohoto adjektiva je tvořeno i nepřímé složené sloveso *zdobropověstniti* NO: *základy důležitými svého umění tak se zdobropověstnil [Galilei], že se posluchači z nejvzdálenějších krajin sem sbíhali* (PolVzneš, s. 218).

⁷³ Složenina *jednotvárný* doznala do současné doby posunu ve významu, původní význam „jedné podoby, stejný“ (MathHerbVel; viz LD) najdeme i v Jungmannově slovníku (bez vysvětlení, pouze s překladem *ein förmig*) v příkladu *oud jednotvárný, z ohledu celé postavy a tvárnosti* (JgSlov I, s. 593). Dnešní význam je však „stále stejný, bez proměny se opakující, všední, monotónní“, původní význam je zastaralý (SSJČ).

⁷⁴ Výraz *tvor* má kromě významu „stvoření“ také význam „tvárnost“, složenina *lepotvorný* má tedy význam „mající lehou tvárnost/krásnou tvář“, jak můžeme vidět i z kontextu *dcera lepotvorná* – RK, s. 32; *lepotvorná děvčata* – KamBásně, s. 160.

⁷⁵ Odvozený zadní člen krátí v základu slova (*u* se střídá s diftongizovaným *ou* z bývalého *ú*).

⁷⁶ Zde zaznamenáváme jeden z mála případů, kdy dochází k desuffixaci zadního členu.

⁷⁷ *Vnad* = půvab, kouzlo (VW); *vnada* = zvyk, způsob, krása, poučení, vábidlo, vábění (VW); *vnada* = nástraha, vab, návěští, poučení, obyčej, způsob (JgSlov V, s. 140).

(VW) tvořící zadní člen s vkladným -e- (*jednorytemný B: v každém verši tři klauzule jednorytemní – RösKom – AN 219, 17*) a *syllaba* (*dvůjsyllabní B, tříjsyllabní B*).

Pro zadní člen odvozený od substantiva *dům* se dnes více užívá konverzního odvození, a to nejen ve spojitosti s termíny botanickými, jak uvádí Jungmann (JgSlov I, s. 424): „-domý in comp. *jednodomý, dvoudomý, mnohomomý, monoica, dioica, polygama, ein-, zwei-, vielhäusig. Tak slovou rostliny, dle rozstavení květů různopohlavých, kteréž jsou na též rostlině, v rozličných květech, slove jednodomství; jsou na dvou zrůznění rostlinách, dvoudomství; jsou na jedné rostlině v různých květech a k tomu ještě oboje pohlaví v jednom květu, slove mnohomomství.*“ Z uvedených cizojazyčných příkladů je zřejmé, že se jedná o kalk, alespoň ve smyslu biologickém. Také dnes se však objevuje i v nebiologickém prostředí, např. *pětidomý* (= týkající se pěti domů), prefixální výraz *bezdomý* (= nemající domov), ale i *dvoudomý* (např. ve významu hlásící se, patřící ke dvěma „domům“, neboli národnostem), viz doklady v SYN5. V našem souboru excerptů nalezneme podobný zadní člen tvořený příponou *-ný*, a to ve složenině *vysokodomný NO: jiná, vysokodomná, rovná, ale uzká ulice od západu k východu běží* (PolVzneš, 348).

Variantnost tvoření zadního členu s koncovkou *-ý* a příponou *-ný* se – podobně jako u *dům* – projevuje u následujících substantiv: *kůra*, vytvářející zadní člen také ze zkráceného základu substantiva *kóra>kuira>kůra*, tedy *-korý*, ale i z různých variant dotvořených příponou *-ný*: *bělokorý NO* x *-kurný/-korný: bělokurný NO, stříbrnokorný NO*, (všechny tyto složeniny se týkají březového porostu – viz PolVzneš, 30, 60, *bělokurný* tamtéž, 162, význam je tedy popisný, i když u poslední zmíněné složeniny je použita barva *stříbrná* pro zvýšení poetičnosti – viz KamBásně, 86), *květ -> -květý* x *-květný: mnohokvětý NO (mnohokvětý na snopech leží věnec – JgPřekl II, 190) x jarokvětý NO (růže jarokvětá – KollSláva, 179); krasokvětý NO (krasokvětá vesna / šperkem slíchným vyličená – PolVzneš, 25), tisícokvětý NO (na kobercích doliny tisícokvětých – PolVzneš, 171); skála -> -skalý* x *-skalný: běloskalý NO (běloskalé obě špičatiny vrchu – PolVzneš, 457) x vysokoskalný NO (vysokoskalný ostrov – PolVzneš, 456), černoskalný NO (sklepů černoskalných vězení – KamBásně, 135), voda -> -vodý* x *-vodný: čistovodý NO (i čistovodých / Mnoho řek se s našich svrhlo hor – KamBásně, 244) x čerstvovodný NO (jezero čerstvovodné – PolVzneš, 444), sírnovodný NO (pramen sírnovodný – PolVzneš, 448), varianta přípony s měkkým zakončením se objevuje u substantiva řada -> -řadý* x *-řadní: šestřadý B, pěknoradý NO* x

padesátiradní NO). Variantnost přípony a koncovky zaznamenáváme též u substantiva *vlna*, vzhledem k zakončení kmene na souhlásku shodnou s počátkem přípony se však může jednat pouze o špatný pravopisný zápis (vlivem provedeného morfematického uzlu): *bělovlný NO* x *čistovlnný NO*, rozdílný význam substantiva *vlna* zřejmě nebude důvodem: *Nad potokem bělovlných v drnu skáče stádo bravů* (PolVzneš, 38); *čistovlnná Sázava* (PolVzneš, 429).

Podobně jako u předchozí složeniny končí kořen substantiva *hrana*, kde se též objevuje afixální variantnost: *čtverhraný B*, *trojhraný B* x *čtverhranný NO*, je zde však i varianta s příponou *-atý*: *pětihranatý B*, *čtverhranatý NO*⁷⁸ a *tříhranatý* doložené adverbem *tříhranatě B*, kde dochází k homonymii zadního členu se samostatně existujícím adjektivem *hranatý*. Stejný typ variantnosti přípon se projevuje u substantiva *kámen*, od něhož se zadní člen tvoří příponou *-ný*: *drahokamenný NO* (*obchod s zlatým a drahokamenným zbožím* – PolVzneš, 214) a s příponou *-atý*: *ostrokamenatý B* (*[vrch] skalama věžnatý, dolem ostrokamenatý* – FrozObr, 93). U substantiva *kolo* se také objevuje více variant afixů, koncovka *-ý* (*čtyrkolý NO*, *dvoukolý NO*), sufix *-ný* (*plamenokolný NO*) a sufix *-ový* (*dvojkolový NO*); složenina *plamenokolný* je další z nemnoha posesivních složenin s předním členem substantivním⁷⁹: *Foebovi hřebci (...)* *plamenokolný vůz přes okruh chrámový vedou* (PolVzneš, 266).

Variantnost derivačních morfémů zaznamenáváme ještě u zadního členu derivovaného ze substantiva *věž* příponou *-ný*: *stověžný NO* (*stověžné Vltavy břehy*) x příponou *-itý*: *stověžitý NO* (*stověžitá Praha* – MáchaBásně, 132, 201).

Z ostatních se uplatňuje relační přípona *-ový* u substantiv *dub*: *bělodubový NO* (*na stolech bělodubových* – ČelOhlRus, 53), *mramor*: *bílomramorový NO* (pouze v jednom textu, např. *dvě bílomramorové nádoby* – PolVzneš, 407) a *pár*: *mnohopárový B* (*a jakož prvé velmi snadno se nesi dala [Panna Maria na obraze], tak z tohted místa žádnou živou a valnou mocí se pohnouti, ani těma volmi mnohopárovýma nenechala* – FrozObr, 109); příponu *-atý* přibralo substantivum *veslo*: *mnohoveslatý B* (*i s tim tu náhle nalezeným mnohoveslatým lodistvem* – FrozObr, 27), v rozšířené variantě *-ovatý* bylo užito u substantiva *mech*: *šedomechovatý NO* (*ze své šedomechovaté skály* – PolVzneš, 260). Přípona *-itý* byla připojena k substantivu *vrch*: *sedmerovršíť B*

⁷⁸ Z tohoto složeného adjektiva dokonce vzniká složené sloveso *čtverhranatiti B*: *obyčej má čtverhranatit čtvernásobností ctností* (NosNep).

⁷⁹ Více viz níže podkapitola Přední člen substantivní.

(*sedmerovršíte město Řím - ŠtěpSunam*) a *písek* (v zadním členu bez kvantity): *černopisčítý B* (*černopisčítí pahrbkové – Hydriatria, 17*).

2.2.1.3. Posesiva vyjadřující číselně kvantifikovaný údaj

Kromě několika výše uvedených složenin s numerálním předním členem (např. *čtverrohý, trojhraný*) tvoří velkou skupinu s číselným předním členem určitým i neurčitým, případně vyjadřujícím kvantifikaci jiným způsobem, posesivní složeniny vyjadřující **věk**, přičemž zadním členem může být *jaro* (*osmnáctijarý NO*), *rok* (*jednoroký NO*), *léto* (s příponou *-itý*: *staroletitý B/starolétitý B*; s příponou *-ný*: *pětistoletní B/pětistoletný B*; s koncovkou *-ý* a kvantitou: *devadesátiletý B, pětistylétý B/pětistylétý B, stolétý B, šestistolétý B/šestistylétý B*; bez kvantity: *dvouletý B, padesátiletý B, sedmdesátečtyřletý B, sedmdesátiletý B, stýletý B, tisícletý B, tisícletný NO, tolikoletý B, třidcítiletý B, tříletý B*) a **věk** (*dlohověký B/NO, spoluvěký B/NO, dávnověký NO, krátkověký NO, starověký NO, stověký NO*).

Podobně je tomu u složenin označujících **váhu** (*stoliberní B*) nebo **délku** (*desítiloketní NO, dvoupídní B/dvoupídný NO, stosáhový NO*). Tyto složeniny se však pro svoji omezenou využitelnost objevují pouze příležitostně, tvoření je však – až na variantnost předního numerálního členu, viz níže – velmi pravidelné.

Posesivní význam vyjadřuje také složenina *starodovný B* s významem „mající sto rodů“, která se objevuje v následujícím úryvku: *Začínám tehdy povídati, což všelijak podobné k víře starodovná předkův vzhůru nesčíslných posloupnost nám potomkům v pověsti zachovala* (FrozObr, 140). Zadní člen *-rodovný* se objevuje i u dalších složenin, které posesivní vztah nevyjadřují, viz níže.

2.2.2. Složeniny nevyjadřující posesivní vztah

Kromě složenin zmíněných v předchozí podkapitole existují další výrazy vyjadřující číselně kvantifikovaný údaj, a to především časové složeniny vyjadřující trvání či opakování. Substantivem objevujícím se v zadním členu a derivovaným pomocí přípony **-ní** je **rok** (*celoroční* zaznamenané v baroku i v době obrození a *každoroční NO*), **den** (*čtvrtdenní B, každodenní B, osmdenní/osmidenní B, třetodenní B, třídenní B; všední B/NO, celodenní B/NO, čtyřicetidenní NO, každodenní B/NO, mnohodenní NO, třídenní B/NO*) a v jedné složenině také výraz **doba** bez předního numerálního členu derivovaný příponou **-ný** (*blahodobný NO*). Časový údaj vyjadřuje taktéž syntetická složenina

zelenočtvrteční NO a výše zmíněná složenina *svatodušní B/NO*. Numerální přední člen má také složenina *šestiměstský B*, která je však užita v propriálním smyslu jako označení pro spolek šesti měst dnes označované jako *Lužické Šestiměstí*.

Od apelativních pojmenování osob se objevují čtyři složeniny v době národního obrození tvořené derivačně-kompozičním postupem, přičemž tři jsou tvořeny příponou *-ský/-cký*: *starostaviteleský*, *vrchnouřednický*, a nepřímá složenina *světoobčanský* odvozená z kompozita *světoobčan* (je použita pro překlad latinského *cosmopolites* – JgSlov IV, s. 404); pouze nepřímá složenina *velikoknížecí*⁸⁰ je odvozena konverzí pomocí koncovky *-í*.

Pro označení významu „cizí, nepocházející z této země“ slouží dva přední členy: adjektiva *cizí* a *jiný* spojené se třemi substantivními zadními členy, a to *zem* s příponou *-ský* (*cizozemský B/NO*), *kraj* s příponou *-ný* (*cizokrajný NO*, *jinokrajný NO*) a pojmenování *národ* s příponou *-ní* (*cizonárodní NO*, *jinonárodní NO*). Omezení na „jiného pána, panství“ je ve složenině *cizopanský B* (*ale i cizopanským jakéhokoliv řádu lidem* – RösKom – HOP 166, 30).

Přední člen tvořený adjektivem *cizí* najdeme také ve složenině *cizoložný B*, která představuje eufemistický opis „mimomanželské soulože“ (SSJČ), tedy složenina využívá, že daná osoba spí v „nemanželském/cizím loži“.

Frazeologický původ vykazuje složenina *lehkovážný B* (např. *lehkovážní vrahové Tuman a Kuman* – RačSněm) znamenající „lehkomyslný, marný, nevážný, kterýž nic neváží, vrtkavý, nestálý“ (JgSlov II, s. 285); tato složenina pochází ze slovesného frazému *brát na lehkou váhu*. Z ustáleného sousloví je taktéž složenina *vlastnoruční NO*, objevující se v dobové předmluvě: *podlé zachovaného vlastnoručního seznamu básní* (KamBásně, III).

Biblický charakter mají v době baroka zaznamenané syntetické složeniny pro *Nový a Starý zákon*, které jsou odvozeny pomocí přípony *-ní*: *novozákonní*, *starozákonní*, pouze druhá jmenovaná složenina se objevuje i v době obrozené (*jak to činívali starozákonní proroci zaujímavše se o svůj národ izraelský* – KollKázně, 105), druhá složenina má ještě variantu s příponou *-ný*: *starozákonný*, ale také nezvyklé spojení s příponou *-ský*: *starozákonský*: *podle způsobu starozákonského* (RadlEcho, 187).

⁸⁰ Jungmann uvádí pouze substantivní složeninu *velikokněžna* (JgSlov V, s. 61).

Z barokní doby pocházejí složeniny se zadním členem odvozeným od substantiva *rod* (včetně jedné posesivní zmíněné výše; častější je však odvozování od kořene slovesa *rodit*) s rozšířenou příponou *-ovný/-ovní*: *kmenorodovný*, *vysokorodovný*. Druhá složenina je synonymem pro *šlechtický*: *Seznáno jest v Čechách pánův vysokorodovných panských přes 80 býti* (FrozObr, 9); první složenina je ovšem významově zastřenější. Přední člen *kmen* podle VW může znamenat také „rod, národ, kmen či generaci, pokolení“, podle užitého spojení *kmenorodovní domy* (FrozObr, 10) lze kompozitum vykládat tak, že domy „patří jedné generaci/generacím rodu“. Přestože se obě složeniny objevují v překladovém textu, jsou užity v předmluvě překladatele, a proto jsou výtvořem čistě autorským, neinspirovaným jazykem originálu.

Neobvyklou složeninou z hlediska substantivního zadního členu je *jinolícny* z doby národního obrození, která, jak jsme zmínili výše, je složeninou se zadním členem označujícím část těla nepatřící mezi posesivní kompozita. Je tomu tak proto, že zadní člen *líce* je zde použit ve významu „strana“. Přední člen adjektivní má význam „druhý, nikoli ten (takový), o němž je řeč“ (SSJČ), čemuž odpovídá i dobový význam „druhý, následující, kterýž hned za tím jde“ (JgSlov I, 619). Celkový význam složeniny je tedy spíše příslovečného charakteru – „druhá strana, z druhé strany, na druhé straně“, jak ukazuje i její použití: *Ejhle sopka! Jednou stranou / nehod bezčíslných jeví, /o nichž druhá protitomná⁸¹ / jinolícna ani neví!* (PoVzneš, 158).

Ostatní složeniny, které obsahoval náš materiál z období národního obrození, jsou dotvořeny především pomocí přípony *-ný*, je tomu tak i u starší složeniny *obapolný*, kterou dokládá LD vedle varianty *obapolní* a v NO je velmi frekventovaná: *svoboda vůle a stejnost smýšlení o nejvznešenějších důležitostech života k obapolnému působení na jedné veliké roli člověčenstva spojuje* (KamKázně, 112); *Mlčím o (...) výčiticích obapolných* (JgPřekl I, sl 111), *pro strast obapolnou hořce bědujeme* (JgPřekl II, 123); *Odkud ony obapolné nájezdy, vraždy, loupežstva dvou těch národů, které uzal bratrské milosti pojiti měl na věky?* (JgPřekl II, 421). Tato složenina má význam „oboustranný, vzájemný“ (SSJČ), Jungmann přidává také význam „odměnný“ (JgSlov II, s. 749), tedy zřejmě „pro obě strany mající odměnu, výhody“. Z užitého zadního členu lze také

⁸¹ Toto adjektivum je zřejmě vytvořeno z předložkové vazby *proti tomu*. Objevuje se jen v Kottově slovníku: KOTT, František Štěpán (1878–1893). *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický*. Praha: J. Kolář / František Šimáček. Dostupné online <kott.ujc.cas.cz>), vysvětlení či překlad však není uveden, zmiňuje jen i námi zaznamenaný kontext.

odvodit příznak, že strany by měly být rozporné, protistojné, neboť *pol*⁸²= „jeden z koncův osy, okolo které zemská a dle zdání nebeská koule v 24 hodinách se obrací; dva protivní sobě koncové magnetu, z nichž jeden k severu, druhý k jihu se obrací“ (JgSlov III, s. 257). Neobvyklá je také podoba předního členu, který má podobu strukturního pádu, je užitá pouze u tohoto kompozita a jeho odvozenin (adverbium *obapolně*, substantivum *obapolnost*). V této podobě je funkční i v dnešním jazyce (*obapolný* 255 užití, *obapolně* 49x, našli jsme i jednu jinou variantu *oboupolný* – SYN5). Ve všech ostatních kompozitech nacházíme přední člen v podobě *obou-*, z našeho souboru je to *oboustranný*, *obousicilský*, ze současného jazyka můžeme zmínit *obouruční*, *obounohý*, *obousměrný*, *oboujazyčný*, *obousečný* (s řadou derivátů, viz SYN5).

Příponu *-ný* najdeme rovněž u zadního členu složeniny tvořené sekundární kompozicí: *míločarodějný*: *hudba jeho míločarodějná* (PolVzneš, 179). Stejnou příponu mají zadní členy složenin *jednokusný* (*čistogranitové jednokusné sloupy* – PolVzneš, 331), *půlměsíčný* (*půlměsíčný břeh* – PolVzneš, 317, *půlměsíčné stavení* – tamtéž, 444), poetismus *stříbrolunný* (*nade hroby noc je stříbrolunná* – MáchaBásně, 164) a u kompozita *svatocúdný* užitého v Rukopise zelenohorském, výraz *cúda* označoval *zemský*, *hradský* nebo *krajský soud* (VW: ESSČ). Poetismem je také složenina tvořená kompozičně-konverzním postupem od zastaralého substantiva *mha*, jehož základ tvoří pouze souhlásky znemožňující použití přípony *-ný*: *šeromhý* (*šeromhým obvašem čtyry obklíčené najde těla* – PolVzneš, 24). Připojujeme ještě složeninu s příponou *-ský*: *novomodský* (*dávno by již můj dům v novomodském byl kroji smál se* – JgPřekl II, 220).

Svým skladem do této skupiny patří také složenina *hodnověrný*, která ovšem vznikla v důsledku přesmyku z původní složeniny *věrohodný* či – méně pravděpodobně – samostatně ze sousloví s přirozeným slovosledem a se substantivem v postpozici: *hoden/hodný víry*. Složenina *věrohodný* analogická k mnoha jiným složeninám se zadním členem *-hodný* se dnes také užívá (viz SYN5). V našem souboru se objevuje pouze jednou z doby národního obrození, s přesmykem pořadí se objevuje jak v době obrozené, tak barokní, v baroku je to však jediná varianta. Jungmann uvádí *hodnověrný* jako „víry hodný“ společně se dvěma deriváty *hodnověrně* a *hodnověrnost* (JgSlov I, 711), dále variantu *věrohodný* s předním členem v adjektivní podobě, která

⁸² Jungmann uvádí tento výraz bez kvantitativní z důvodu řeckolatinského původu ze slova *polus*, slovo s kvantitou je zastaralý výraz pro „půly, polovici“ (JgSlov III, s. 257).

by však měla mít syntakticky příslovečný charakter a tedy i odlišný význam⁸³ (JgSlov V, 73). V současnosti je frekvence obou variant opačná, složenina *věrohodný* se objevuje v počtu 15 763 výskytů, oproti tomu přesmyknutá podoba *hodnověrný* pouze v počtu 2 828 (SYN5).

2.3. Přední členy

2.3.1. Přední člen adjektivní

Přední člen adjektivní je u složenin se zadním členem substantivním tím nejčastějším. Z hlediska syntaktického se většinou jedná o vztah přívlastkový (např. *bělokorý* <- *mající bílou kůru, jarovnadný*). Výjimečná je složenina *skoupozvuký NO*, která vyjadřuje předmětný vztah vysvětlitelný syntagmatem *být skoupy na zvuk*, tedy skoupy na slovo, jak můžeme poznat ze spojení *totižto že Slovan skoupozvuký / nezná jako jiní troubiti* (KollSláva, 47); zařazuje ji i Jungmann (JgSlov IV, s. 100) s totožným příkladem, ponechává ji však bez vysvětlení. Její výjimečnost spočívá v tom, že se jedná o složeninu levostrannou, tedy řídicí výraz tvoří přední člen, což je pro češtinu netypické pořadí.

V naprosté většině je adjektivní přední člen napojen pomocí konektu -o-, pouze u jedné složeniny je konekt nulový: *vel-ø-myslný*. Část *vel-* je častěji považována za prefixoid (více viz kapitola III.3 Složeniny se zadním členem adjektivním). V této složenině funguje jako autosémantický slovní druh, neboť se jedná o variantu složeniny *velkomyslný*, která má podobu i *velikomyslný*, přičemž nejfrekventovanější je poslední zmíněná varianta. Sémantickou totožnost je možné si potvrdit jejich užitím, **velmyslný**: *Někdy se velmyslní mužové pozdvihli a srdcem / Stáli neohroženým a silou bránili lid svůj* (VinPerly, 177); **velkomyslný**: *Jdi, zvolal, synu náture (přírody) velkomyslný!* (JgPřekl I, 20); **velikomyslný**: *Pojď, velikomyslná matko* (VinPerly, 188), *Ale matka mé matky chrlila jí vody do tváří a přinutila vdáti se za velikomyslného Simghana* (JgPřekl I, 69), *Velikomyslný muži!* (JgPřekl II, 283). Jungmann uvádí jako základní tvar *velikomyslný* s variantou *velkomyslný* (JgSlov V, s. 62)⁸⁴. Kromě tohoto předního členu

⁸³ Jungmann uvádí i složeniny s desubstantivním předním členem *věro-*, např. *věrojatnost, věrolomný* (JgSlov V, s. 73).

⁸⁴ Jungmann má za základní především složeniny s předním členem *veliko-* (JgSlov V, s. 61n), pro *velko-* odkazuje na rozšířený kořen (JgSlov V, s. 65), pro přední člen *vel-* uvádí *velbloud* s deriváty (JgSlov V, s. 57–58) *velchrabrý* (JgSlov V, s. 60), *velmož* s deriváty, *velmoře* (JgSlov V, s. 65) a *velryba* (JgSlov V, s. 66), připomíná ale i složeniny s *velo-*, především se jedná o biologické termíny, kromě *velokněz* a

(a prefixoidu) se morfologická variantnost objevuje u *stříbrno-* x *stříbro-*; *široko-* x *širo-*; hlásková u barvy *bílý*: *bělo-* x *bilo-*; změna v kvantitě (vedoucí v jednom případě k diftongizaci) u *ouzko-* x *uzko-* a *málo-* x *malo-*. Diftong *ou-* mají dvě adjektiva *outlo-*, *ouzko-*, u nichž došlo k diftongizaci náslovného *ú*.

Pouze v jediné složenině se objevují dva adjektivní přední členy, a to u složeniny *širokorovnouličný*. Oba přední členy rozvíjejí člen zadní, mezi sebou jsou spojeny koordinačně.

Předními členy jsou především primární adjektiva: *bílý* (ve dvou variantách), *bledý*, *bystřý*, *cizí*, *černý*, *čerstvý*, *červený*, *čistý*, *dávný*, *dlouhý*, *dobrý*, *drahý*, *drsný*, *holý*, *hustý*, *jarý*, *jasný*, *jemný*, *jiný*, *lehký*, *krátký*, *křivý*, *lepý*, *libý*, *malý*, *milý*, *modrý*, *nový*, *ostrý*, *pěkný*, *pevný*, *ploský* (pleský-), *pravý*, *prostý*, *prudký*, *přísný*, *rovný*, *rudý*, *rusý*, *rychlý*, *skoupý*, *slabý*, *sladký*, *starý*, *suchý*, *svatý*, *šedý*, *široký*, *širý*, *temný*, *tmavý*, *tvrdý*, *útlý* (pouze ve variantě *outlo-*), *úzký* (bez kvantity *uzko-* či ve variantě *ouzko-*), *veliký/velký*, *vysoký*, *zlatý*, *zlý*, *žlutý*.

Objevují se ale – především v pozdější době – i odvozená adjektiva: *jemný*, *krásný*, *líbezný*, *matný*⁸⁵, *obecný*, *plamenný*, *pokojný*, *ušlechtilý* (s prefixem *pře-*: *přeušlechtilocitný NO*), *shnilý*, *sírný*, *skvělý*, *stříbrný*, *šumný*, *tučný*, *tvárný*, *tvorný*, *vonný*.

2.3.1.1. Přední člen substantivní

Složeniny skladu A-(k)-S začaly být natolik produktivní, že u předních členů často docházelo k desufixaci, neboli k odsunu derivačních sufixů (např. *-ový*, *-ný*), tedy na místě derivovaných adjektivních předních členů se objevovaly přední členy tvořené substantivním základem. Takové složeniny existovaly už ve staré češtině, i když nejčastěji jako umělé výtvořiny (Šlosar 1999, s. 54–55), v našem souboru ovšem všechny složeniny skladu S-(k)-S pocházejí z doby obrozené.

Přední člen u složenin tohoto skladu nepojmenovává substanci o sobě, ale statický příznak plynoucí z její kvality či ze vztahu z ní (Šlosar 1999, tamtéž). Sémanticky tedy

adjektivních složenin *veloklasý*, *velokvětý/velokvětý*, *veloplodý* (JgSlov V, s. 6); jako produktivní se ukazuje také přední člen *vele-* (JgSlov V, s. 58–60).

⁸⁵ Toto adjektivum je převzato ze starohornoněmeckého *mat* s významem „bez lesku“, německé *matt* dostalo i význam „bez lesku“, který převzala současná čeština. Německý výraz pochází z latinského *mattus* „skličný, plačtivý“ a to pak ze zredukovaného výrazu **maditus*, přičestí trpné lat. *madere* „být vlhký, mokřý, opilý“ (Rejzek 2015, s. 406).

složeniny patří ke skladu A-(k)-S, i když formálně se projevují v podobě S-(k)-S. Dvojakost takového typu složenin můžeme sledovat u předního členu odvozeného ze substantiva *plamen*, který se objevuje jako adjektivní – *plamennozraký* (*Hle plamennozraký před ním letěl anděl* – VinPerly, 194) i jako substantivní – *plamenokolný* (*Plamenokolný vůz přes okruh chrámový vedou* – PolVzneš, 265)⁸⁶.

Z hlediska sémantického lze vysledovat dvě skupiny složenin s tímto skladem, a to složeniny vyjadřující původ či složení a složeniny vyjadřující přirovnání, z nichž především druhý typ kompozit mohl vznikat i z příslovečného paradigmatu, a nikoli desufixací, to by však bylo dalším důkazem produktivnosti a ustálenosti tohoto typu, neboť tento způsob tvoření se týká zejména složenin s adjektivním zadním členem (viz také kapitola III.3 Složeniny se zadním členem adjektivním).

Význam přirovnání vyjadřují následující složeniny: *květolící* – líce jako květ (v *průvodu dvou květolících děv šedivého starečka / Naproti sobě viděl po skalné kráčeti cestě* – VinPerly, 20; *Květolící jinochové v moři lásky šťastně plujte* – PolVzneš, 64), *medohlasý* – hlas jako med (*Sproštěn bud' i ty žaláře, / Medohlasý ptáčku můj!* – ČelRůže, XLIII), *ohňozraký* – zrak jako oheň/ohnivý zrak (*smutně stojí komoň ohňozraký* – JgPřekl II, 266; *vesele zařehce ohňozraký, / omlazenž komoň* – JgPřekl II, 267), *sněhovlasý* – vlasy jako sníh (*Kouzla lásky první, podněty se dmoucí, / Žal a sněhovlasý bol je předčily* – PolVzneš, 188).

Složeninami s významem „původ, složení, z čeho je něco tvořeno“ jsou *bleskokřídly* – křídla z blesků (*Odtud, z naší slávy sídla, / potrou mračna bleskokřídla / lidožerné modly chrám* – ČelRůže, XCVIII), *hadovlasý* a *hvězdovlasý*⁸⁷ – vlasy z hadů (*Hadovlasé Lítice poslouchaly* – KamBásně, 267; *tři ji hadovlasé vzteklice / podpalují, Lucifer sám střeže* – KollSláva, 234), vlasy z hvězd (*lká zem, bledne měsíc hvězdovlasý* – KollSláva, 24), *hromojizvý* – jizvy způsobené hromem (*Matry hromojizvá hlava* – KollSláva, 202), *plamenokolný* – kola z plamenů/plamenná kola, *květorouchý* – roucho z květů, květové roucho (*kde se květorouchá / Zála dolinami rozestřela* – KolSláva, 15),

⁸⁶ Mohlo by se také jednat o desufixaci adjektiva *plamenný* podobně jako např. u adjektiva *stříbrný* -> *stříbrozlatý*. Vzhledem k tomu, že přípona zapřičiňuje pouze písemné zdvojení, které se neodráží v řeči, je však desufixace méně pravděpodobná. Nejde ani o dobovou pravopisnou podobu adjektiva, Jungmann uvádí adjektivum *plamenný* i odvozeninu *plamenník* (JgSlov III, s. 99), stejně jako tomu bylo i v dřívějších dobách (viz např. VW). Vzhledem k neustálenosti pravopisu a chybovosti tisku nemůžeme ani v jednom případě vyloučit, že by přední člen u obou složenin neměl vypadat stejně, je to však nepravděpodobné.

⁸⁷ U tohoto významu se nejedná o přirovnání jako u složeniny *sněhovlasý*, i když i takový výklad by u samostatně stojící složeniny byl možný, odlišnost významu dokládá kontext.

větrostropý – strop z větru/větrný strop (*Ve větrostropém širých nebes kraji / jaké nesmírné světy / konají bystré lety!* – PolVzneš, 28). Význam blízký složení, původu je také ve složenině *vráskočelý* – čelo s vráskami/vrásčité čelo (*Vráskočelé by hory stříberným krásilo vínkem* – PolVzneš, 8).

Z obou skupin se vymyká složenina *lادohlasý*: *Necht' se volně řine tok vřelého citu, / Dík by ladohlasý ku oblakům zněl* (PolVzneš, 111). Přední člen je vyjádřen základem substantiva *lada* = dívka, panna (VW), odvozené adjektivum *ladný* však doznalo posunu ve významu: „ladný, krásný; mající hladký průběh; příjemně působící (o hlasu)“ (VW: ESSČ), „budící libý dojem krásy, souladu; harmonický, líbezný“ (SSJČ), jednoznačně zde tedy proběhla desuffixace adjektivního předního členu.

Výjimečná je také složenina *čarolícny*, jejíž přední člen je tvořen ze základu substantiva *čár*, které má význam „působení něčeho mocí nadpřirozenou, zvláště duchů zlých silou, i to co tak působeno, kouzlo, kouzlení“ (JgSlov I, s. 259; VW: ESSČ), adjektivum *čarovný* znamená „čarovný“ nebo přeneseně „příjemný, vlnadný, vášný“ (JgSlov I, s. 261); ve složeninách pak takový přední člen působil intenzifikačně: *čarokobka* = velmi pěkná kobka (JgSlov I, s. 260), *čarokrásný* = velmi krásný (JgSlov I, s. 261), *čarovnadný* = velmi vlnadný (tamtéž). Význam složeniny tedy můžeme nejspíše vyložit jako „mající velmi krásné líce“, ačkoliv celá složenina je použita figurativně, a proto s ne zcela jednoznačným významem: *Tajemná a čarolícná / noc to, jak sny věštcovy!* (ČelRůže, LXXIV).

Poetismus *větrokřídly*, který Jungmann vysvětluje jako *rychlý* (JgSlov V, s. 84), nemá významový základ v českém jazyce. Jedná se o kalk z německé složeniny *windbeflügelt* složené z *beflügelt* = okřídlený a *Wind* = vítr, volně bychom tuto složeninu mohli vykládat jako „mající křídla rychlá jako vítr“: *to chci větrokřídlych anjelů / psáti tobě po příležitostech* (KollSláva, 216).

Složenina *korokmenný NO*, u níž je nejednoznačný syntaktický vztah a z toho důvodu nemůžeme jednoznačně určit význam této složeniny; mohla by vyjadřovat význam „korový kmen, kmen vyznačující se nápadnou kůrou“ za podmínky, že přední člen je taktéž desufigované adjektivum.

Zvláštním případem je složenina *králokatovský B (králokatovská ukrutnost – BirJan, 10)*, která je koordinačním kompozitem, přičemž koordinační adjektiva tvořená dvěma substantivy jsou mimo odbornou terminologii velmi řídká.

2.3.2. Přední člen adverbialní

Adverbia projevují nízkou spojitelnost se substantivy, v našem souboru se jedná pouze o dvě adverbia. Adverbium *spolu* se ve složeninách nejvíce spojuje právě se substantivy nebo adjektivy⁸⁸, v rámci adjektivních složenin se zadním členem substantivním je to však pouze v jednom případě, a to ve složenině *spoluvěký* objevující se v době baroka i obrození. Adverbium *mnoho* mívá funkci číslovky neurčité (viz níže podkapitola Přední člen numerální).

U předního členu *málo-/malo-* ve složenině *malomyslný/málomyslný* se může jednat i o adverbium se zadním členem deverbálním (čemuž by napovídala kvantita typická pro adverbium u druhé varianty), považujeme ale za pravděpodobnější odvození z přívlastkového spojení *malé myslí*, přičemž u druhé varianty došlo k napodobení kvantity v adverbialním tvaru.

2.3.3. Přední člen numerální

Sklad N-(k)-S u adjektivních složenin je – stejně jako u kompozit s adjektivním předním členem – typicky posesivní, třebaže existuje několik výjimek. Hlavním znakem numerálního předního členu je jeho neustálenost, často je odvozen z číslovek základních a druhových, někdy dochází k variantnosti u téže číslovky, dokonce u složeniny se stejným zadním členem. První člen složeniny má u základních číslovek formu genitivu, výjimečně nominativu, či je to pouze kořen. Číslovky druhové jsou ke druhému členu připojeny konektem *-o-* či bez konektu.

Jednou z číslovek, u které nedochází k variantnosti, je číslovka *jeden, jedna, jedno* spojená pomocí jmenného konektu *-o-*; zadní člen bývá odvozen pomocí formantů *-ý* nebo *-ný* (v jednom případě i variantním *-ní*): *jednoduchý NO, jednohlasný NO x jednohlasý B* (Jungmann má variantu s *-ný* – JgSlov I, s. 588), *jednokusný NO, jednomyslný B/NO, jednonohý NO, jednoroký NO* (Jungmann má *jednoroční, jednoročný* – JgSlov I, s. 589), *jednostranný NO, jednotělný B, jednotvárný NO,*

⁸⁸ Více k přednímu členu *spolu-* viz kapitola III.3 Složeniny se zadním členem adjektivním.

jednovoký B, jednozvučný NO. Jungmann také zaznamenává velkou řadu složenin s předním členem *jedno-*; z našeho souboru nezařadil (ani v žádné obměně) pouze *jednokusný* a *jednostranný*, má dokonce i *jednovoký* s protetickým *v-*, odkazuje však i na variantu bez něj (JgSlov I, s. 593).

Pro párový význam jsou užity dva základy: *dva* a *oba*. Obě číslovky bývají v podobě genitivní: *oboustranný NO* (JgSlov II, s. 749; kromě toho uvádí složeniny se jmenným konektem, např. *obostranný, oboruční, oboživelní* – JgSlov II, s. 788), *dvoukřídlý B* (s variantami *dvoukřídlatý, dvoukřídelný* – JgSlov I, s. 517 a *dvojkřídlý* – JgSlov I, s. 523), *dvoujazyčný NO* (i s variantami *dvoujazyký, dvojjazyčný* – JgSlov I, s. 517), *dvoupídň B/dvoupídňý NO* (Jungmann uvádí pouze tvar měkkých adjektiv a variantu *dvoupídítý* – JgSlov I, s. 518), *dvouvýkladný NO*; výjimkou je pouze složenina *obapolný NO* (JgSlov II, s. 749), kde je přední člen v podobě strukturního pádu. Složenina *dvoukolý NO* je použita i ve variantě s číslovkou druhovou *dvojkolový NO* (pouze *dvoukolý/dvoukolný* má JgSlov I, s. 517). Druhovou podobu předního členu má také složenina *dvojsmyslný NO*, která je synonymem pro výše zmíněné *dvouvýkladný* (JgSlov I, s. 519, zde však s odlišnou variantou předního členu *dvousmyslný*). Podobu *dvůj* nalezneme ve složeniny *dvůjsyllabní B*.

Číslovka *tři* se v období baroka nejčastěji objevuje v podobě druhové: *trojbarevný, trojhraný, trojosobný, trojpramenný, trojprstý, trojruký, trojtvářný*, jednou dokonce v podobě *trůj-* (*trůjsyllabní*), kterou Jungmann uvádí jako variantu pro *trojí*, tvar *troj* je zastaralý (JgSlov IV, s. 648). Výjimečnou podobu číslovky řadové nacházíme v době baroka, a sice *třetodenní: třetodenní zimnice přes den se vrací* (RösKom – DJO 24, 15). Dále má číslovka *tři* v baroku podobu genitivu: *třírohý, tříletý*; stejně jako v době národního obrození: *třílodní, tříměsíčný, třínohý, třírohatý*. V obrozenských textech se tato číslovka objevuje i v podobě bez kvantity; *tříuhlý*, zadní člen bez kvantity je záměrný, neboť plně neodpovídá rýmové skladbě: *proč jsou slavské tváře okružlé, / a ne tenké, hrotné, tříuhlé* (KollSláva, 178). Jungmann uvádí pouze podobu s kvantitou a širším zadním členem *tříúhelny* s variantami *tréúhelny, trojúhelny* (JgSlov IV, s. 643). Více variant předního numerálního členu uvádí u většiny složenin, např. *třínohý, trénohý, trýnohý* (JgSlov IV, s. 641), dokonce se čtyřmi variantami je složenina *třírohý, trérohý, trýrohý, trojrohý* (JgSlov IV, s. 642). Složenina označující léta má variantní příponu zadního členu: *tříletní, tříletý* (JgSlov IV, s. 641).

Číslovka *čtyři* v podobě druhové je užitá s konektem -o-: *čtveroliterní B* (*slyš čtveroliterní vejklad M.O.R.S., tj.: Mortuo Ottone Reichknecht Succedet* – DvořVítěz, 38), *čtverospřežný NO* (*ve čtverospřežném voze* – PolVzneš, 275); častěji ovšem bez konektu: *čtverhranový NO*, *čtverhranný B/NO*, *čtverhraný B*, *čtvernohý B*, *čtverrohý NO* (*odtud přijdeme k čtverrohé kašně* – PolVzneš, 414). Variantu této číslovky představuje nepalatalizovaný základ *čtyr-*, používaný více v době národního obrození: *čtyrkolý NO*, *čtyrrohý NO*, jednou již v době baroka: *čtyrživírecí* (*čtyrživírecí štít a erb* – RačSněm, 246).

Pouze jednou se vyskytla číslovka *pět* v podobě genitivní *pětihranový B* (*udělá hvězdu pětihranatou* – PachŘeč, 48), rovněž číslovka *osm*: *osmírohý NO*. Číslovka *šest* je zaznamenána vícekrát, ovšem také pouze v genitivu: *šestiměstký B*, *šestínohý NO* (*dvakrát šest syllab dala šestínohého do verše* – JgPřekl, 76), *šestíradý B*, *šestispřežný NO*. Číslovka *sedm* se objevuje v podobě druhové: *sedmerohorní B*, *sedmerovršíty B*; jako základní je v genitivu: *sedmíhlavý B*, *sedmíhrotý NO* (*Ale rozželená Salomónina nádra / sedmíhrotý rozrýval meč* – VinPerly, 181), *sedmiramenný NO* (vždy užitá ve spojení *sedmiramenný svícen* – VinPerly, 68, 69, 197); jednou též v nominativu *sedmliterní B*.

Pouze jednou jsme našli kompozitum s číslovkou z druhé desítky, a to se zadním členem *jarý* neobvyklým pro vyjadřování věku: *osmnáctijarý NO*: *na to sypal jsem tu starověkou zemi na čelo osmnáctijaré* (JgPřekl I, 127).

Desítky nejčastěji bývají v podobě genitivní, pokud končí na -et, ve složenině je samohláska změněna na -í-: *desítiloketní NO*, *třidcítiletý B*; u desítek končících na -át k žádné hláskové změně nedochází: *padesátiletý B*, *padesátíradní NO*, *sedmdesátiletý B*, *devadesátiletý B*. Pouze jednou se objevuje desítková číslovka v kombinaci s jednotkou, desítková číslovka je v tomto případě doplněna konektem -e-: *sedmdesátečtyřletý B*.

Číslovka *sto* má ustálenou podobu: *stolebý NO*, *stolový B*, *stonohý B/NO* (*nestačí, by kdo (...) stonohý byl* – RösKom – HB 433, 12; *bole stonohé a nemoce* – KollSláva, 241), *stooký B/NO* (*nestačí, by kdo stooký (...) byl* – RösKom – HB 433, 12), *storuký B/NO* (*nestačí, by kdo (...) storuký (...) byl* – tamtéž), *stosáhový*, *stověký*, *stověžatý NO*, *stověžný NO*, jednou ovšem je v neobvyklé podobě řadové číslovky *stýletý B* (*věk totižto stýletý* – BorrŽena, 65). Ostatní stovky se objevují také v několika podobách, jako

základní *třistasloupný NO* (*třistasloupné daleké síně* – PolVzneš, 286), *pětistoletní B/pětistoletný B*, *šestistolétý* (*k této veliké šestistolété slavnosti* – SvojŘeh, 24), jako řadové číslovky *pětistylétý B*, *šestistylétý B* (např. *po vykonání šestistylétého běhu* – DvořVítěz, 34). V barokních textech se číslovka 500 také objevuje jako řadová bez kvantitativy *pětistylétý⁸⁹ B* (např. *kdybych já dnešního dne ne Sáru devadesátiletou, ale Sáru pětistylétou vyloudil* – BorrŽena, 65).

U číslovky tisíc jsou dokonce čtyři varianty předního členu: jako druhová číslovka *tisíceroústný NO* (*Tak se tisíceroústný hluk po drahách a po cestách / I v poli rozléhal* – VinPerly, 108), jako základní číslovka *tisícletý B* (*obrazu (...) věčnosti, tisícletého věku, dáti* – RösKom – SKD II 372, 1), s konektem -i- *tisíciřemeslný B* (*Ty, světe, jsi (...) tisíciřemeslného podvodníka (...) škola* – RösKom – VS 471, 20; *z kterýchž tisíciřemeslného satana umění snáze se spatřiti moci bude* – RösKom – HOP 176, 31), a dokonce se jmenným konektem -o- *tisícokolenný NO* (*v způsobu tisícokolenného pávového ohonu* – PolVzneš, 292), *tisícokvětý NO* (*na kobercích doliny tisícokvětých tak se oko mé bavilo* – PolVzneš, 171), *tisícostřevíčný NO* (*střevíc zde označuje délkovou míru: k půlnoci jezera se táhnou, počátné hory a tisícostřevíčné vápné skály na poledne* – PolVzneš, 186). Jmenný konekt u numerálního předního členu tvořeného ze základní číslovky je důkazem umělosti těchto spojení, neboť kromě číslovky *sto*, u níž se jedná o koncovku základního tvaru slova, se toto zakončení nevyskytuje.

Pouze jedinkrát se objevuje číslovka neurčitá, a to v barokním textu: *tolikoletý*, je důsledkem univerbizace, jak dokládá kontext: *Co by rozum (...) Davidovu tolikoletému utíkání říkal?* (RösKom – HB 449, 12).

Jako číslovka neurčitá vystupuje také adverbium *mnoho*, které se jako přední člen uplatňuje velice často, a to jak v rámci postupu kompozičně-konverzního: *mnohobleský NO*, *mnohohlavý NO* (*Slávové, vy národ mnohohlavý* – KollSláva, 208), *mnohokvětý NO*, *mnoholistý NO*, *mnohorohý NO*, *mnohovojý NO*, *mnohozvuký NO* (*často mě v stínu hájů / po oudolích po hlučných / mnohozvuké Vltavy / samotného překvapí / temnota černorouchá; / kolem šumoty noční* – MáchaBásně, 108), tak v rámci postupu kompozičně-sufixálního: *mnohočíselný NO* (např. *Tu mnohočíselného lidu proud se vlní* – KamBásně, 249, *takto ji přes mnohočíselné vedl desky kamenné* – JgPřekl II, 252), *mnohodražný NO* (*A hle, na mnohodražné cestě podále / vystupoval prachu mrak*

⁸⁹ Vzhledem ke kontextu se jedná o ustrnulý tvar číslovky, neboť její podoba neodpovídá ženskému rodu.

nesmírný k obloze vzhůru / jak za časů strašlivé, všehubící války se vídá – VinPerly, 107), *mnoholiberní B (velikých, mnoholiberních stříbrných lamp* – Bal-ŠteyMaria, 45), *mnohomilný NO, mnohopárový B, mnohosrstnatý B (mnohosrstnaté divi muže* – FrozObr, 28), *mnohostranný NO, mnohotvárný NO* (např. *Lidské zdání mnohotvárné, bývá obyčejně marné* – KamPom, 84), *mnohotvorný B (s jinými mnohotvárnými nástroji* – ConstCvič), *mnohoveslatý B (s tím tu náhlé nalezeným mnohoveslatým lodistvem* – FrozObr, 27).

2.3.4. Přední člen verbální

Sklad V-k-S u adjektivních složenin není příliš obvyklý, jedná se spíše o ojedinělá uskupení. Nejrozšířenějším takovým kompozitem je složenina *hodnověrný*, která – pokud přijmeme teorii o přesmyku (viz výše) za pravdivou – do této skupiny patří až druhotně.

Tento sklad je však častý u slov s expresivním zabarvením, nelichotivého významu (zejména u substantivních složenin označujících osoby, jak píše např. Šlosar (1996). Do této skupiny slov patří i tři složeniny s verbálním předním členem z našeho souboru excerptů.

První takovou složeninou je *kolozubý B/NO*⁹⁰ (*kolozubá bába* – ProchKrál, 3; *potvory též jsou zde kolozubé* – KollSláva, 241) složené ze slovesa *kláti* (= bodat, píchat, bojovat, zápasit, viz VW; dodnes se stejným významem dochované pouze v substantivu *klání*) a substantiva *zub* derivované konverzí pomocí koncovky -ý, která významově využívá výsledek děje: „zuby vyražené klácením, tedy bojováním“. Tato složenina se objevuje i v hláskové variantě *holozubý NO*, která je dialektická (viz výše).

Stejný kompozičně-konverzní postup je i u složeniny *rozleznohý B (rozleznozí ani kotníkovatí (...)) nekulhají* – RösKom – DJO 23, 4) složené ze slovesa *rozlézti* a substantiva *noha* s významem „ven křivonohý“ (viz JgSlov III, s. 891; Jungmann však uvádí deverbálně adjektivní podobu předního členu s konexem *rozlezlonožý*), stejně tak i u složeniny *vrtohlavý B (vrtohlavý lid* – MezThym), složené z *vrtěti* a *hlava*. Význam poslední složeniny je *bláznivý* (viz VW), Jungmann zmiňuje metonymický charakter

⁹⁰ Tato složenina byla rozebrána i v jednom čísle časopisu *Naše řeč*, kde byly uvedeny důvody pro sklad V-k-S místo S-k-S. Viz NŘ, 1926a. Je zde i vysvětlen význam této složeniny a pravděpodobný postup skládání.

tohoto kompozita: „divný, hloubavý, nade vším hlavou vrtící člověk⁹¹“ (JgSlov V, s. 193).

2.3.5. Přední člen pronominální

Stejně jako verbální přední člen, ani pronominální není u složenin se zadním členem substantivním příliš častý a – stejně jako u veškerých typů složenin – soubor zájmen používaný jako přední člen je velmi omezený, v dnešní době je tento typ téměř neproduktivní. V našem souboru se u složenin se substantivním zadním členem objevují pouze tři zájmena, *každý*, *svůj* a *veš*.

Přivlastňovací zájmeno *svůj* se objevuje u tří složenin, z toho jedna je nepřímá, odvozená ze substantiva: *svévole* > *svévolný* a zachovává původní podobu substantiva s kořennou hláskou -o-, u níž po zdloužení došlo k diftongizaci na -uo- a následné monoftongizaci na -ů- (HMČ 1986, s. 113). Tato nepřímá složenina se objevuje v barokních i obrozenských textech, v době baroka se jednou dokonce nachází v podobě *svývolný* se zúženým *é>í*. Je velmi frekventovaná, v barokních textech se její varianty objevují čtyřikrát: *svývolné hvězdy* (ProchKrál), *co div, že svévolná, divoká, bezbožná všudy chasa roste* (RösKom – I 568, 12), v obrozenských sedmkrát: např. *v obecných zahradách, palácích, po ulicích, ba i v osamělých neostražených památkách žádnou zkázu svévolné ruky nenajdeme* (PoIVzneš, 306), *psát se jmu, než péro svévolné / taky jiné, jiné ruka píše* (KollSláva, 20). Dalšími složeninami s přivlastňovacím zájmenem v prvním členu jsou *svéhlavý*⁹² a *svémyslný*, obě jsou už z doby střední a významově blízké. Náš materiál je poskytl jen v textech obrozenských: *když zdráva, svéhlavá, a zastůně-li, skučná* (JgPřekl II, 135); *tahem smělým štětky svémyslné* (JgPřekl II, 109).

Složeniny s předním členem *veš* (v podobě *vše-*, jak je tomu nejčastěji) a se zadním členem substantivním jsou velmi ojedinělé, jednou z nich je *všehlasný*, složenina uměle vytvořená v době národního obrození. Umělé vytvoření je důvodem komplexnějšího významového vztahu mezi členy složeniny. Syntaktický vztah zjednodušeně můžeme určit jako přivlastkový podle *hlas všech*, celkový význam je však „pronášený všemi hlasy“, jak lze poznat z použití: *O všehlasná bud' chvála Jemu / A věnce zásluhám!* (KamBásně, 225). Nepřímo je doložené složené adjektivum *všestranný* adverbium

⁹¹ Dalšími významy této složeniny jsou: kdo hlavou stále vrtí a točí; komu se hlava točí (neduhem); nestálý, vrtkavý, lehkomyšlný (člověk) JgSlov V, s. 193.

⁹² Od složeného adjektiva *svéhlavý* je odvozováno nepřímé složené sloveso *svéhlavit*: *Tak i do soustavné káry / po německu jeho žáry / věčně věkův nepravíš: / marně, brachu, svéhlavíš!* (ČelRůže, XCIV).

všestranně NO (čím doposavad všestranně odkládáno bylo – KamBásně, 4). Další je staročeská složenina všední NO (z těchto všedních šatů ho svleče, pluviál zlatem skvostně tkaný ... mu postaví – PolVzneš, 363), u níž došlo k posunu významu z původního „každodenní“ (VW: MSC; JgSlov V, s. 205) na „týkající se běžného pracovního dne“ jako protikladu pro „sváteční“, zatímco význam „obyčejný“ přetrvává (SSČ; VW: MSC). V současném jazyce se také liší od adjektiva *každodenní*, které významově odpovídá původnímu významu adjektiva *všední*, jak dokládá i užití pro vysvětlení významu ve VW i v Jungmannově slovníku, tedy „určený pro všechny dny/pro každý den“. K tomuto sémantickému rozrůznění zřejmě došlo až později, doklad o tom podává článek *Všední* z roku 1921, který představuje spojení *šaty každodňové* či *každečné* a proti tomu *šaty všední* a *sváteční* (NŘ, 1921).

Zájmeno *každý* je užíváno se substantivy označujícími časové období nebo úsek, vytváří tak význam cykličnosti. Jedná se o adjektiva *každodenní B/NO* (např. *skrže své každodenní nepravosti a hříchy* – HloupLuc, 123; *lůžkem byl mu tvrdý kámen, / každodenní Bohu daň / na němž v modlitbě odváděl* – MáchaBásně, 62), *každoroční NO* (*na výstav a každoroční opravu všech ostatních [vodovodů] se vynaložila* – PolVzneš, 268), v barokních textech nacházíme poslední jmenované adjektivum pouze jako adverbium *každoročně B/NO* (*každoročně in vigilia, tj. před jeho svátkem* – RebSára, 91; *každoročně jeden den si zasvěcují* – PolVzneš, 358), v LD je kromě adverbia i adjektivum. Další složená adjektiva lze doložit pomocí adverbií *každonočně NO* (*tomu, jenž svou přes moře / každonočně navštěvoval Héru* – KollSláva, 105), *každoměsíčně NO* (*ale všickni strážníci určitý peníz každoměsíčně klásti musejí* – PolVzneš, 352), *každovečerně B* (*to každovečerně připomíná* – ConstCvič).

2.4. Nepřímé složeniny tvořené ze substantivních složenin

Kromě několika složenin zmíněných výše (např. *svévolný* < *svévole*, *velikoknížecí* < *velikokníže*, *světoobčanský* < *světoobčan*) lze do této skupiny zařadit i další nepřímé adjektivní složeniny derivované ze substantivních kompozit.

V barokních textech jich zaznamenáváme pouze pět: adjektivum *místní sedmihradský* < *Sedmihradsko*, vztahové časové *velikonoční* < *Velikonoce*, dále kompozita *stříbrohlavový* < *stříbrohlav* (*přivezla drahou stříbrohlavovou sukničku* – Bal-ŠteyMaria, 404) a *zlatohlavový* < *zlatohlav* (*místo zlatohlavového kmentu* – BorrŽena, 70) označující typ protkávané textilie na způsob brokátu. Následuje

penězoměněčný vztahující se k osobě *penězoměněnce* (*penězoměněčných stolů* – RösKom – H 255, 28).

Během národního obrození dochází k nepřímému tvoření adjektivních složenin častěji: znovu se objevuje místní *sedmihradský*, přidávají se ale i *vinohradný* < *vinohrad* a *středomořský* < *Středomoří*, z časových jsou to *listopadový* < *listopad*, *půlnoční/půlnočný* < *půlnoc*, *polední* < *poledne*, ze substantiv označujících osoby jsou tvořena kompozita *dobrodružský* < *dobrodruh* (*nebyli vlastně vojenským a dobrodružským národem* – JgPřekl II, 430), z téže substantivní složeniny je odvozeno i adjektivum *dobrodružný* doložené adverbium *dobrodružně* NO (*ta dívka / žádná, ježto snad v zemi dobrodružně se toulá* – JgPřekl II, 230), dále je to *bohočlověčí* B < *bohočlověk* (*bohočlověčí skutkové* – NitschBerla, 1, 77) *ranhojičský/ranhojičský* < *ranhojič* (např. *V prostranném, vesele malovaném domě Klaudia ranhojičských strojů na padesáte kusů se vyskytlo a některé docela našim se podobají* – PolVzneš, 414) a kalk řeckého *philosophus* – *libomudrecký* (z předpokládaného substantiva *libomudrc*: *aby deset tisíc bylo mnění / učených libomudreckých pření / ve spisovnách šedé dřevnosti / o prostředcích šťastně tuto žíti* – JgPřekl II, 345), dále *bohoslovecký* < *bohosloví* (*brzy míním zase něčím přispěti k bohosloveckému časopisu* – KamKomu, 199) a staročeský kalk z němčiny *Kurzweil* – *kratochvíle* > *kratochvilný/kratochvílný* (*Ctnosti kratochvilného žernovníka, ... tyto arcí mnoho světla nepotřebují* – KamKázně, 82), k němuž ovšem existuje protikladná přímá adjektivní složenina *dlouhochvilný/dlouhochvílný* utvořená ze spojení *dlouhá chvíle*⁹³ (např. *plného plésu a dychtivosti tím prudčeji žádost nedočkává mně hnala, čím dlouhochvilnější předmětoprázdné okolí přede mnou se šířilo* – PolVzneš, 266). Můžeme také předpokládat adjektivní složeninu *čaromocný* doloženou adverbium *čaromocně* NO (*všecky pozdravuješ, / čaromocně k sobě přitahuješ* – KamKanc, 81), adjektivum ovšem vzniklo ze substantiva *čaromoc*; stejně tak předpokládáme adjektivum *zemopísný* (< *zemopis*) z adverbia *zemopísně* NO (*tyto dvě haluze skrze Slováky a Sloveny sobě zemopísně i nářečně rukou podávají* – JgPřekl II, 433). Jungmann však ve slovníku uvádí podobu *zeměpis*, *zeměpisný* (JgSlov V, s. 651) jako hlavní, k ní odkazuje u hesla

⁹³ Složeninu *dlouhochvilný* můžeme považovat i za utvořenou z kompozita *dlouhochvíle*, které by bylo kalkem německého *Langweile*, o takovém kalku však nemáme žádné záznamy, navíc spojení *dlouhá chvíle* je v češtině ustálené, můžeme proto u něj předpokládat univerbizační postup. Ve zkoumaných textech jsme narazili pouze na nepřímou substantivní složeninu *dlouhochvilnost* odvozenou z výše zmíněného adjektiva: *o pověrečnosti obyvatelů z ohledu dlouhochvilnosti čtenáře k zívání nutiti nechci* (PolVzneš, s. 459).

zemopis (JgSlov V, s. 653). Ze substantiva *jinotaj* je příponou *-telný* odvozeno adjektivum *jinotajitelný NO* (*jinotajitelným čili alegorickým způsobem vážné činy mnohých národů vzácných Toskánů vypisuje – PolVzneš, 246; pod nimi [vyvedl] Mojžíše a jednu jinotajitelnou figuru – PolVzneš, 298*). Jedná se o méně obvyklý způsob odvozování z tohoto substantiva, Jungmann (JgSlov I, s. 618) uvádí jak tuto podobu, tak adverbium *jinotajně*. U složeniny *králomocný B* (*tvoje králomocná planeta – BorrŽena, 73*) se jedná o aluzi na planetu Jupiter, která se dříve označovala jako *Králomoc*⁹⁴.

Prefixálně-sufixálního postupu je u složenin tvořených ze substantiva užito pouze jednou, a to u jedné z variant české podoby lingvistického termínu *pronomén*, která se však neujala – *místojméno*, adjektivní složenina je doplněna předponou *bez-* použitou k negování významu: *bezmístojmenný NO: kterýžto jazyk z jedné strany pro své bezartikulní deklinací a bezmístojmenné konjugací k starořecké veršovni míře docela způsoben býti se vidí* (JgPřekl II, 432).

⁹⁴ Viz např. *Planeta aneb Vysvětlení nebeských znamení a přirozenosti jejich, od starých mudrců neb hvězdářů vyskoumané, a v pořádek sepsané* (1775–1820; místo vydání neznámé, nakladatel neznámý) nebo *Základové. Hvězdosloví čili astronomie* (1837, Josef František Smetana, Reiner & Smid). Oba texty jsou dostupné z <books.google.cz>.

3. Složeniny se zadním členem adjektivním

Adjektivní zadní člen nacházíme v obrozenských textech u největšího počtu složenin. Zatímco v baroku je to 127 složenin s 98 různými zadními členy, v době národního obrození zaznamenáváme téměř trojnásobný celkový nárůst, konkrétně 318 složenin, z toho je 192 různých zadních členů. Z toho lze usuzovat, že v této době narůstá variantnost předních členů.

Zadními členy kompozit jsou často adjektiva primární (např. *dlouhý, němý, rychlý*), využívají se však i adjektiva sekundární, odvozená ze substantiv (např. *barevný, kamenný, mramorový, východní*), slovesných základů (např. *hřmotný, chvalný, spasitelný, táhlý*), v jednom případě dokonce ze zájmené spřežky: *-přítomný*. Většina deverbálních adjektiv je tvořena pravidelně z paradigmatických tvarů, proto je probíráme v kapitole III.1 Kompozita se zadním členem deverbálním.

Jako přední člen se u tohoto typu kompozit nejčastěji objevují základy adjektivní, dále substantivní, v menší míře to jsou i zájmena, příslovce a číslovky. Sklad složenin A-(k)-A není praslovanského původu, ale v době střední už vzniká řada typů, jako jsou odstíny barev či relační kompozita typu *staročeský* (Šlosar 1999, s. 66n). Znakem vysokého rozšíření tohoto typu skladu jsou složeniny, u jejichž odvozeného předního členu došlo k desufixaci, formálně se tedy jedná o substantivní základy s funkcí adjektivní. Výjimečné jsou v tomto směru složeniny *milobratský B* a *milolidský NO* s předními členy verbálními, jedná se však o kalky výrazů *philadelphicus* a *philantropicus*.

Nově se tvoří reduplikační složeniny, tedy takové, kdy přední i zadní člen je tvořen stejným slovem, v našem případě adjektivem (např. *svatosvatý*). Jejich funkcí je zesílení významu.

Ke zdůraznění slouží také kompozita, jejichž členy jsou navzájem protikladné a jejich spojení do jednoho slova tento protiklad ještě umocňuje: *hlubokovysoký B, pustohustý NO, staromladý B, vysokohluboký B, zlošťastný NO*. Vztah mezi těmito členy je koordinační, adjektiva v koordinačním vztahu však obvykle nemívají protikladný charakter. Mezi obvyklejší koordinativa patří např. *hluchoněmý NO, širokodlouhý NO* (více viz podkapitolu Kompozita koordinační).

Substantivum se v předním členu uplatňuje především v syntaktické funkci předmětu, vlivem němčiny se však za obrození rozvíjí i typ přirovnávací, kdy substantivum vyjadřuje zdroj podobnosti. Nejdříve vznikaly kalky (např. *schneeweiß* > *sněhobílý*), tento typ se však brzy osamostatnil (Šlosar 1999, s. 72). Kompozita tohoto typu se zřejmě ani nevnímala jako germanismy, proto nebyla z jazyka vytlačována. Jedna formace se dokonce objevila ve falsu, bylo to adjektivum *sáhodlouhý* ve tvaru *séhodlúhý*: *Uleče se ves lud Tatar lútých, / otmetáše dřevce séhodlúhé* (RK, 29).

Stejně jako u jiných typů kompozit, i zde jsou zachovány staré tvary a podoby, jedná se především o hláskové jevy, např. zadní člen *-svíží* místo dnešního *svěží* (*věkosvíží NO*, *listosvíží NO*), kdy oba tvary nastávaly (dle určitých podmínek) při monoftongizaci dvojhlasiky *-ie-*, podobně je tomu u adjektiva *bílý/bělý* (*červenobílý B*, *rouchobělý NO*). Neprovedená diftongizace je u kompozita *dějesúdný NO*, taktéž u zadního členu ve složenině *zlatokrupný NO* je původním tvarem, u něhož později taktéž došlo k diftongizaci dlouhého *-ú-* na *-ou-*. Dále se objevuje stažená podoba předního členu numerálního *tré-* (*trésvětly NO*), náslovné *ou-* na začátku slov s *ú-* (*outloštědry B*) či protetické *v-* (*vostrovtipný B*). Diftongizaci *ú>ou* nalezneme u adjektiv *poloumrtvý NO*, *polouhotový NO*, *napoloudrahý NO*.

Deverbální adjektivum *bytný* se pojí s různými předními členy: *jednobytný B*, *věkobytný NO* a *všudybytný B*, toto adjektivum má význam „existující, jsoucí“, případně i „podstatný, závažný“ (VW). Starší podobu slova *hedvábí*, způsobenou přesmykem, nese zadní člen *-hedbávný*. Varianta adjektiva *-lutriánský* (od *lutrián*) na místě podoby *luteránský* byla častou podobou zadního členu už od doby střední. Jako přední člen se užívalo staročeské adjektivum *lskavý* „lesknoucí se“ (od *lsknúti se*, srov. VW: GbSlov, ESSČ). V LD se od 16. století nachází vedle *lskavý* i podoba *leskavý* s vloženým *-e-*, již má i přední člen kompozita z doby obrozené (*leskavo-*).

Nejvíce odchylek od současného jazyka se u této skupiny vyskytuje v rámci kvantity, která je rozkolísaná stejně jako v době střední; u obou komponentů pozorujeme jak krácení (*bilo-*, *-pisčítý*), tak dloužení (*chválítebno-*, *sírno-*, *-pánský*, *-průdký*), uplatňují se i obě varianty: *kraso-* x *kráso-*, *-libezný* x *-líbezny*, *-šírý* x *-šírý*, *-žiznivý* x *-žízivý* (v době baroka dokonce palatalizované *-žízivý*).

3.1.Složení skladu A-(k)-A

Jak bylo zmíněno výše, kompozita tohoto skladu nejsou praslovanským dědictvím, ovšem už ve staré češtině vznikala uměle či kalkováním, což je možné doložit i derivovanými adjektivy, které fungují jako zadní členy (Šlosar 1999, s. 66). V době baroka a zejména národního obrození došlo k velkému rozvoji tohoto typu, velký rozmach zaznamenaly složeniny označující barvy, velmi se rozšířilo spektrum koordinačních složenin a vedle starší složeniny *svatosvatý*, zachované i v dnešní době (137 výskytů v SYN5), vznikla řada dalších reduplikačních složenin.

Kompozita tohoto typu dělíme na koordinační a subordinační, zvlášť vydělujeme složeniny označující barvy, vyskytující se v obou typech, a také složeniny s předním členem substantivním či adverbialním. U pojmenování barevných odstínů převládají složeniny tvořené dvěma adjektivy, proto je zahrnujeme do této podkapitoly.

3.1.1. Kompozita koordinační

Tento typ kompozit je založen na vnitřním vztahu členů složeniny (stejně jako složeniny subordinační v následující podkapitole). Oba členy jsou na sobě nezávislé (formálně i sémanticky) a bývají v obsahovém poměru slučovací nebo odporovací, přičemž se obě adjektiva vztahují k témuž substantivu a pojmenovávají dvě stejnorodé vlastnosti téhož předmětu nebo jevu (Bozděchová 1994, s. 84). Bozděchová dále rozděluje koordinativa na základě vztahu mezi významy jednotlivých členů a celkovým významem, vznikají mohou adjektiva s amalgamací jednotlivých významů ve význam celkový, nebo adjektiva s binaritou jednotlivých významů v rámci významu celkového. U takových adjektiv je nutné často posuzovat také vztah k nadřazenému substantivu (Bozděchová, tamtéž).

3.1.1.1. Kompozita s amalgamací významů

Amalgamace se u adjektiv projevuje spojením motivujících adjektiv v těsnější významovou jednotku, která představuje jednu novou vlastnost (Bozděchová 1994, s. 86). O vztahu mezi členy lze mluvit pouze ve vztahu k nadřazenému substantivu (Bozděchová 1994 s. 87). Patří sem složeniny *dalekoširý NO (Vznešeně se valila [ohnivá kůle-slunce] do modřin dalekoširých – PolVzneš, 188)*, *drahomilý NO (drahomilý bratr – Kambásně, III)*, *hluchoněmý NO (jako jsou oustavy pro slepé a*

hluchoněmé – KollKázně, 78), *hrdosmělý NO* (*zlatí jenom záře lůny bledé / hrdosmělý někdy Vyšehrad* – MáchaBásně, 198), složenina *truchlosladký NO* s desufigovaným předním členem byla excerpována ze spojení *truchlosladký cit* (ČelRůže, LXXXI). Nejčastější složeninou je *starodávný B/NO*, které se objevuje i v podobě měkkého adjektiva *starodávní B/NO*. Kompozitum *staromladý B* je několikrát užito ve spojení se substantivem *Sára* (BorrŽena, 66, 75), kterým je obrazně pojmenován cisterciácký klášter ve Žďáru nad Sázavou. Nábožensky orientovaný význam má složenina *svatokrálůvský NO*, jak můžeme vidět z úryvku *K Sionu, srdce nemocné, k Sionu! / Hlaholem harfy svatokrálůvské / Vroucnosti své vylej* (KamBásně, 291), stejně tak *nepomuckopražský B* (*přijmi tuto růži výbornou, nepomuckopražskou* – BarRůže, 116).

Složenina *hlubokovysoký B* se ve stejném excerptu objevuje i ve variantě s opačným pořadím *vysokohluboký B*: *před tím hlubokovysokým a vysokohlubokým mořem* (BridTrýlístek, 9), vztah antonym je taktéž užit u kompozita *zlošťastný NO*: *Lásko zlošťastná! Erebas tma želná. / Strasti mé jen zahojíš mi blaze; Lásko zlošťastná!* (KamBásně, 264). Amalgamace se také objevuje u kompozita *libomilý B*, které je ve spojení *libomilý hlas* (DvořVítěz, 17), *dobrolíbezný B* (*klíče od bran srdce ... dobrolíbezné vůli tvé odevzdávám* – RösKom – HB 436, 30), *hrdotupý* doložené adverbium *hrdotupě NO* (*leč běda, kdy hrdotupě / jej kdo tiskne k rozmachu* – ČelRůže, XCIV), u kompozita *pustohustý NO* užitého ve verších *A kdy pozdě pominula / jasná slunce krásná moc, / též i poupě obvinula / pustohustá, čirá noc* (MáchaBásně, 188) a *bodroobratný NO* (*když jsem dnes u vozu spatřil tebe, bodroobratnou, / oudy zdravoti olné uviděl, též rámě mohutné* – JgPřekl II, 245). Kompozitum *lilio-růžový B* je užito k označení Jana Nepomuckého (Bratrstvo, 135), přičemž je užit symbolický význam květin – lilie jako symbol čistoty (Hall 1991, s. 250) a růže – zejména červená – jako symbol mučednictví, mučednické krve (Hall 1991, s. 391).

Podle biblického příběhu je vytvořeno adjektivum *pryskyřicosolný NO*: *U kraje mělkého [Mrtvého moře, u Sodomy a Gomory] ční hradby a sloupy / Měst propadlých, oděné korou pryskyřicosolnou* (VinPerly, 20). Podobně je tvořeno i kompozitum *skálókamenný B* (*v tom skálókamenném těle* – FrozObr, 130), kde taktéž došlo k desufixaci předního adjektivního členu. Z toho důvodu jsou tyto složeniny formálně skladu S-(k)-A, významově se však jedná o složeniny koordinační s amalgamací, u druhé jmenované složeniny je význam navíc umocněn použitím dvou členů, které se

sémanticky překrývají, složenina má tedy blíže k reduplikačním složeninám než k čistě koordinačním.

Další koordinační složeninou je *mravnonábožný NO* ve spojení *mravnonábožné šlechtění a zdokonalování* (KollKázně, 111); *věrnomilý NO: O děka tobě, děka ti! / Ty služko věrnomilá!* (KamBásně, 180) a *bilovonný B* užitá ve spojení *růže bilovonná* (KelConc, 39), tedy s významem „bílá a vonná růže“⁹⁵. Řadíme sem i adjektivum *vážnokrásný* předpokládané na základě adverbia *vážnokrásně B*, přičemž v textu je přední člen odtržen, neboť se zadním členem je spojena i předpona *rozto-*: *sloup veliký velmi postavou svatopannenskou obtížený do nebe vypnul velmi vážno- a roztokrásně* (FrozObr, 83).

Patří sem i dvě z pouhých tří trojčlenných složenin, a to *vlko-nedvědo-liščí B: po doupatinách, též peleších vlko-nedvědo-lišcích se před sluncem krejíc* (FrozObr, 111); a *mlado-kráso-radostný B* (prostřední člen je v desufigované formě, jedná se o adjektivum *krásný*): *po sta proběhlých létech mám se mlado-kráso-radostnému věku rovnati?* (BorrŽena, 64).

Zajímavý je případ složeniny *jarobujný NO* s významem „bujný, prudký, vášnivý, plný života“ (VW), kterou zaznamenáváme pouze v období obrozenském, a to v následujících případech: *i plésali jak jarobujné / hejno hřebat* (VinPerly, 57); *a strašlivější dav jezdců na koních jarobujných* (VinPerly, 194). Kromě tohoto překladového textu je nalezneme v Královédvorském rukopisu: *Obě straně jarobujnú silú / druha družě postúpati bráni* (RK, 23) a *vzkoči na oř jarobujný* (RK, 38). V tomto textu kompozitum představuje jeden z důkazů falsifikace, neboť tato složenina se poprvé objevila ve staročeské skladbě *Tkadleček* (Šlosar 1999, s. 66 a VW).

Mezi adjektiva s amalgamací patří také kompozita reduplikační, která jsou tvořena zdvojením základu. Vznikají tak kompozita intenzifikační a emocionalizační (Štícha 2013, s. 220). Tato kompozita jsou však často expresivní (Bozděchová 1994 s. 87). V barokní době zaznamenáváme pouze jednu takovou složeninu: *svatosvatý* (např. *svatosvatý kříž* – BloVig; *svatosvaté mlčení* – MagTrium, 170, *svatosvatá smlouva Boží* – RösKom – L 178, 28 atd.), v obrozenské době už je těchto reduplikačních

⁹⁵ Tato složenina je nestandardní, neboť adjektiva, která ji tvoří, představují dvě různorodé kvality. U ostatních složenin koordinačních obvykle najdeme kvality stejného typu, i když i z opačných konců spektra (*truchlosladký* je spojením dvou protikladných emocí apod.).

kompozit více: *bledobledý* (v *bledobledé tváři* – MáchaBásně, 200), *černočerný* (*rouška černočerná* – MáchaBásně, 53; *noc ta černočerná* – tamtéž), *pustopustý* (*pustopustá temná noc* – MáchaBásně, 20; *skučí větrík škulínami stěny / pustopusté hrobky mrtvým šerem* – MáchaBásně, 147), *rychlorychlý* (*přes ty luka spěju [vítř], / přes luka květnatá / rychlorychlým krokem* – MáchaBásně, 51), *šírošířý* (např. *bude těch, jenž dřímali ve hrobách, / rozlehlých po zemi šírošířé* – MáchaBásně, 174).

Svým významem a funkcí patří k reduplikačním složeninám i *věkověčný/věkuvěčný* *NO* (*k věkuvěčné krásy čilosti* – KamBásně, 138; *proudotokelem časů věkuvěčný, / bez podoby ve třech božství osobách* – KamBásně, 299), přestože přední člen je ve formě substantiva (zvlášť vezmeme-li v potaz druhou variantu s pádovým tvarem předního členu), Jungmann tuto složeninu (uvádí pouze podobu s konektem -o-) označuje jako pleonasmus pro *věčný* (JgSlov V, s. 57).

3.1.1.2. Kompozita s binaritou významů

Složeniny s binaritou vyjadřují nejen vztah ke svým motivujícím slovům, ale zároveň odrážejí i vzájemný vztah mezi motivujícími slovy, zpravidla se zakládají na ustáleném spojení slov (Bozděchová, 1994 s. 87). Takovými adjektivy jsou často deriváty ze jmen zemí: *československý NO* (*československý kmen* – KollKázně, 105), *česko-uherský NO* (*před tehdejší česko-uherským králem Zikmundem* – KollKázně, 109), případně z jazyků těchto zemí *česko-anglický NO* ve spojení s *antologií* (KamKomu, 191), *slovano-ruský NO* označující *slovník* (JgPřekl II, 435) a znovu též *československý NO* (*hedvábnou řeč československého / Jazyka tu zvláště miluje* – KollSláva, 223), objevuje se dokonce adjektivum odvozené z pojmenování biblických měst: *sodomo-gomorský NO* zaznamenané dokonce ve třech excerptech: *hradby Sodomo-Gomorské* (VinPerly, 16), *Nebyloť po luzích stopy více Sodomo-Gomorských* (VinPerly, 19) a *Z kmene jsou oni všickni Sodomo-Gomorských* (VinPerly, 78). U posledních dvou jmenovaných si můžeme všimnout desuffixace předního členu: *sodomský + gomorský -> sodom-(sk)-o-gomorský*; *slovanský + ruský -> slovan-(sk)-o-ruský*. Výjimkou ve složeninách tvořených ze jmen zemí je kompozitum *českoslovanský NO* (*zlatý věk českoslovanského jazyka* – JgPřekl II, 439), které představuje složeninu subordináční, postupně determinační.

Větší skupinu tvoří složeniny označující směry, přičemž pro východ a západ je užito staršího označení *poledne*⁹⁶ a *půlnoc*: *jihozápadní NO*, *polednovýchodní NO*, *půlnočnovýchodní NO*, *půlnočnozápadní NO*.

Adjektiva odkazující k osobám se ve složeninách s binaritou objevují velmi zřídka. K *císaři a králi* spojenému do jedné osoby je vztahováno adjektivum *císařsko-královský B* (*císařsko-královská polní artillerie* – Hydriatria, 17), ke dvěma duchovním osobám – Marii a Bohu – je vztahováno kompozitum *mariánskobožský B* užitý ve spojení *milost mariánskobožská* (HenZed), pouze k Marii odkazuje složenina *panensko-mateřský B* zaznamenané v excerptu *na loktech panensko-mateřských* (WaldtChval, 39).

3.1.2. Kompozita subordinační

Subordinační složeniny jsou založeny na determinačním syntagmatu, jehož řídicí člen se stává určovaným členem složeniny a rozvíjející člen členem určujícím (Bozděchová 1994, s. 85). V rámci skladu A-(k)-A se jedná zejména o složeniny vzniklé z postupně rozvíjejícího přívlastku. Postupně rozvíjející přívlastek vytváří složeniny především v tom případě, kdy adjektivum na pozici zadního členu tvoří s řídicím substantivem užší celek, přičemž adjektivum na pozici předního členu rozvíjí tento celek, nikoli samotné druhé adjektivum, např. ve skupině *новоčeský jazyk* adjektivum *nový* rozvíjí část *český jazyk* (*český jazyk, který je nový, z nové doby*), nejedná se o *nový a český jazyk*. Podle Bozděchové (1994, s. 92) vydělujeme postupně determinační adjektiva, kdy první člen vymezuje druhý člen ve smyslu ohraničení časového či místního; signalizuje plnost, kompletnost nebo naopak částečnost, neúplnost; označuje druh, specifikuje příznak vyjádřený druhým členem, nebo vyjadřuje hodnocení vlastnosti vyjádřené druhým členem⁹⁷.

První typ postupně determinačních složenin, tedy vymezení ve smyslu časovém či místním, je velmi frekventovaný. Vymezení časové nejčastěji vyjadřuje přední člen *staro-*: *staročeský B/NO* (*abych na místě staročeským Libušiným bydlící od té lepší Libuše počátek vzal* – FrozObr, 3; *nejkrásnějších staročeských melodií skoro nikdy naléztí není v delších písních* – OhlasČes, 78), *starofrancký NO* (*na starofranckém*

⁹⁶ Složenina *polední* užitá samostatně pro světovou stranu je v našem souboru doložitelná pouze adverbiem *poledně NO*: *ourodná krajinka toho jména mezila půlnočně s zátokou Korintskou, západně s Acháji, s Arkádií poledně a s Korintem východně* (PolVzneš, s. 209).

⁹⁷ Obzvláště u druhého jmenovaného typu se objevují i jiné přední členy, např. numerální či zájmenné při vyjadřování úplnosti/neúplnosti. Viz následující podkapitoly.

pomezí – JgPřekl II, 415), *staroslavský NO* (*Ó těch staroslavských časů* – KollSláva, 186; *staroslavskou [řeč] v chrámech navyknuto* – KollSláva, 223), *staroslovanský NO* (*i ruský akademický slovník aj. obsahují mnoho staroslovanských slovců* – JgPřekl II, 435; *staroslovanský církevní jazyk* – JgPřekl II, 438), *staroslovenský NO* (*v staroslovenském jazyku psaný* – JgPřekl II, 322 atd.), *starosklenný NO* (*jednu pěkně vytvořenou starosklennou nádobu za 120 zlatých dukátů přítel příteli prodával* – PolVzneš, 418). Ve složeninách *staropamátný B* (*na horách staropamátných* – FrozObr, 3) a *staroletitý B* (např. *k vojenskému dobře spořádanému šiku, chci říci, k staroletitému* – MagTrium, 178) má však přední člen *staro-* intenzifikační funkci. Složenina *starosvětský NO* (*bud' se novým, bud' se starosvětským / krásy vzorem radši kocháte* – KollSláva, 39) obsahuje sice stejný přední člen, ale významově nejde o časové zařazení zadního členu, toto vymezení vyjadřuje celá složenina. Jako přední člen bylo využito celé kompozitum *starobylý* v sekundárně tvořené složenině *starobylopanenský B* (*při jeskyňce starobylopanenské karnutenské v veliké slávě a vážnosti ještě podnes se vidí* – FrozObr, 155). Dalším předním členem je *dlouho-* užitě ve složenině *dlohoupustý*: *v dlohoupustém lese* (PolVzneš, 27); objevuje se jednou i jako údajná starší složenina: *I vzhopí se vzhóru jako jelen, / doló lesem, lesem dlúhopustým* (RK, 40). Přední člen *nový* má postupně determinační složenina *novoletní B* (*ke dni novoletnímu* – RösKom – SKD I 33, 3).

Mezi determinační kompozita s vymezením místním lze zařadit výše zmíněné *českoslovanský NO*, dále *jinoslavanský NO* (*ale jsou tu i jinoslavanská [slova]* – JgPřekl I, 13; *co konečně o mírném přijímání slov jinoslavanských do polského jazyka pověděl spisovatel* – JgPřekl II, 429).

Úplnost v rámci tohoto skladu vyjadřuje přední člen *čiro-* ve složenině *čironoční NO* (*čironoční oblohy brána* – VinPerly, 126); přední člen *celo-*: *celosvětský NO*; přední člen *čisto-*: *čistodobrý NO* (*srdce čistodobré neminou* – PolVzneš, 202), *čistogranitový NO* (*chrám v způsobě třílodní baziliky vystaven byl a jeho veliké oblouky dvanáct čtyrmečítma palem vysokých čistogranitových jednokusných sloupů z ostrova Giglio nese* – PolVzneš, 331) a také jedna složenina označující barvu: *čistobilý B* (viz níže). Adjektivum *čistý* se objevuje i na pozici zadního členu, a to ve složenině *prostočistý B/NO*, která nese význam „s jiným nesmíchaný“ (JgSlov III, s. 696): *prostočistá bytost* (RösKom, PP 10, 25); *toť jsou prostočistá těla* (RösKom, DJO 2, 24); *měl on jen prostočistý šat* (JgPřekl II, 152). Dalším předním členem vyjadřujícím úplnost je

obecno- ve složenině *obecnopospěšný NO* (*proto člověče obecnomyšlný a obecnopospěšný* – KollKázně, 91). U drahých kovů označuje úplnost přední člen odvozený z adjektiva *ryzí*: *ryzozlatý NO* (*skvostné ted' náramnice a k těm prsteny vyndav / ryzozlaté* – VinPerly, 27). Částečnost je častěji vyjadřována předními členy jiných slovních druhů, v našem souboru nalézáme pouze *outloštědrý B: očí, rtův, čela, od líc, nosu, i brady mlíčné rozeznávanost líbeznou a outloštědrú rozsazenost mající* (FrozObr, 130).

U třetího typu determinačních kompozit je specifikován druhý člen, patří sem velká část subordinačních složenin. Je to např. *římskokatolický B*, složenina *katolicko-křesťanský B* je užitá i v opačném pořadí *křesťanskokatolický B*, druhá varianta však neodpovídá tomuto typu, nadřazený člen je na první pozici; přesto jsou oba tyto výrazy užity synonymně: *katolickokřesťanské římské kněžstvo* (GrimOliv) x *o svatosvaté církvi křesťanskokatolické* (BarRůže, 117); *církev křesťanskokatolická* (RebTroje, 157, 158, 161), *pohané ... se na samospasitelnou křesťanskokatolickou víru obrátili* (RebTroje, 158). Podobně je přehozeno pořadí v sekundární složenině *římskokatolickopražský B*, její pořadí je však dáno zdůrazňovacím slovosledem, jak můžeme vidět v kontextu *co o svaté církvi římskokatolické, to může řečeno býti o římskokatolickopražské* (BarRůže, 120); a ve složenině *cisterciáckovelehradský B* stejného autora: *králi aneb řediteli včeliček cisterciáckovelehradských* (BarRůže, 116). Zadní člen *katolický* nalezneme ještě ve složenině *svatokatolický B* (*náboženství svatokatolické přijali* – RösKom, HOP 187, 4). Přední člen *svato-* obsahují dále složeniny *svatobratrský B* (*mezi tou svatobratrskou Bernarda krví statku rozdělení* – BorrŽena, 71) a *svatobázlivý B* (*hrůzou svatobázlivou vnitř odevšud pojati, třásti se počínali* – FrozObr, 89). Zadní člen *bázlivý* má také složenina *bohabázlivý B* (*člověkem ... bohabázlivým ... býti se prokazoval* – RösKom – PP 446, 7).

Složenina *svatopísební B* (*nápis svatopísební* – Hrad) obsahuje starší, dnes již neužívanou podobu adjektiva *písební* (užívané i v podobě *písebný*) s významem „psaný“. Jungmann toto adjektivum zachycuje (JgSlov III, s. 87), je odvozeno podobně jako *čižebný* z *čižba*⁹⁸ (doplněno poznámkou o zastaralém ruském výrazu *pisba*), a upozorňuje na odlišnost výrazu *písemný*, který má význam „psaný“ pouze jako jeden z několika. Základní význam adjektiva *písební* je „z písma vzatý“, přičemž může jít o

⁹⁸ Psáno *cižebný, cižba*.

odkaz na svaté písmo, na světské písmo a také může označovat osobu užívající psaní, písma (JgSlov III, s. 88).

Synonymní složeniny s totožným předním členem představují *podlouhlokulatý NO* (*vnitř stojí dvě lahvičky, pleskatá jedna a podlouhlokulatá druhá* – PoIVzneš, 363) a *podlouhlookrouhlý NO* (*Cavea byla kruhové neb podlouhlookrouhlé postavy, kde posluchači po stupních seděli* – PoIVzneš, 403). S prostorovým uspořádáním taktéž souvisí *ostrohrůdký B* (*do tváře děvičí a krásné její směle okem ostrohrůdkým se podíval* – FrozObr, 103) a *širokotáhlý NO* (*zásoby všecky / a sklady píce opustili v táboře širokotáhlém* – VinPerly, 148). Fyzickou podobu upřesňuje přední člen *leskavo*⁹⁹ ve složenině *leskavohladký NO*: *takto sedíc to tré obklíčilo leskavohladkou, / okrouhlou a hnědou tabuli s silnými trnožemi* (JgPřekl II, 209).

Stejný přední člen je vlastní také složeninám *drahonakladný B* (*drahonakladné stolice Šalamounové* – NitschBerla, 1, 57) a *drahovážný B* (*obraz, který někdy před léty císařovna Helena s jesličkami jistě drahovážněma všeho světa Spasitele do Říma města přinesla byla* – FrozObr, 76); obě složeniny vyjadřují vysokou hodnotu předmětů, k nimž se pojí (adjektivum *vážný* znamená kromě „mnoho vážící, těžký“ také „cenný, vzácný“ – VW). Velké ocenění či velkou zručnost vyjadřuje přední člen *vysoko-* ve složenině *vysokořemeslný B*: *v tom tak nepochopitelným samých rukou vysokořemeslných a mistrných Božských dílu* (FrozObr, 13 – předmluva), je tedy na pomezí mezi tímto typem postupně determinačních složenin a typem čtvrtým (viz níže). Naproti tomu přední člen *velko-* ve složenině *velkopánský B* (*velkopánský spůsob* – BirJan, 6) je společensky zařazující.

Totožný zadní člen spojuje složeniny *pravočeský NO* (*což i podnes mnozí mezi Slováky a jinými s námi pobratřenými národy hlasové, do pravočeského zvuku svou nelíbst jevící, potvrzují* – JgPřekl, 429) a *sprostočeský B* (*sprostočeská řeč* – ČerHvězda), synonymní s posledně jmenovanou je složenina *prostonárodní NO* (*v prostonárodních písních* – OhlasRus, 11; *nepožívaje té výhody, jakové se dostává nepovědomému skladateli písně prostonárodní* – OhlasČes, 76; *prostonárodní písně české* – OhlasČes, 79).

⁹⁹ Jedná se o základ adjektiva *leskavý*, které je variantou adjektiva *lskavý* s významem „lesklý, lesknoucí se“ (VW), rozšířenou variantu nalezneme např. v Mattioliho Herbáři: *listí má [kuřínoha] ... po hřbetě pobělavé a leskavé* (MattHerbVel, 142b), více dokladů i s uvedeným viz LD.

Dalšími specifikujícími postupně determinačními složeninami jsou *divomariánský B* (*poklad svatý divomariánský* – FrozObr, 138), *jasnomrazivý NO* (*jako v dobu zimní jasnomrazivou* – KamBásně, 301), *mrtvotichý NO* (*mrtvotichý háj* – MáchaBásně, 62, 68, 207), *vděčnověrný B* (*mnozí vděčnověrní téhož muže Božího ctitelé* – MagTrium, 182) a *zůřivopekelný B* (*na řetěze svázán jest pokušíteľný zůřivopekelný; štěkati může, kousati nemůže, leč chtícího* – FrozObr, 104) a *živorychlý* na základě adverbia *živorychle B* (*se ... s rukou živorychle hbitě zaradoval* – FrozObr, 106).

U posledního typu postupně determinačních složenin přední člen vyjadřuje hodnocení vůči zadnímu členu, jako přední člen se obvykle uplatňují primární adjektiva vyjadřující emocionální stav. Tak je tomu ve složeninách *milolíbezný/milolíbezný B* (*milolíbezné stány a stáje* – FrozObr, 14; *milolíbezný způsob* – MagTrium, 172), *míloprázdný NO* (*míloprázdné kraje* – PolVzneš, 166), *prostokrásný NO* (*prostokrásná dívčička* – KamBásně, 84), *smutnolíbý B* (*smutnolíbá muzika* – Hrad), *smutnotichý NO* (*smutnotichý vzdech* – KamBásně, 269). Narůstá i užívání předních členů derivovaných: *chválítebnopolitický B* (zadní člen má význam „světský, společenský“ – LD, jak potvrzuje i excerpt: *tak dvojím jakoby rozumem svým dolejšíím přirozeným a chválítebnopolitickým, i hořejším nadpřirozeným neb duchovním ses řídil* – FrozObr, 22 v předmluvě překladatele), *nebeskomilý NO* (*nebeskomilé oči* – PolVzneš, 216), *podivnosličný NO* (*podivnosličná Johana Aragonská* – PolVzneš, 299), *příznivolíbezný B* (*příznivolíbezné důmění* – FrozObr, 23), *strašljivojiskrnatý NO* (*bitva strašljivojiskrnatá* – VinPerly, 191). V přeneseném smyslu je užit přední člen *sladko-* ve složeninách *sladkolichotný* (na základě adverbia *sladkolichotně NO: a vstana se stolice promluvil k němu sladkolichotně* – VinPerly, 187), *sladkoluzný NO* (*sladkoluzné upomínky* – PolVzneš, 157) a *sladkomilý B* (*sladkomilý zpěv* – BridTrýlístek, 9). Pozitivní hodnocení vyjadřuje také přední člen *blaho-* ve složenině *blahotučný NO: A tvá ňadra květné vrchy, / na polínách blahotučných* (KamBásně, 172); *Dej mi bráti s vrchů kvítí, / A z tvých polí blahotučných!* (KamBásně, 172); taktéž ve složenině *blahopřímý NO: míti musí on trpěľivost a míti i čistý, / vždy stejný a pokojný smysl a rozum blahopřímý* (JgPřekl II, 228).

Typ hodnocení (částečně také intenzifikaci) vyjadřuje také prefixoid *vele-* ve složeninách *veledrsný NO* (*milosrdně zřel na Tebe / s trůnu veledrsného* – KamKanc, 114), *velehrozný NO* (*smrt velehrozná* – KamBásně, 232) objevující se také ve variantě *velehrůzný* (doložené adverbiem *velehrůzně NO: velehrůzně vše až se otrásá* –

KamBásně, 201), *velechytrý NO* (*Aj, aj, muško velechytrá* – KamBásně, 102), *velekrásný NO* (*strachuj se v pomezích Tartara pohlednouti na velekrásnou; znovu ztratíš ji a na věky* – KamBásně, 267), *velelehký NO* (*velelehké pohybování* – JgPřekl II, 251), *velemoudrý NO* (*tu velemoudrý beseduje Platon se svými druhy a učenci* – KamBásně, 253; *následujte celý život můj, pravil velemoudrý* – KamBásně, 255), *veleřásný NO* (*veleřásná sukně* – JgPřekl II, 238) a *velešťastný NO* (*duch velešťastný* – PolVzneš, 26). Stejnou funkci má i adjektivum *velký/veliký* objevující se ve složeninách *velikolepý NO/velkolepý NO* (*velikolepý chrám Minervin* – KamBásně, 258; *velikolepá galerie* – tamtéž; *kde slunce plaje velikolepé* – KamBásně, 270; *ku zřízení velkolepého pomníku bratru mému* – KamBásně, IV).

3.1.3. Kompozita označující barvy

Kompozita označující barvy se užívala velmi často, jejich rozmach přišel především v době národního obrození, ale zaznamenáváme je již v baroku. U těchto složenin je možné rozlišit tři základní typy objevující se i ve starších obdobích. První, koordinační typ kombinuje dvě barvy použité obě zároveň, přičemž pořadí je fakultativní, přesto se málokdy objevují varianty s obráceným pořadím, ve velké řadě případů je pořadí dáno konvencí¹⁰⁰. Další typy již představují subordinační kompozita. Druhý typ kombinuje dvě barvy do jednoho odstínu, obvykle zadní člen vyjadřuje základní barvu, přední člen upřesňuje, jakého odstínu nabývá základní barva. Tento druhý a první zmíněný typ jsou od sebe v některých případech obtížně rozlišitelné, pravopis koordinačních složenin se spojovníkem je záležitost až moderní doby, přestože spojovník byl používán i v předchozích dobách. Jeho použití však nemělo žádná jednotná pravidla, záleželo nejen na zvyklostech či autorovi, ale také na tiskaři a sazeči písma. Třetí typ vyjadřuje intenzitu barvy pojmenované zadním členem; přední členy jsou u tohoto typu značně omezené, jedná se o adverbialně-adjektivní členy, tedy o členy adjektivního původu s adverbialní funkcí, přičemž formálně nelze rozlišit mezi adjektivem či adverbiem, neboť hláska -o- je užitá jako jmenný konekt či slovnědruhová přípona, využívány jsou taktéž adverbialní výrazy.

První typ je nejméně zastoupen, patří sem *bíločervený B* a *červenobílý B*, u nichž jediných pozorujeme případy zaměnitelného pořadí: *kvítek tvůj bíločervený* (Bratrstvo, 135); *žádost tvá bíločervená* (BirJan, 15) x *červenobílou mříží znamená jsem* (BirJan,

¹⁰⁰ Více k pořadí členů koordinačních složenin např. Bozděchová, 1994, s. 90.

16); LD poskytuje i důkaz paralelního užití v jednom textu: *sv. Filip, aby dokázal, že i on jest růže bíločervená i červenobílá* (BilCoelum, 384). Dále sem zřejmě patří složenina *rudomodrý NO*, u níž by se však mohlo jednat i o typ druhý: *Míhá se, pálá vůkolem, / rudomodré, zelené nícení;* (KamBásně, 202).

Druhý typ představuje např. složenina *brunatnopožloutlý NO* s nepřímým zadním členem, která označuje barvu pokožky: *Co se obyvatelů zdejších dotýče, více mužové než ženské pěkní jsou, větším dílem suché, ale silné postavy, brunatnopožloutlé barvy, pronikavými očima a černými vlasy se vyznamenávají* (PolVzneš, 459); *požloutlobílý NO* označující barvu „bílou zabarvenou do žluta/světle žluta“ (k dalším dvěma kompozitům obsaženým v tomto excerptu viz níže): *Klapky [hedbávníků] jsou špinavo-nebo požloutlobílé se třemi bledobrunatnými čárkami* (PolVzneš, 197); barvu „bílou zabarvenou do růžova“ s desufigovaným předním členem pojmenovává adverbiální kompozitum *růžobíle NO* (*jabloň co tam růžobíle vzkvítá* – MáchaBásně, 191), z něhož můžeme usuzovat na adjektivum *růžobílý*. Složenina *černošedivý NO* označuje šedou do černa, tedy tmavou: *hory černošedivého dýmu s sebou k výsostem vyvádějí* [plameny ve Vezuvu] (PolVzneš, 395); barvu šedou do modra značí složenina – objevující se již dříve (viz LD) – *modrošerý NO*: *Když moře modrošeré lehkým chvěje větru se váním* (JgPřekl II, 385); se zadním komponentem *bledý* je adjektivum *modrobledý*: *kočičí oči modrobledé* (RösKom – DJO 26, 17). Základ adjektiva *šerý* se vyskytuje i jako přední člen, kdy určuje zabarvení barvy vyjádřené zadním členem do šeda, u dvou složenin, první je *šerobledý NO*: *stíny šerobledé* (MáchaBásně, 68, 207), *k hrobu ji jen v noci šerobledé / Lůny svit při pohřbu doprovází* (MáchaBásně, 69); druhou je *šeročerný NO*: *V šeročerné barvě směle / Na ulité kobce jedné druhá stojí [skála] v utvrzení* (PolVzneš, 31). Méně určitou barvu v zadním členu představuje složenina *modrotmavý NO*, a to „tmavý do modra“: *V stínu modrotmavých lesů vrcholiny kamenité / Růžovými prouhami jsou přetažené* (PolVzneš, 99). Poslední složenina má v předním členu adjektivně-adverbiální základ odvozený ze substantiva, blíží se tedy k typu složenin, jejichž přední člen představuje skutečnost, k níž je jev vyjádřený zadním členem přirovnáván (viz níže v podkapitole Složeniny přirovnávací). Jedná se o složeninu *sirnožlutý NO* „sirně žlutý“, tedy „žlutý jako síra“: *Tu sirnožluté záření / Tmu lesní vůkol provívá* (KamBásně, 201).

Třetí typ, kompozita označující intenzitu odstínu, je poněkud méně častý než typ předchozí. Jako přední člen se nejčastěji uplatňuje adverbiálně-adjektivní člen *tmavo-*:

tmavočerný NO, tmavohnědý NO, tmavomodrý NO a koordinační složenina s antonymy *tmavosvětlý B/NO (tmavosvětlou, aneb šedivou mastností barvy* – Hydriatria, 16–17; *tmavosvětlá stvůra* – PolVzneš, 277). Tmavý odstín také vyjadřuje přední člen *temno-*: *temnorudý NO, temnošedý NO*. Nevýrazný odstín je označován pomocí předního členu *bledo-*: *bledobrunatý NO* (kontext viz výše). Světlý odstín se vyjadřuje pomocí adverbialního předního členu *světle-*, který tvoří nevlastní složeninu: *světlešedý NO*. Větší intenzitu odstínu označuje přední člen *jasno-*: *jasnobledý NO, jasnomodrý NO*. Předposlední složeninou patřící do této skupiny je *pološerý NO: neb jasna měsíce světlá moc / uzounkým oknem u sklepení dlouhé / proletši se změni v pološerou noc* (MáchaBásně, 14). Číslovku jako přední člen užitý k intenzifikaci najdeme také u složeniny *trésvětlý NO*, která je užitá v překladu ruské básně. Není to však jediná složenina, v níž přední člen vyjadřuje násobnost: *Světlé, trésvětlé slunce, všem teplo a krásno jsi* (JgPřekl II, 335). Intenzitu vyjadřují i reduplikační složeniny, z nichž některé také označují barvu, k nim více viz níže u emocionálně zabarvených složenin.

Významově redundantní je složenina *blankytomodrý NO*, v níž přední člen sám o sobě pojmenovává odstín modré. Redundance může být způsobena snahou osvětlit přední člen jako označení modré barvy, *blankyt* se však objevuje již ve staré češtině (Rejzek 2015, s. 87), proto redundanci přičteme spíše poetickému záměru: *Hle v ducha vytržení kněze nejvyššího on uzřel / Roucho: Klobouk nejdříve a vínek a kol čela nápis: / „Hospodinův svécenec;“ odění pak blankytomodré*, (VinPerly, 72).

Adjektiva označující barvy se vyskytují taktéž jako přední členy, kdy blíže určují zadní člen. Nejvíce jasné je to u kompozit se zadním členem tvořeným sekundárním adjektivem, takové formace se objevovaly již dříve (např. *bílohlinovatý* – RešSlovB, A4b nebo *bílomarcipánový* – VeršPern, 179 a 82, LD). Pokud je toto adjektivum odvozeno ze substantiva, podobá se kompozitům posesivním se syntaktickým vztahem přívlastkovým: *bělokamenný NO, bledotvarný NO, rudoplamenný NO, růžokvětný NO, růžožhavý NO, zlatobarvý NO*. Přední člen *růžo-* se objevuje v podobě substantivního základu, jedná se o desufigovanou podobu adjektiva *růžový*, nikoliv o substantivum *růže*, jak lze vidět v excerptu *Slunce vzchází s jasnostkvělou tváří, / obraz pálá v růžožhavé záři* (MáchaBásně, 93), ve spojení *růžokvětná líčka* (KollSláva, 42) už není

význam tak jednoznačný, přesto považujeme za pravděpodobnější význam „růžově květná¹⁰¹ líčka“ než „líčka květná jako růže“.

Čtyři obrozenské složeniny s předním členem označujícím barvu mají zadní člen - *jasný*, ve dvou případech se jedná o složeniny přirovnávací: *stříbrojasný*, *zlatojasný* s významem „jasný jako stříbro/zlato“, jak můžeme pozorovat v kontextu: *an oko tvé se koupá / V stříbrojasném ve moku / Jezer tam a potoků* (ČelRůže, LVII), *Slunce kule zlatojasná* (PolVzneš, 55). Jungmann uvádí pouze jednu z těchto složenin, a sice *zlatojasný* (JgSlov V, s. 693). Tři složeniny se stejným zadním členem vyjadřují syntaktický vztah příslovečný: *růžojasný* s významem „růžově jasný“, užitým ve dvou případech: *Však ten zásvit růžojasných lící* (MáchaBásně, 167) a *nebe, jenž se růžojasně / nad modrými horami míhá* (MáchaBásně, 10), složenina *bělojasný NO* (*mrak ji [Sněžce] bělojasný věnec stále kolem čela sněží* – PolVzneš, 37) a *modrojasný* s významem „modře jasný“ je užitá celkem třikrát: *Slyš má slova, pravils, modrojasné nebe* (PolVzneš, 137), *K hvězdnému nebi v modrojasné dálky / Jej rozesílám* (PolVzneš, 139), *Tu valí / Modrojasné se řeka kol strmící / Hory k nebesům* (KamBásně, 151). Stejný přední člen jako poslední zmiňovaná složenina má kompozitum *modrokrásný B*, které vyjadřuje také příslovečný vztah „modře krásný“, pojí se s květinou *Fialka modrokrásná poníženosti* (BarRůže, 118). V barokních textech nacházíme adverbium *černojasně B* (*černojasně třpytící se obočí* – BorrŽena, 66), z něhož můžeme usuzovat na existenci adjektiva *černojasný*.

Přední člen *černo-* se objevuje ještě u tří složenin s primárním zadním členem: *černočudý NO*, *černomilý NO*, *černosmutný B*. Jungmann z nich uvádí pouze jedinou, a to *černosmutný*, ovšem bez vysvětlení, pouze s německými výrazy znamenajícími jednotlivé členy: *traurig, schwarz* (JgSlov I, s. 279). Tato složenina je užitá ve spojení *černosmutná slova* (BirJan, 15), jedná se u ní o intenzifikaci pomocí významového zdvojení, adjektivum *černý* má kromě běžného významu barvy také význam „smutný, nešťastný“ (JgSlov I, s. 281). Významy dalších složenin odvozujeme pouze z kontextu, *černomilý* se objevuje v dvouverší *Bratře na venku! nepěj oči černé býti nevěrné: / Srdce-li černomilé, nepočerní očka i modrá?* (KamBásně, 231); význam je tedy „milující černou/černé“, přičemž Jungmann pro *černý* uvádí i další význam, a to „s ponětím strachu, neb zloby, např. *černá duše*“. Složenina *černočudý* pochází

¹⁰¹ Jedná se o starší adjektivum znamenající mimo jiné i „kvetoucí, rozkvetlý“ (VW).

z excerptu *Však znám draka s tváří černočudou / proti němuž tyto úlomky / hříchů ještě sněhu bělí budou* (KollSláva, 98); u této složeniny lze volit ze dvou možností: může se jednat o složeninu s významem „černá a chudá tvář“, přičemž *chudý* může znamenat i hubený (JgSlov I, s. 831), další význam slova *chudý*, Jungmannem uváděný jako primární, je „špatný, zlý, lichý, tělesně i mravně“. Ve spojení s posledně jmenovaným významem adjektiva *černý* by se jednalo o další případ intenzifikace zdvojením významu pomocí synonym.

Dvě složeniny obsahují zadní člen odvozený ze slovesa: *růžožhavý NO* a *stříbroleskný NO*. První složenina se týká východu slunce, má význam „růžově žhavý“ či „žhavý do růžova“, přední člen je tvořen základem společným pro substantivum *růže* i pro adjektivum *růžový* odvozené z tohoto substantiva. Druhá složenina je přirovnávací, její význam je „lesknoucí se jako stříbro“: *Proč pěníš potůčka / stříbroleskné vlnky?* (MáchaBásně, 51).

Kromě výše zmíněných typů se objevují také emocionálně zabarvené složeniny, které vyjadřují postoj mluvčího k určité barvě, přičemž tento postoj je specifikován předním členem. Jako přední člen se uplatňuje *milo*: *miločervený B¹⁰²*, *milosnědý NO*; *pěkn*o-: *pěknobělý NO*; *spanilo*-: *spanilobílý B* a *smutno*-: *smutnočerný NO*. Emocionální zabarvení mají i složeniny s předním členem odvozeným z adjektiva *špinavý* (případně adverbia *špinavě*), tyto složeniny však zároveň označují určitý odstín barvy, Jungmann jako jeden z významů adjektiva *špinavý* uvádí „příčernalý, od podobnosti špíny“ (JgSlov IV, s. 496): *špinavobílý NO* označuje obvykle bílou barvu zabarvenou do šeda, „našedlou“ (Pala, Všianský 1994, 2008) užitou v kontextu *klapky [hedbávníků] jsou špinavo- nebo požloutlobílé* (PolVzneš, 197); *špinavobrunatný NO*, kde zadní člen označuje barvu „hnědou, červenou, s mnohým černým namíchanou, či fialovou“ (JgSlov I, s. 191), též „tmavě rudou, nachovou, purpurovou“ (SSJČ); kompozitum se objevuje v kontextu *tu se na tebe ty okoralé lávné proudy škaredí, v kůře špinavobrunatný obal* (PolVzneš, 393). S předním členem opačného významu je složenina *čistobílý B*; tento přední člen však může mít i význam úplnosti: *modré pole na tři čistobílé řeky rozvržené* (Hrad).

¹⁰² Z této složeniny je dokonce tvořeno nepřímé složené sloveso *miločervenat B*: *horlivou láskou jak k Bohu, tak k bližnímu, se miločervenal* (BarRůže, s. 116).

V jistém smyslu jsou subjektivně zabarvené i reduplikační složeniny, které využívají opakování základu k vyjádření vyšší intenzity. Mezi složeninami označujícími barvy jsou to např. *bledobledý NO*, *černočerný NO*, *temnotemný NO*. Jejich význam bychom mohli opsat jako „temnější než temný“ apod¹⁰³: *v temnotemné noci* (MáchaBásně, 51). S přihlédnutím k jejich významu je můžeme považovat za synonymní ke složeninám nevlastním s předním členem pronominálním *sebe* a zadním členem tvořeným komparativem adjektiva, např. *sebetěžší*.

Barva může být kompozitem vyjádřena také nepřímo, především pomocí zadního členu tvořeného odvozeným adjektivem *barevný*, přičemž význam nejčastěji vyjadřuje přítomnost více barev: *mnohobarevný NO*, *trojbarevný B*, *všelikobarevný NO*, taktéž se zde objevuje jedna z mála tříčlenných složenin: *mnohokrasobarevný B*. Dvě adjektiva barvu určují částečně, přičemž se jedná o protiklady: *jasnobarevný NO* (*obrazy stropu, a zvlášť jasnobarevné, k tomu mnohotné pozlacení všude* – PolVzneš, 334) a *temnobarevný NO* (*já s radostí podám svůj oblíbený temnobarevný kabát za řecké roucho* – KamBásně, 249).

3.2.Složeniny skladu S-(k)-A

Složeniny se zadním členem adjektivním a předním členem substantivním jsou velmi produktivním typem, především v pozdějších dobách, neboť se nejedná o původní praslovanský typ. Jeden typ těchto složenin se vyvinul vlivem velké frekventovanosti složenin skladu A-(k)-A, kdy přední člen odvozený ze substantiva se objevoval ve formě kořene, tedy ve formě substantivní, přestože funkce zůstala nadále adjektivní. Sufix derivovaného adjektiva byl odsunut a přidal se pouze konekt. V rámci našeho souboru více desufigovaných složenin najdeme v období obrozenském, avšak i v době barokní zaznamenáváme několik takových složenin. Druhý typ se pravděpodobně rozšířil na základě prvního jmenovaného typu, jedná se o složeniny přirovnávací, v nichž přední člen je zdrojem podobnosti pro příznak označený zadním členem. Tyto složeniny jsou důsledkem česko-německého bilingvismu z doby obrozenské, ale i předobrozenské, neboť mají svůj původ v kalcích německých výrazů (Šlosar 1999, s. 71–72). I přesto se tento typ osamostatnil a ani nebyl vnímán jako cizí (viz poznámka v úvodu této kapitoly), což mohlo být důsledkem existence desufigovaných složenin,

¹⁰³ Další způsob výkladu může být „tak temný, jak je to jen možné“ či „zcela temný“. Více příkladů a popisů významu uvádí NŘ 1925.

s nimiž jsou si velmi podobné a v některých případech mohou patřit do obou skupin¹⁰⁴. Třetím typem jsou složeniny předmětné, které se vyznačují především zadním členem derivovaným ze sloves. U prvních jmenovaných se ve větší míře uplatňují zadní členy primární. Kromě těchto tří typů se objevují ještě složeniny příslovečné, u nichž se objevují na pozici zadního členu jak primární, tak derivovaná adjektiva.

Z barokních textů pocházejí dvě desufigované složeniny se stejným předním členem s různou kvantitou: *krásomilý B* (*vidí i také zase v zrcadle tváře své krásomilou přívětivost* – BorřŽena, 64) a *krasospanilý B* (*krasospanilá hvězda* – GrubNor). V obou složeninách má přední člen intenzifikační funkci, neboť adjektivum *krásný* má synonymní významy s oběma zadními členy: „milý, milovaný, vzbuzující lásku“ a „půvabný, spanilý, mající krásný vzhled“. Podobnou funkci má i přední člen *čaro*¹⁰⁵ ve složeninách *čaroblahý NO* (*Všeliká vymýšlí blaha ... / ruměnce na mladé tváři, / opojení čaroblahé / v objetích nezkončitelných* – PolVzneš, 157) a *čarokrásný NO* (*Často v tílku čarokrásném hosta rozkoš mile baví, / k zpětné že se dráze více zpilý odtud nevypraví* – PolVzneš, 73; *před zraky jak noc by vyvábila / obraz její v čarokrásný sen* – MáchaBásně, 104; *tam vysoké na skále stojí Lůbor čarokrásný* – MáchaBásně, 107). Stejný zadní člen jako u poslední jmenované najdeme i ve složenině tvořené stejným způsobem, a to *divokrásný NO*, kde přední člen není již čistě intenzifikační: *Ještě Fébovi tu hřebci, známí divokrásným během* (PolVzneš, 292).

Dalšími desufigovanými složeninami jsou *hrůzodivý NO* a *hrůzohřmotný NO*. Obě složeniny mají přední člen tvořený substantivním základem ve funkci adjektiva. Jungmann tyto dvě složeniny neuvádí¹⁰⁶, pouze substantivum *hrůzodiv* (JgSlov V, s. 906) bez významu, s překladem *schreckliches Wunder*. Složenina *hrůzohřmotný* se objevila v překladovém textu: *kam se poděl ten tvůj třesící blesk a hrůzohřmotný hrom a ta spalující, horoucí, strašlivá zbraň?* (JgPřekl II, 357), stejně tak i složenina *hrůzodivý* v překladu: *živu býti že lépe / Jest v robotách než hrůzodivou se potloukati pouští* (VinPerly, 55). Desufigovanou složeninou je také *zrnoklasný NO*: *zrnoklasné*

¹⁰⁴ Viz také kapitulu III.1 Složeniny se zadním členem substantivním, podkapitola Přední člen substantivní.

¹⁰⁵ Stejný přední člen je rozebírán i u složenin substantivních, viz kapitulu III.1.

¹⁰⁶ Jungmann uvádí několik složenin s předním členem *hrůzo-* (*hrůzonosný, hrůzoplošný, hrůzotichý, hrůzožasný* – JgSlov I, s. 773), za vhodnější však považuje podobu *hrozo-* (uvádí složeniny *hrozonosný* a *hrozostrašný* – JgSlov I, s. 768). Složenina *hrůzonosný* se objevuje i v našem souboru, se stejným předním členem je také kompozitum *hrůzoslavý* (viz kapitola III.1 Složeniny se zadním členem verbálním), *hrůzopověstný* (viz kapitola III.2 Složeniny se zadním členem substantivním) a *hrůzoplý* (viz níže).

kolotání tam se v žlutém šperku stkvěje (PolVzneš, 84), *růžokvětný NO*, které bylo užito ve spojení *růžokvětná líčka* (KollSláva, 42) a *věkosvíží NO* s významem „věčné svěží“: *připravte, nadpovětrné světy, / mně růžové své loubí, věkosvíží květy* (JgPřekl II, 125).

Výjimečná je složenina *kacířlutriánský B* (*kacířlutriánský blud* – Popsání), která obsahuje dobově velmi častou variantu adjektiva *luteránský*¹⁰⁷. Přední člen má formu substantivního základu, jedná se ovšem o desufigované adjektivum *kacířský*. Tato složenina má teoreticky dva významy, prvním je „luteránský, který je kacířský“, tento význam odpovídá obvyklému postupu. Při výkladu druhého významu přední člen může být rozvíjen zadním, tedy „kacířský, který je luteránský“; levostranné složeniny¹⁰⁸ však pro český jazyk nejsou typické. Mohlo by se taktéž jednat i o nevlastní složeninu vzniklou spřažením přívlastkového spojení „kacíř lutriánský“ (odpovídal by tomu zápis i pořadí členů), z přívlastkových spojení však obvykle vznikají spřežky substantivní (např. *mateřídouška*, častěji se jedná o přívlastkové nevlastní spojení, např. *okamžik*).

3.2.1. Složeniny přirovnávací

V pozdější době se formuje další typ složenin označujících barvy, a sice pomocí přirovnání. Předním členem je substantivum, k němuž je barva vyjádřená zadním členem přirovnávána. Tento typ je v češtině nepůvodní, napodobuje kompozita německého původu, rychle se však osamostatnil (Šlosar 1999, s. 72). Kromě kalků pak vznikaly i nové složeniny podle předchozích vzorů. Z dnešního hlediska a z hlediska syntaktických vztahů můžeme tyto složeniny označit jako složeniny příslovečné, a to způsobové, přičemž způsob je vyjádřen srovnáním.

Nejčastěji se přirovnává červená barva, a to k ohni/plamenům a ke krvi: *krvorudý NO* (*krvorudý zrak* – VinPerly, 163), *ohňorudý NO* (*na východě již otvíraly jítra se brány / ohňorudé* – VinPerly, 134; *juž se rýhou, dadouc čmoudy, / valí ohňorudé proudy* – JgPřekl II, 187), jedna složenina má derivovaný adjektivní zadní člen: *ohňobarevný NO* (*co stříbro stkvěl se kuň pravého, / a ohňobarevný nes‘ levého* – KamBásně, 193). Bílá barva je přirovnávána ke sněhu a stříbru: *sněhobilý NO* (*lilie sněhobilá* –

¹⁰⁷ Dnes se toto adjektivum objevuje buď v podobě *luteránský*, nebo *luterský*, varianty *lutránský*, *luterijánský*, *lutrijánský* jsou zastaralé (viz SSJČ). Dříve se objevovala i podoba *lutryánský* (např. NitschPost, s. 45) či *luteriánský* (např. BeckPos, s. 134), viz LD. Jungmann uvádí jako základní podobu *luteránský*, verze *luteriánský* a *lutriánský* označuje jako zastaralé (JgSlov II, s. 365).

¹⁰⁸ Jako levostranné složeniny se označují takové, v nichž rozvíjený člen stojí ve složenině „nalevo“, tedy jako přední člen. Levostranné složeniny jsou obvyklé v románských jazycích, pro češtinu jsou typické pravostranné, stejně jako např. pro němčinu a angličtinu.

KamKanc, 73; *holoubátko sněhobílé* – MáchaBásně, 11), *stříbrobílý NO* (*stříbrobílé rouško* – KamBásně, 85), opačný sklad než u první jmenované složeniny je v kompozitu *bělosněžný B* (*konvalinka bělosněžná nevinnosti* – BarRůže, 118). Šedá barva je rovněž rozlišena na dva odstíny: *mhošedý NO* (*mhošedý závoj lehkým sňalo doubravě váním* – PolVzneš, 8) a *perlošedý NO* (*perlošedé světlo [měsíce]* – JgPřekl I, 34), vzácné kovy se ještě objevují jako zdroj přirovnání v složeninách *stříbrobledý NO* (*stříbrobledá koruna [lilie]* – MáchaBásně, 168) a *zlatožlutý NO* (*zlatožluté citrony* – PolVzneš, 385).

Zadní člen vyjadřující barvu a substantivní přední člen mají i dvě další složeniny, nejedná se však o typ vyjadřující přirovnání, syntaktický vztah mezi členy těchto složenin je přívlastkový, přičemž přívlastek je v postpozici: *rouchobělý NO*, *rounobělý NO*. K první složenině existuje varianta s převráceným pořadím členů *bělorouchý NO*, toto pořadí je pro přívlastkové složeniny typičtější (se samotným předním členem *bělo-* např. *bělokorý*, *bělotělný*). Nejedná se ovšem jen o variantu samotného sledu členů, varianta se objevuje ve dvou překladech stejné básně: *rouchobělá na zemi sstoupí s nebe výše nevinnost* (JgPřekl II, 130) x *a nevinnost na zem bělorouchá od nebe sstoupí* (JgPřekl II, 127), nejspíše se tedy jedná pouze o variantu mající podpořit jazykovou libozvučnost. Tuto skutečnost podporuje i fakt, že složenina *bělorouchý* se objevuje ještě v jednom užití, stejně jako jiné složeniny se zadním členem *-rouchý*¹⁰⁹. Podobně je tomu nejspíš i u druhé složeniny, která se vyskytuje v následujícím úryvku: *Tam brav rounobělý, a na pastvině stádo bučící* (PolVzneš, 13). Vzhledem ke kontextu je jediný možný význam právě postpoziciční přívlastkový a s ohledem na skutečnost, že pro přívlastkové složeniny je typický opačný sklad, jedná se o poetický záměr.

V našem souboru byla shromážděna i řada dalších přirovnávacích kompozit, jejichž zadní člen neoznačuje barvu. Mezi taková kompozita se zadním členem tvořeným adjektivem primárním patří např. *mramorotvrký NO* (*jakási látka mramorotvrdá* – PolVzneš, 443), *rudopevný NO* (*rudopevné věže* – KamBásně, 137), *střelhbítý NO* (*střelhbítý skok* – PolVzneš, 246), *hadokřivý NO* (*hadokřivý tok* – PolVzneš, 35), *medosladký* (doloženo adverbium *medosladce NO* užitého v komparativu: *komu slavík medosladčeji zapěl* – PolVzneš, 208), *obroveliký NO* (ve spojení označujícím sochu: *obroveliká Panna Boží* – PolVzneš, 334). Barokní složenina *skalotvrký* (*skalotvrde*

¹⁰⁹ Viz kapitola III.2 Složeniny se zadním členem substantivním, podkapitola Posesivní složeniny.

srdce – BirJan, 5) má společný přední člen se dvěma synonymními obrozenskými složeninami *skalopevný NO* (*času vzdorují skalopevným / Stavby slohem* – VinPerly, 40) a *skalosilný NO* (*skalosilná věrnost* – PolVzneš, 398). Protikladné složeniny *váhorovný NO* (*váhorovné kladení trub* – PolVzneš, 268) a *pádoorovný NO* (*v pádoorovném honu sloupy šedivého dýmu daleko do výsosti hnal* – PolVzneš, 456) měly zřejmě nahradit adjektiva cizího původu horizontální a vertikální, uvádí je i Jungmann ve svém slovníku (*váhorovný* JgSlov V, s. 11, *pádoorovný* JgSlov III, s. 8). Odvozené adjektivum v zadním členu mají složeniny *slunojasný NO*: *na den slunojasný* (PolVzneš, 300), *větrochladný NO*: *hlahol strun se k oblakům ubírá ... vrzy větrochladné tu ho stíhají* (PolVzneš, 187); *zlatodrahý NO*: *Kdeby parnem svadlé kvítí, kdeby drny vláhu vzaly, / Kdyby tiché rosy moků zlatodrahých nedostaly?* (PolVzneš, 79); *zlatojasný NO*, *zlatokrupný NO*: *Ažby před ním mléčné dráhy mizly pěníci se víry. / Kuřat zlatokrupných ohně pomijeti by se zdály* (PolVzneš, 107).

3.2.2. Složeniny předmětné

Složeniny předmětné jsou obvykle tvořeny adjektivním zadním členem derivovaným či primárním, díky jehož valenci má substantivum na pozici předního členu funkci předmětu. Z toho důvodu bývají také přední členy v některých případech v pádové formě, tvoří tedy složeniny nevlastní. Velice často existují složeniny se stejným zadním členem, kdy přední členy jsou v pádové nebo kompoziční podobě, může se jednat dokonce o stejný přední člen. Takovými složeninami jsou např. *boholibý NO x bohulibý NO* (*slova boholibá* – JgPřekl II, 150 x *dík bohulibý* – KollSláva, 144), *bohumilý NO x bohumilý NO* (*takový v uši bohumilému / Hlas Věčného zněl* – VinPerly, 16 x např. *bohumilé plémě* – KamPom, 128; *bohumilý otec* – VinPerly, 155), v případě předního členu odvozeného ze substantiva *hrůza*: *hrůzoplňný B/NO x hzrůzoplňný NO¹¹⁰* (např. *mezi hrůzoplňnými věcmi nejhroznější smrt* – DvořVítěz, 11; *hrůzoplňná Golgota* – KamPom, 116 x např. *hrůzoplňné prostředky* – PolVzneš, 382; *hrůzoplňná pustina* – VinPerly, 16; *hrůzoplňná chvíle* – KamKanc, 104). Tento zadní člen vykazuje velkou variabilitu ve spojení s tvary předního členu i vysokou spojitelnost s různými výrazy. Jen o něco méně častý je zadní člen *-prázdný*. Substantivní základy s koněkem najdeme v následujících složeninách: *činoplňný NO* (*činoplňný věk* – PolVzneš, 241), *lidoplňný NO* (*lidoplňné užiny* – PolVzneš, 202; *herny lidoplňné* – PolVzneš, 27), *stádoplňný NO* (*stádoplňné vrchy* –

¹¹⁰ Jungmann zmiňuje pouze nevlastní podobu, tedy *hrůzoplňný* (JgSlov I, s. 773).

PolVzneš, 175), *vlnoplný NO* (*vlnoplné proudy* – PolVzneš, 173), *zuboplný NO* (*pilník zuboplný* – PolVzneš, 34); *dějoprázdný*¹¹¹ *NO* (*jest dějoprázdná* – KollSláva, 197), *lidoprázdný NO* (*lidoprázdné zámky* – PolVzneš, 221), *předmětoprázdný NO*, *tvoroprázdný NO* (*tvoroprázdná poušť* – PolVzneš, 38). V podobě genitivu najdeme přední člen ve složeninách *bázněplný NO* (*bázněplné zraky* – JgPřekl II, 258), *cituplný NO* (*cituplná Lidie* – KamBásně, 271; *cituplný Apollodor* – KamBásně, 255), *díkuplný NO* (*díkuplné oběti* – KamBásně, 251), *klamuplný NO* (*klamuplná říše* – MáchaBásně, 189), *láskyplný NO* (např. *slova láskyplná* – JgPřekl II, 219; *láskyplný mládec* – JgPřekl II, 251), *milostiplný NO*, *mrzutostiplný NO* (*mrzutostiplný otec* – JgPřekl II, 225), *ohněplný NO* (*ohněplná huba* – PolVzneš, 92), *strastiplný NO* (*strastiplná zkouška* – VinPerly, 186), *tichaplný NO*¹¹² (*klenutiny tichaplné* – PolVzneš, 26), *vázněplný NO* (*vázněplní křikové* – JgPřekl II, 258), *vděkuplný NO* (*vděkuplné dítě* – ČelRůže, VII), *závistiplný B* (*závistiplní nepřátelé* – KelConc), *žaluplný NO* (*žaluplné slzy* – MáchaBásně, 36); *bohaprázdný B/NO*, *klamuprázdný NO* (*klamuprázdné srdce* – JgPřekl I, 21), *studuprázdný B* (*studuprázdná smrt* – DvořVítěz, 31).

Zadní členy *-plný* a *-prázdný* ještě s komponenty *-hojný* a *-pustý*, pojíci se pouze s předním členem substantivním¹¹³ s konektem *i* v genitivu, vytvářejí vzájemně synonymní i antonymické složeniny: *předmětoprázdný NO* (*předmětoprázdné okolí* – PolVzneš, 266) x *předmětohojný NO* (*předmětohojný obraz* – PolVzneš, 381); *klamuplný NO* x *klamuprázdný NO*; *bohaprázdný B/NO* (např. *bohaprázdná nevěsta Drahomíra* – BarRůže, 119; *bohaprázdný svět!* – HloupLuc, 123; *bohaprázdní zrádci* – VinPerly, 154); dále *bohopustý*¹¹⁴ *NO* (*bohopustá tůň* – ve smyslu moře, VinPerly, 103). Zadní člen *-hojný* se objevuje ještě ve složeninách *pěnohojný NO* (*penohojná vláha* – VinPerly, 96), *rybohojný NO* (*moře rybohojné* – PolVzneš, 298) a *trávohojný NO* (*pastviště trávohojné* – PolVzneš, 201). Zadní člen *-pustý* zaznamenáváme také ve složenině *věkopustý NO* (*věkopusté hrady* – KamBásně, 135).

Následující složenina se rovněž užívá ve více variantách: nevlastní adjektivum *krvežíznivý NO* (např. *krvežíznivý vůdce* – VinPerly, 195) a vlastní, s variantami zadního

¹¹¹ V některých případech se užívá podoba adjektiva *prázdný* bez *-d-*, ovlivněná zřejmě mluveným jazykem.

¹¹² Tato složenina se objevuje i s negramatickým tvarem předního členu *tichuplný NO*, zřejmě se jedná o vliv předložky *v*: *v milostivém pohlednutí*, *v tichuplném usmívání* (PolVzneš, s. 99).

¹¹³ Nalezneme je taktéž s předním členem adjektivním, potažmo adverbialním, viz níže.

¹¹⁴ Objevuje se i v neústrojně variantě *bohopustný B*: *Buh ... rozestřel bohopustnou prázdnotu* (RösKom – DJO 2, 7).

členu, jsou *krvožiznivý NO* (*krvožiznivý vlk Karel* – PolVzneš, 318), *krvožiznivý NO* (*krvožiznivý ztřeštěnci* – KollKázně, 108; *jsou krvežizniví* – KollKázně, 15); z barokního textu pochází *krvožiznivý B* (*krvožiznivý tyran* – BloVig). Stejný přední člen má ještě jedna složenina předmětná, a to pouze jako nevlastní a se synonymním významem; jedná se o kompozitum *krvelačný NO*: *On, však vražedník ukrutný, / krvelačný tygr v lásce* (PolVzneš, 193).

Přední člen odvozený ze substantiva *bůh* se také objevuje ve více formách, jednak s konektem ve složenině *bohorovný NO* (*bohorovná tvář* – VinPerly, 90), jednak u nevlastních složenin v podobě genitivu *bohachvalný B* (*bohachvalný zpěv* – DvořVítěz, 18) a v dativu ve výše zmíněných složeninách *bohulibý NO* a *bohumilý NO*. Tyto dvě poslední jmenované složeniny představují jedny z mála kompozit s předním členem v dativu. Dříve a celkově častěji se objevuje genitiv, kromě výše zmíněných (také se zadním členem *-plný* a *-prázdný*) to jsou ještě složeniny *ctižádostivý NO* (*v pochvale ctižádostivý* – KamPom, 118), *dějesúdný NO* (*zjev dějesúdný* – KollSláva, 222), *dušejemný NO* (s významem „duši jímající“: *dušejemný zpěv* – VinPerly, 199).

Častěji se však vyskytují složeniny vlastní, tedy se jmenným konektem *-o-*. V době obrozenské vznikají kompozita *lidozrádný* (*skutky lidozrádné* – PolVzneš, 158), *lidožerný* (*vojna lidožerná* – KollSláva, 201), *paprskozárný* (*ne vezdy paprskozárný Apollo na nebi svítí* – KamBásně, 270), *pěsnolibý* (*I neníž zapodobno ni právno / pěsnolibými pojít ústami pěsnolibým* – JgPřekl II, 387), *plamenofrkavý* (*vůz tažený plamenofrkavými koními* – VinPerly, 126), *služboochotný*, *stínolibý* (*hájiны stínolibé* – JgPřekl II, 130), *tvoroživný* (*zem tvoroživná* – PolVzneš, 28), *vděkohlasný*, *vorbomilovný*¹¹⁵ (*Arkádie vorbolmilovná* – PolVzneš, 194) a *žilochladný* (zadní člen s významem „chladivý, poskytující ochlazení“ – VW; *mrazík žilochladný* – PolVzneš, 104). Pro obě období jsou společné *licoměrný* (*licoměrné pochlebenství* – DrexBrus, 106; *licoměrná ochechule* – JgPřekl II, 311) a *modloslužebný* (*synové modloslužební* – BarRůže, 117; *modloslužebné bludy* – VinPerly, 109; *modloslužebná země* – VinPerly, 112; *modloslužební pacholíci* – VinPerly, 139). Složenina *služboochotný* užitá v excerptu *kvapně očerstviti služboochotné / tvář, věterčátko* (PolVzneš, 201) má význam „ochotný k službě“, Jungmann ji neuvádí, zaznamenává však derivát *službovolnost* z významově blízkého kompozita *službovolný* (JgSlov IV, s. 169). Slože-

¹¹⁵ Tato složenina představuje další příklad výskytu protetického *v-*, tentokrát na začátku celé složeniny.

nina *vděkohlasný* je výjimečná svým zadním členem, který je derivovaný ze substantiva, adjektivum má význam „realizovaný lidským hlasem, ústně pronesený apod.“ (VW), čemuž odpovídá i užití ve složenině, jejíž význam je „vděk realizovaný lidským hlasem, hlásající vděk“: *To zpěvy vítězné, vděkohlasné písně ku počtě / Hospodina, spásy z hoře, bídy a dárce milostí* (VinPerly, 191). Výjimečná je složenina *věkožizný NO*, kterou Jungmann uvádí jako zastaralou (JgSlov V, s. 57), jedná se však o umělý výtvar užitý v Rukopisu zelenohorském: *po zákonu věkožizných bogóv* (RZ, 11), z něž je pravděpodobně převzat i do úryvku: *vždy ctíti bohův budu neskonalých, věkožizných* (VinPerly, 157).

3.2.3. Složeniny příslovečné

Znakem příslovečných složenin se skladem S-(k)-A je to, že řada z nich se dá převést na syntagma se substantivem v sedmém pádu, přičemž se jedná a příslovečné určení způsobu/prostředku. Řadíme sem následující složeniny: *jarokrásný NO* (*V dolí jarokrásném Parthenope slavná / Středomořem krásné sukně stříbrí lem* – PolVzneš, 315), *krvosprizněný B* (*krvosprizněný bočkovský rod* – Boržena, 69), *květokrásný NO*, *listosvíží NO* (*listosvíží močálově* – PolVzneš, 79), *skalolítý NO* (*mračna sněžná ověňčují téměř skalolítých stánů, / věkosídlo Gothardových zasmušilé velikánů* – PolVzneš, 31; *z skalolítých základů se posléz Sněžka k nebi věží* – PolVzneš, 37), *tvářolepý NO*, *zbrojemocný NO* (*rozložen byl pluk zbrojemocných osmi tisícův* – VinPerly, 160; *Simon, Jochanan / a Jonathan povedou v pole tě pravicí zbrojemocnou* – VinPerly, 198; Jungmann tuto složeninu zachycuje a vysvětluje jako „mocný v zbroji“ s příkladem z jiného překladového textu Vinařického, a sice spisu Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic: *Čechů zbrojemocná země vypíná výtečnou hlavu, hor hájená ohradami* – JgSlov V, s. 620), *zlatokovaný NO* (*zlatokovaný stolec* – JgPřekl II, 335).

Teoreticky je možné, aby se u některých výše zmíněných složenin jednalo o přívlastkové kompozitum s přívlastkem v postpozici – jde především o složeniny *květokrásný NO* <- (*mající*) *květ krásný* a *tvářolepý NO* <- (*mající*) *tvář lepou*, jejichž užití je typičtější právě pro přívlastkové složeniny: *Květokrásný / Věčný jun / Bach libitel* (KamBásně, 262, stejný verš použit dvakrát); *nedbá posměchu jen tvářolepé lady* (JgPřekl II, 262). Podobné převrácení přirozeného slovního pořádku můžeme pozorovat u některých spřežek (např. *zbožíznalec*, *dlohohrající*), jedná se však o přesun

nadřazeného výrazu na pozici zadního členu, nikoliv podřazeného, jak by tomu bylo zde. Přívlastkové složeniny jsou obvykle tvořeny se skladem členů totožným s přirozeným atributivním pořádkem, tedy přívlastek – nadřazený výraz (viz kapitola III.2 Složeniny se zadním členem substantivním), proto u těchto složenin volíme zařazení příslovečné, které je – jak můžeme vidět z výčtu výše – poněkud častější. Nesporně přívlastkové s převráceným pořádkem jsou však složeniny *zlatoryzí NO* a *mravopočestný B/NO*. První složenina je s významem „z ryzího zlata“ použita ve verši *darmo v zlatoryzím šperku stkvíš se v demantovém voze* (PolVzneš, 76), význam druhé složeniny „mravů počestných“ takto označuje i Jungmann (JgSlov II, s. 501), je to i jím užitý výraz: *Timon Kolitenský Echekrateovec, muž nejen mravopočestný, ale i moudrý* (JgPřekl II, 372).

Příslovečnou složeninou je také *věkobytný NO* (*sklonivše své věkobytné hlavy* – MáchaBásně, 200) s významem „jsoucí/existující věky“, dále *mlékohvězdový B* označující astronomický jev označovaný jako Mléčná dráha: *na nebi cestu mlékohvězdovou vypořádňují* (BorrŽena, 70).

3.3.Složeniny skladu N-(k)-A

Frekvence skladu N-(k)-A není příliš velká, zvláště pokud se jedná o primární adjektiva, většinu složenin, u nichž se odvozený zadní člen shoduje se samostatným adjektivem, řadíme ke složeninám se zadním členem substantivním, neboť mají posesivní význam, proto zde uvádíme pouze složeniny s primárním zadním členem a postupně determinační složeniny s významem částečnosti.

Primární adjektivum zaznamenáváme pouze v jedné složenině z doby barokní – *trojkrásný B* (*zrcadlo trojkrásné* – BridTrýlístek, 27); v době obrozenské už to jsou čtyři složeniny, jedna se stejným předním členem *trojjediný NO* (jako označení pro Boha: *posvěceno jménem bude Trojjediného* – VinPerly, 69), další s číslovkou *půl* ve tvaru *polo*: *polonahý NO* (*polonazí okolojdoucího outokem o almužnu prosí* – PolVzneš, 439) a ve tvaru genitivu duálu *poloumrtvý NO* (*téměř poloumrtvý ctitel* – PolVzneš, 426), *polouhotový NO* (*polouhotové stěnomalby* – PolVzneš, 298). U derivovaných adjektiv se objevuje i jiná funkce číslovky *půl*, a sice vyjádření částečnosti ve složeninách *poloupotracený NO* (*poloupotracené poklady* – PolVzneš, 242), *polouzralý NO* (*často vidáme na tom samém stromě květ, polouzralé a k česání schopné ovoce* –

PolVzneš, 324), *půlzejvný NO*¹¹⁶ (*Tu na kole, / půlzejvná v záři bledé, / ta luza vůkol dozvole / si ryčný tanec vede* – JgPřekl II, 176). Pro porovnání se složeninami s derivovaným zadním členem, kde přední člen vyjadřuje význam „na půl, z poloviny“, můžeme uvést např. složeninu *polohedbávný NO*. Číslovka *půl* se také objevuje v adverbiu *napolou*¹¹⁷, které je předním členem složeniny *napoloudrahý NO: vše z cizozemského pozůstává mramoru, jenž k tomu napoloudrahými kameny výtečně vykládán jest* (PolVzneš, 255).

Přední člen numerální nemusí primárně mít funkci číslovky, ale může indikovat jiný význam, nebo slouží k intenzifikaci, nadsázce. Číslovka *sedm* je v několika málo případech užitá jako intenzifikační, zřejmě ve smyslu „nejvyšší možný“ s odkazem na *sedmé nebe*¹¹⁸, z našeho souboru je to *sedmikrásný NO* (*běžme z domů, běžme na drniny, / projdém sedmikrásné průhoniny, / v lánech žitných radujme se, / veselme se!* – PolVzneš, 82). Nadsázku také často vyjadřuje číslovka *tisíc* (např. *tisícířemeslný B*), vždy se však jedná o posesivní složeniny se zadním členem desubstantivním (viz kapitola III.2 Složeniny se zadním členem substantivním). U složeniny *jednostejný B/NO* se jedná o intenzifikaci užitím synonym, neboť kromě číselného významu má výraz *jeden* mimo jiné význam „stejný“ (VW). Podobně je tomu u adjektiva *jednosvorný B/NO*, neboť zadní člen už má význam „jednomyslný, činěný jednomyslně, společnou vůlí, (o textu) jednotný“, přední člen je zde redundantní, zřejmě se však jedná o napodobení synonymních složenin *jednohlasný, jednomyslný* (*ode všech vysoce důstojných pánův kanovníkův pražských jednosvornými hlasy za kanovníka vyvolen* – MagTrium, 172; *spojte se vy aspoň, kteří užíváte latinské abecedy, především k jednosvorné pravopisebnosti* – JgPřekl, 437). Číslovka *jeden* se objevuje ještě u složeniny *jednobytný B* (*třem osobám jednobytným* – BridTrýlístek, 27) s významem „jsoucí stejné podstaty, stejný“ (VW).

Adverbium *mnoho* v době obrozenské nabývá číslovkový charakter, častěji však k tomuto jevu dochází ve spojení se zadním členem substantivním. S adjektivním zadním členem to jsou *mnohočetný NO* (*tak i hostů mnohočetné sbory* – MáchaBásně, 94), *mnoholicný NO* (vždy ve stejném textu, např. *kde knihárny veřejné mnoholicným*

¹¹⁶ Tato složenina se objevuje i v podobě s verbálním paradigmatickým zadním členem *polozjevný NO*, viz kapitola III.1 Složeniny se zadním členem verbálním.

¹¹⁷ Jungmann uvádí pouze tvar *napolo* (JgSlov II, s. 599).

¹¹⁸ *Sedmé nebe* bývalo teologickým termínem označujícím nejvyšší, vrcholnou část nebeské říše (Michálek 1997). To má i spojitost s považováním sedmičky za šťastné číslo. Další složeniny, u nichž je přední člen *sedmi-* ve funkci intenzifikační, jsou *sedmikráska, sedmihlásek, sedmilhář*.

čtenářům denně jsou otevřeny – JgPřekl II, 420; s významem „mnohočíslný“ – JgSlov II, s. 474, adjektivní zadní člen má význam „mnohý“ – JgSlov II, s. 321) a *mnoholidný NO* užitě v negované podobě (*s tím nemnoholidným, ale udatným vojskem* – JgPřekl II, 323).

3.4. Složeniny skladu P-(k)-A

U tohoto skladu složenin se objevují pouze čtyři přední členy, a to *sám* (v podobě *samo-*), *veš* (v obvyklé podobě *vše-*), *se* (v podobě *sebe*) a *všeliký*. Poslední jmenované zájmeno se vyskytlo pouze v jedné složenině: *všelikobarevný NO* (např. *stěny a římsy s velikou pilností kamením všelikobarevným vykládané* – PolVzneš, 331).

Složeniny s předním členem *samo-* se pravděpodobně rozšířily z toho důvodu, že němčina má velké množství složenin s předním členem *selbst-*, přesto odpovídají struktuře českého jazyka, jak můžeme doložit i různými staršími složeninami (NŘ 1926b). V našem případě v době baroka zaznamenáváme *samospasitedlný* (vždy ve spojení *víra samospasitelná*, např. BridIvan, 31, pouze jednou přenesené *samospasitedlné světlo víry* – ČerHvězda) a *samopatrný* na základě adverbia *samopatrně B* (*abych jazyka českého výbornost a užitek ... z toho, co samo jest v sobě každému netoliko učenému a rozumnému, nýbrž také jen čisti umícimu samopatrně z roztopákův¹¹⁹ těchto literních ukázal* – FrozObr, 16); v obou obdobích je složenina *samočistý* (v baroku *stříbro k němu [zlatu] nejbliž přistupuje, když samočisté jest* – RösKom – DJO 7, 20; obrozenské např. *všeho žití sladkého živel jest' oheň samočistý* – KamBásně, 231), stejně tak v baroku *jméno samostatné* = substantivum (KonstBrus, RosaGram); v obrozenských textech *bezvědomě, v citech samostatných / jako sama krása působí* – KollSláva, 27 a reduplikační složenina *samosamotný* (*jakž mne nemá zaboleti [srdečko], / když samosamotné* – KamBásně, 118). Jungmann uvádí téměř všechny zde uvedené složeniny s předním členem *samo-* (JgSlov IV, s. 14n). Přední člen *samo-* může ve složeninách vyjadřovat několik významů (Hauser, 1960), u tohoto skladu se jedná nejčastěji o vztah děje vyjádřeného zadním členem k podmětu (jedná se o deverbální adjektiva): *samospasitedlný, samostatný*; u složenin *samočistý* a *samosamotný* je to jedinnost, v obou případech s funkcí intezifikační.

¹¹⁹ Výraz *roztopák* má význam „rozmysl“

Zvláštním druhem složenin s pronominálním předním členem jsou složeniny se zvrtným zájmenem v genitivním tvaru, přičemž zadní člen je ve tvaru komparativu. Tato adjektiva vyjadřují největší možnou míru vlastnosti, přední člen je zde ve funkci přirovnávacího genitivu (Bozděchová 1990). Mezi tato adjektiva patří *sebeospalejší NO* (*A kdo by řekl, že policie, kdyby sebeospalejší byla, takovým podvodům žádné překážky nečiní?* – PolVzneš, 260), *sebeošklivější NO* (*tvorové se hledají, a byť by sebeošklivější byli, s velikou chutí syroví se tráví* – PolVzneš, 371) a *sebetěžší NO* (*Mně kvůli to, Timone, snášej, byť to sebetěžší a nesnesitelnější bylo* – JgPřekl II, 369), na základě adverbia *sebevalněji NO* (*být vítr vál i sebevalněji* – JgPřekl II, 387) předpokládáme adjektivum *sebevalnější*¹²⁰. S předním členem *sebe* se objevovaly i složeniny se zadním členem adjektivním v pozitivu, v našem souboru jsme však žádné takové kompozitum nezaznamenali. Taková spojení byla spíše výjimečná, srov. v LD doklady z 16. století *sebelítostivý* (BlahPříslH, BlahPříslC), *sebemocný* (VodňLact), *sebevědomý* (AktaBratr); v dnešní době však takové spojení ojedinělé není, např. *sebeironický*, *sebejistý*, *sebekritický*, *sebelítostivý*, *sebenepatrný*, *sebevědomý*, *sebezničující* (SYN5).

Zájmeno *veš* se objevuje pouze u šesti složenin se zadním členem adjektivním, z toho u tří složenin jsou zadním členem adjektiva primární, u tří derivovaná. Toto zájmeno může ve složenině mít několik významů¹²¹: u adjektiv primárních je to význam „svrchovaný“: *všejediný NO* (*Duchu, všude jsoucí, všejediný* – KamPom, 119), *všekrásný NO* (*já jenom ctíla v tobě tvora andělského / a sličný jakýs výplyv ducha všekrásného* – JgPřekl II, 119), *všemoudrý NO* (*Bůh všemoudrý* – KollSláva, 101; *před Všemoudrým jsi již stála, / když On tvořil nebes háj* – KamKanc, 115) nebo „nejvyšší možná míra vlastnosti“: *všesnažný* (doložené adverbiem *všesnažně NO*). Ve složenině *všeobecný B/NO* dodává přední člen význam „týkající se všech“, např. v užití *nastává potřeba toho všeobecná* (RittRůže, 140); *pravá obecnomyšlnost sjednocuje co nejtoužejí oboje, všeobecné s obzvláštním* (KollKázně, 95). Ve složenině *všezáhubivý NO* přední člen vyjadřuje předmět děje: *necta a otroctví všezáhubivé* (VinPerly, 173). U složeniny *všemožný B/NO* zjišťujeme dvojí význam nerozlišitelný obdobím, dokonce se v různém významu objevuje v textech jednoho autora. V jednom případě vyjadřuje přední člen

¹²⁰ Toto adverbialní kompozitum však mohlo vzniknout i samostatně na základě ustanoveného typu adverbialních složenin založených na adjektivních složeninách zde rozebíraných. V současném jazyce je to typ poměrně rozšířený, můžeme uvést např. *sebedokonaleji*, *sebeopatrněji*, *sebepečlivěji*, *sebeupřímněji* (SYN5). Podobně jako u adjektiv i u adverbii existují podobné formace s pozitivem, např. *sebevědomě*, *sebeironicky*, *sebezáchovně* (SYN5).

¹²¹ Rozebírá je Helcl 1968.

bližší okolnostní určení označující „takový, jaký je vůbec možný“ (SSJČ): *s všemožnou uctivostí opakuji o tobě* (MagTrium, 183); *všemožné schvalování a poroučení* (KollKázně, 62). Ve druhém případě se jedná – stejně jako výše u *všezáhuby* – o pojmenování předmětu děje: *Bůh jest všemožný* (NitschBerla, 1, 25); *k vám, ó kraje, kde prst všemožný / světy seje jako rolník símě* (KollSláva, 155); zaznamenáváme i dvě složeniny se synonymním významem, jednu se zadním členem slovesným paradigmatickým (*všemohoucí*) a jednu s neparadigmatickým (*všeckomohý*).

3.5. Složeniny skladu Adv-(k)-A

Adverbia na pozici předního členu pojícího se s adjektivním zadním členem jsou nejčastěji adjektivního původu, uvádíme zde pouze taková, odvozená pomocí slovnědruhové koncovky *-e/-ě*, s níž není pochyb o příslušnosti předního členu k adverbium. S primárním adjektivem to kromě výše zmíněného *světlešedý NO* jsou: *chytřebystrý NO* (*veveřinka chytřebystrá* – KamKomu, 58), *čistějasný NO* (které je postupně rozvíjející úplnostní složeninou: *v roce 211 čistějasných ... dnů se počítati může* – PolVzneš, 323), *milerád NO* (*milerádi ve Páně / umřete* – VinPerly, 182), *sličněspanilý NO* (*sličněspanilý syn* – JgPřekl II, 211). Derivovaný zadní člen nalezneme u složenin *štědřepřívětivý B* (*štědřepřívětivý PiusI* – MezThym), *strašněbolestný NO* (*sámť netušil, že i naň čekají muky strašněbolestné* – VinPerly, 169).

Pro přední člen *malo-/málo-* Jungmann doporučuje kvantitou rozlišovat význam, a sice přední člen *malo-* má označovat význam „nevelký“, zatímco přední člen *málo-* význam „nemnohý“, v takovém případě by složenina *maloctěný NO* s adverbialním předním členem byla nesprávně utvořena: *sousedé a cizinci tyto od nás maloctěné a zanedbané muže k sobě přitáhli* (KollKázně, 101).

Adverbium *mnoho* i přes přesun k číslovkám neurčitým s adjektivním zadním členem častěji vyjadřuje význam „velmi, hodně“: *mnohorozumný NO* (*syn bohaté vdovy, mnohorozumné, / ke své matičce nevracoval se* – OhlasRus, 57), *mnohobarevný NO* (*stěny jsou mnohobarevným mramorem okrášleny* – PolVzneš, 288), *mnoho-krasobarevný B* (*mnohokrasobarevný pták* – KořPam, 191, 202) s prostředním členem tvořeným desufigovaným adjektivem; *mnohonásobrozličný B* (*v tom nástroji živém mnohonásobrozličný oust, pyskův a jazyka vo spolek udeření a svým zazněním nějaký*

jiný a jiný vezvuk k mluvení schopný činící – FrozObr, 13) a *mnohovzácný B (socha urozené a mnohovzácné pobožnosti* – Hrad).

Dále se objevují adverbia *spolu* a *všudy* jako starší podoba adverbia *všude*; zadními členy jsou pouze odvozená adjektiva. S adverbiem *spolu* to jsou v barokním období zachycené *spoluprosebný (spoluprosebné řády* – FrozObr, 137), *spoluřeholní (kacířská bouřka proti Domu rakouskému, a spoluřeholnímu, obzvláště žďárskému, se pozdvihla* – PachŘeč), *spoluvěčný (syn boží spoluvěký¹²² jest a jeho pocházení spoluvěčné jest* – NitschBerla, 1, 64) a složenina s antroponymem v základu zadního členu *spolujosefínský (celý spolujosefínský klášter* – BarRůže, sl 116). Adverbium *všudy* nacházíme v obou zkoumaných obdobích, kompozitum s ním je kalk latinského *omnipraesens* tvořený dvěma zadními členy: z barokních textů je starší adjektivum *všudybytný (Bůh ... všudybytný jest* – RösKom – HB 398, 9; *pro neobsáhlost místa slove všudybytný* – RösKom – PP 7,2; *všudybytnou svou všemohoucnost míní* – RösKom – NH 80,2), v obrozenských textech starší kompozitum *všudypřítomný NO (všudypřítomný, laskavý otče a řediteli náš* – KollKázně, 21; *kdybychom se ... vševědoucími a všudypřítomnými státi mohli* – KollKázně, 26).

¹²² Tato složenina viz kapitolu III.2 Složeniny se zadním členem substantivním.

4. Přední členy složených adjektiv

Jako přední členy složených adjektiv se uplatňují především adjektiva a substantiva, v menší míře numeralia, adverbia a pronomina, zřídka verba. Přední členy jsou obvykle v podobě slovotvorného základu, což u odvozených předních členů bývá způsobeno desufixací. Vznikají tak přechodové přední členy. Zaznamenáváme však i případy nedesufigovaných odvozených členů, zejména adjektivních, např. *skvělo-* nebo *zrnato-*. K přechodu mezi slovními druhy nedochází pouze mezi substantivy a adjektivy, ale také mezi adjektivy a adverbii, dokonce může v závislosti na užití přední člen vyjadřovat všechny tři slovní druhy (substantivum, adjektivum i adverbium). Dále může docházet k přechodu mezi typy morfémů, tedy mezi kořeným morfémem a prefixem. Přechodovým jevům věnujeme samostatnou kapitolu (viz níže).

K napojení předních členů nejčastěji slouží konekt *-o-* nacházející se u všech slovnědruhových typů předních členů, u některých jsou však užity i konekty *-e-*, *-i-* a nulový konekt, přední člen substantivní může být i v pádové formě. Konekty původně představovaly zkrácený kmenotvorný vokál vokalických kmenů (konsonatické kmeny, stejně jako adjektivní základy byly obvykle připojovány vokalickým konektem *-o-*, slovesné základy konektem *-i-*), přičemž v průběhu vývoje se proměňovaly jak konekty samy, tak jejich spojování s určitými předními členy, např. číslovky místo zkráceného kmenotvorného vokálu bývají v genitivní podobě, ve střední době i substantivní přední členy nabývají genitivní podoby, konekt *-i-* ve spojení s verby připomínající imperativ těchto sloves ovlivnil vznik deverbálních předních členů v imperativu apod. (Šlosar 1999, s. 16n). Vzhledem k pozdější době předmětu našeho zkoumání převládá konekt *-o-* u všech typů předních členů kromě základních číslovek s předním členem v genitivním tvaru. Rozvíjí se přední členy substantivní v pádových formách, přestože důsledkem toho je, že v některých případech vzniká totožná forma pádových a konektovaných předních členů, a že s užíváním derivovaných komponentů dochází i k přechodům mezi slovními druhy předních členů. Často vzniká slovotvorná synonymie předních členů (i zadních, viz předchozí kapitoly), tedy přední členy se tvoří více způsoby, např. přední člen substantivní může být v pádové formě i s konektem (*krvežíznivý* x *krvožíznivý* apod.).

4.1. Přechodové přední členy

K přechodům mezi slovními druhy dochází nejčastěji v rámci formy a funkce, tedy forma předního členu odpovídá jednomu slovnímu druhu, zatímco funkce jinému. Jedná se především o formu substantiv, která má funkci adjektivní, a formu adjektiv, která má funkci adverbialní. Kromě těchto dvou typů slovnědruhových přechodů může docházet k dalšímu přechodu. Nadměrné užívání složenin s určitým typem předního členu může vést ke ztrátě autosémantičnosti předního členu a z takového předního členu se pak stává prefixoid¹²³.

První přechod – mezi adjektivy a substantivy – byl způsoben rozvojem složenin s předním členem derivovaným. Přední členy obvykle vstupovaly do složeniny ve formě slovotvorných základů, což u primárních komponentů nepředstavovalo problém, u derivátů však v souladu s tímto postupem mohlo docházet k desufixaci. Tento typ se začal objevovat už ve staročeštině, později v některých případech formálně splýval s typem složených adjektiv přirovnávacích, rozvinutých na základě německé předlohy (např. *medohlasý* = (mající) medový hlas / hlas jako med). Dochází i k paralelní existenci sufigovaných a derivovaných předních členů, např. *stříbro-* x *stříbrno-*, *plameno-* x *plammeno-*. Desufigované přední členy adjektivní jsou např. koordinační složeniny *jihozápadní NO*, *liliorůžový B*, *mlado-kráso-radostný B* (srov. prostřední člen), *pryskyřicosolný NO*, *skálokamenný B*, *slovano-ruský NO*, *sodomo-gomorský NO*, *věkověčný NO*, *vlko-nedvědo-liščí B*, mezi subordinačními to jsou např. *hrůzodivý NO*, *hrůzohřmotný NO*, *růžořhavý NO*, *růžokvětný NO*, *věkosvíží NO*, *zrnoklasný NO*. Výjimečně dochází ze stejného důvodu i k přechodu mezi adjektivy a slovesy, tedy desufigovaný přední člen má podobu slovesnou. Slovesná adjektiva na pozici předního členu jsou *truchlivý* u koordinační složeniny *truchlosladký NO* a *rozlezlý* u složeniny *rozleznohý B*. U poslední jmenované složeniny došlo k desufixaci nejen koncovky, ale i tvarotvorné nekoncové přípony, častější je však podoba *rozlezlonohý*, jak ji zaznamenává i Jungmann (JgSlov III, s. 891) či několik dalších dokladů z LD.

Přechodový typ mezi adjektivy a adverbii je dán slovotvornou podstatou adverbii. Řada adverbii má adjektivní základ, který vstupuje do složenin a je spojován i jmenným koněkem -o-. Formou adjektiva, funkcí adverbia poté rozlišujeme podle významu

¹²³ Spolu se sufixoidy jsou prefixoidy označovány jako afixoidy. Dále existují i radixoidy, viz např. Martincová – Savický (1987).

složeniny a podle zadního členu. Zejména u deverbálního zadního členu se tento přechod vyskytuje nejčastěji. Ve spojení s deverbálním zadním členem materiál poskytl tyto přední členy *hrubo* (*hrubolátný NO*), *křivo* (*křivolaký NO*, *křivopřísežný B*), *lepo* (*lepotvorný B/NO*), *marno* (*marnochlípny B*, *marnochlubný B*, *marnotratný B/NO*), *ostro* (*ostropatřlivý B*). Se zadním členem tvořeným primárními adjektivy to jsou složeniny s předním členem *tmavo-* (*tmavočerný NO*, *tmavohnědý NO*, *tmavomodrý NO*, *tmavosvětlý B/NO*), dále *sirnožlutý NO* a *jasnočistý NO*, taktéž by sem mohly patřit složeniny, které jsme uvedli jako postupně determinační, neboť je lze posuzovat i z pohledu adverbialního, např. složenina *čistogranitový NO* může být pojímána jako „čistý granitový“ nebo jako „čistě granitový“, podobně i *prostočistý B/NO*, *obecnoprospešný NO*, *podlouhlokulatý NO* apod.

Dalším typem přechodových předních členů jsou kořená slova, jejichž základ je společný pro více slovních druhů¹²⁴, tedy pro substantivum, adjektivum a adverbium. Jedná se především o abstrakta typu *blaho*, *dobro*, *zlo*. Slovnědruhové zařazení těchto výrazů pak závisí na slovním druhu zadního členu a na významu složeniny, tak např. ve složeninách *blahodárný NO*, *blahodějný B/NO*, *blahonosný NO*, *dobročinný B/NO*, *zlořečící B*, *zlověštný NO* se jedná o substantivní přední členy ve funkci předmětu děje, u složenin *blahodobný NO*, *dobromyslný NO*, *dobropověstný B/NO*, *dobrosrdečný NO*, *dobrovolný B*, *zlomyslný NO*, *zlopověstný B/NO*, *zlovolný B* má přední člen adjektivní funkci, zatímco ve složeninách *blahoohrazený NO*, *blahopřímý NO*, *blahoslavený*¹²⁵ *B/NO*, *blahořečený NO*, *dobrořečný B*, *zlořečený B/NO*, *zlošťastný NO* jsou přední členy funkčně adverbii.

K přechodům dochází nejen mezi slovními druhy, ale i mezi kořenem a prefixem, vznikají tzv. prefixoidy, tedy útvary, které se významově i funkčně blíží předponám, zároveň si však podržují rysy kořených morfémů (Šmídová 2000, s. 87). V českém jazyce se velmi často jedná o výrazy cizího původu¹²⁶, přechod však nastává také u

¹²⁴ K tomuto typu přechodu dochází i u zadních členů, např. *-volný* může být odvozeno jak ze slovesa *volit*, tak ze substantiva *vůle*, dalšími příklady jsou zadní členy *-myslný* nebo *-mocný*. V takovém případě záleží na vztahu mezi komponenty, např. *samovolný* = „volí sám“ x *dobrovolný* = „z dobré vůle“.

¹²⁵ Složenina *blahoslavený* a následující složenina *blahořečený* jsou odvozeny z odpovídajících sloves (*blahoslaviti*, *blahořečiti*), které jsou kalky z latiny. Složenina *zlořečený* je odvozena ze slovesa *zlořečiti* s významem „proklínat“, která je kalkem latinského *maledicere*. Podobně předchozí složenina *dobrořečný* může být odvozena ze slovesa *dobrořečiti* s významem „chválit, žehnat“, formou však odpovídá kompozičně-derivačnímu tvoreni kompozit s neparadigmatickým zadním členem, kterým jsou tvořeny složeniny přímé, neodvozené.

¹²⁶ Více k tomuto tématu např. Mitter (2004) nebo Martinčová – Savický (1987).

útvary českého původu. Hodnocení těchto útvarů bývá nejednotné, v některých pracích jsou řazeny k předním členům, v jiných k prefixům. V našem souboru např. takto kolísají komponenty *polo-*, *vele-*, *veliko-*, *vše-*. Prefixoid *vele-* patří mezi intenzifikační výrazy, v dnešní době je považován za archaický slovtvorný prostředek a kromě ustálených výrazů jsou formace s *vele-* pocíťovány jako expresivní (Šmídová 2000, s. 91). Jak uvádí Šlosar (1999, s. 66), přední člen *vele-* měl už ve staré češtině funkci modifikačního prefixu vyjadřujícího velkou míru vlastnosti pojmenované členem zadním, výjimečně se však vyskytovaly výrazy, v nichž si *vele-* zachovávalo rysy kořene. V našem souboru se jedná o jedinou složeninu *velmyslný NO*, další podoby předního členu jsou *velikomyslný NO* a *velkomyslný NO*; v ostatních případech se jedná o intenzifikaci, např. *veledrsný NO*, *velelítý NO*, *velemoudrý NO*, *veleslavný B/NO*. Varianty *velko-/veliko-* naopak častěji představují autosémantický přední člen než intenzifikační prefix: např. *velkobřichý NO*, *velkolesní B*, *velikodušný NO*, *velikorohý NO*; intenzifikaci vyjadřuje v následujících případech: *velikomocný B*, *velkomocný B/NO*, *velikodivotvorný B*¹²⁷, *velikolepý/velkolepý NO*. Přední člen *polo-* s významem částečnosti, neúplnosti, jak jej uvádíme níže, by také mohl patřit mezi prefixoidy, avšak v některých případech vyjadřuje poloviční kvantitu (viz níže). Výraz *vše-* v našem souboru taktéž funguje častěji jako přední člen (např. *všehlasný NO*, *všeměnicí NO*, *všemohoucí B/NO*, *všetečný B*), všimli jsme si i případů, kdy tento výraz představuje prefixoid vyjadřující maximální míru vlastnosti, např. *všejediný NO*, *všekrásný NO*, *všemocný B/NO*, *všemožný NO*.

4.2. Adjektivní přední členy

Adjektiva se uplatňují jako přední člen u všech typů zadních členů, pojí se tedy se substantivy, slovesy i dalšími adjektivy. Zejména ve spojení se slovesy (v některých případech s adjektivy) však získávají funkci adverbialní. Nejčastěji se adjektivní přední člen užívá spolu se substantivy, zejména ve funkci přívlastku. Ve spojení s adjektivy se jedná (kromě adverbialní funkce) především o vztah koordinační či postupně determinativní.

Mezi předními členy figurují jak adjektiva primární (např. *černo-*, *draho-*, *milo-*, *pěkno-*, *ostro-*, *šero-*), tak odvozená, a to jak ze substantiv, sloves i adjektiv (např. ve

¹²⁷ U této složeniny se jedná o intenzifikaci, pokud ji považujeme za tvořenou sekundární kompozicí, tedy složenina *divotvorný* (která je velmi frekventovaná) je rozvíta předním členem, potažmo prefixoidem *velko-*; může se však jednat i o kompozici sousloví *tvořit velké divy*.

složeninách *císařsko-královský B*, *chválitebnopolitický B*, *katolickokřesťanský B*, *leskavohladký NO*, *podlouhlokulatý NO*, *požloutlobilý NO*, *římskokatolický B*, *strašlivojiskrnatý NO*, *skvělobleský*¹²⁸ *NO*, *stříbrnokorný NO*, *zrnatotížný NO*), dokonce jsou jako přední člen užitá adjektiva derivovaná ze složenin (*polednovýchodní NO*, *půlnočnovýchodní NO*, *půlnočnozápadní NO*, *starobylopanenský B*).

Téměř vždy se uplatňuje jmenný konekt -o- spojovaný s tvrdými adjektivy (u měkkých adjektiv dochází často k desufixaci, např. *jarní* > *jarovnadný NO*, *střední* > *středomořský NO*, výjimkou bylo adjektivum *cizí*, které však bývalo vzhledem k sykavkám v souladu se starším pravopisem¹²⁹ psáno jako *cyzý*, dokonce se skloňovalo podle tvrdého vzoru (např. *cizého*). Z toho důvodu do složenin vstupuje ve tvaru *cizo-*, stejně je tomu u adjektiva *ryzý* > *ryzo-*. Podobně se chovají adjektiva *horní* ve složeném tvaru *hornosaský*, *vlastní* ve složenině *vlastnoruční NO*, *vrchní* v adjektivu *vrchnoúřednický NO*). Odlišné konekty nalezneme velmi zřídka, v našem souboru je to konekt -e- u předního členu *vele-* (např. *veleslavný B*, *veleřádný NO*) a nulový konekt u předního členu *vel-* (*velmyslný NO*).

4.3. Substantivní přední členy

Substantiva představují velkou část předních členů adjektiv, objevují se jak substantiva primární, tak odvozená, i když ta o něco méně (např. *ctnost*, *milost*, *mrzutost*, *politování*, *předušení*, *vděk*, *vítěz*, *zloba*).

Substantivní přední členy jsou výjimečné tím, že se u nich objevují všechny způsoby napojení na zadní člen. Nejčastější je konekt -o- připojovaný k základu zejména primárního substantiva (např. *boho-*, *čino-*, *divo-*, *hado-*, *jedo-*, *krvo-*, *pravdo-*, *sněho-*, *trno-*, *zlato-*).

Druhým nejčastějším způsobem je pádová forma, obvykle genitivní (v singuláru: *bázně-*, *boha-*, *boje-*, *citu-*, *cti-*, *duše-*, *chvály-*, *klamu-*, *krve-*, *lásky-*, *milosti-*, *milování-*, *mrzutosti-*, *ohně-*, *paměti-*, *podivu-*, *politování-*, *pozoru-*, *studu-*, *ticha-*, *trestu-*, *vázně-*,

¹²⁸ Adjektivum *skvělý/stkvělý* častěji tvoří zadní člen, viz kapitolu III.1 Složeniny se zadním členem verbálním.

¹²⁹ Jedná se o pravopis, který částečně navazoval na diakritický pravopis Husův, respektive pravopis Jana z Holešova, zachoval však spřežku označující hlásku *š* a důsledně dodržoval psaní *y/ý* po ostrých sykavkách ve shodě se stavem jazyka (Jan Blahoslav navrhol i psaní *y/ý* po sykavkách tupých), což zrušil až pravopis analogický Josefa Dobrovského (Kopečný 1979). Nešlo však o jednoduchý proces, docházelo ke sporům mezi zastánci původního pravopisu bratrského a nového pravopisu analogického, tito zastánci jednotlivých názorů byli označováni jako ypsilonisté a iotisté, přičemž neshody přerůstaly téměř až ve spory ideologické a politické (Tešnar 2000).

závisti-, *žalu-*; nebo v genitivu plurálu: *díků-*), výjimečně je užit dativní tvar (*bohu-*; *pravdě-*) či akuzativní (*duši-*; *předušení-*). Pádová forma není typická pouze ve spojení s určitými zadními členy, třebaže u některých je obvyklejší (*-hodný*, *-plný*, *-prázdný*), zároveň se s nimi objevují i podoby s konektem, někdy i od stejného substantiva (*krve- x krvo-*, *boha- x boho-* atd.). Složeniny s předním členem v pádové formě se obvykle řadí mezi nevlastní složeniny (zřídka se mezi nimi objevují složeniny vlastní, např. *zlostihasný NO*). Více se tento typ objevuje v době obrozenské (např. *bohulibý NO*, *bohumilý NO*, *dušitrapný NO*, *dušizpržňující NO*, *milováníhodný NO*, *podivuhodný NO*, *politováníhodný NO*, *pravděpodobný NO*, *předušenínosný NO*, *trestuhodný NO*), v době barokní je to pouze sedm takových složenin (*díkůvzdávající*, *dvojčítihodný chvályhodný*, *pamětíhodný*, *pozoruhodný*, *studuprázdný*, *závistiplný*) a tři složeniny zaznamenáváme v obou obdobích (*bohabojný*, *bohaprázdný*, *ctíhodný*).

Na pomezí obou výše zmíněných postupů jsou substantiva v nominativu zakončená na -o, u nichž je obtížné rozhodnout, zda se jedná o podobu s konektem, či podobu akuzativu; vzhledem k řídkosti akuzativní formy je však pravděpodobnější použití konektu. Jedná se především o abstrakta jako *blaho-* (např. *blahodatný NO*), *dobro-* (např. *dobročinný B/NO*), *chválo-* (*chválomluvný NO*), *zlo-* (např. *zlověštný NO*), ale i o konkréta jako *oko* (např. *okojímající NO*), *stříbro* (*stříbrnosný NO*) a *zlato* (např. *zlatoplodný NO*).

Konekt -e- je pozůstatkem zkráceného kmenotvorného vokálu jo-kmenů a ja-kmenů (Šlosar, 1999), vokál -e je však u některých tvarů i koncovkou pádovou (genitivu, akuzativu), proto i zde tyto dvě formy splývají. Takovými předními členy jsou *děje-* (*dějepravný NO*, *dějesúdný NO*), *duše-* (*dušemorný NO*), *hoře-* (*hořeplodný NO*), *nebe-* (*nebedajný NO*, *nebenosný NO*, *nebetyčný NO*), *rozkoše-* (*rozkošeplodný NO*), *srdce-* (*srdceblažný NO*) a *zbroje-* (*zbrojemocný NO*).

Konekt -i- u substantiv je výsledkem disimilace, kdy předchozí slabika obsahuje vokál *o* (Šlosar, 1999), odtud se mohl dostat k výrazům s podobným zakončením, už ovšem bez vokálu *o* v předcházející slabice, spíše se však jedná o genitivní zakončení (např. *cti-*, *závisti-*). Vedle výše zmíněných genitivních podob se jedná o dva případy, a sice u substantiv *ctnost* (*ctnostivlévný NO*) a *zlost* (*zlostihasný NO*).

Nulový konekt se užívá velmi zřídka, jedná se spíše o starší složeniny, v našem souboru se nabízejí pouze dvě zaznamenané v době obrozenské: *střelhibitý* a

ranhojičský/ranhojický. Poslední jmenované adjektivum je však nepřímá složenina ze staršího substantiva *ranhojič/ranhoj*.

Substantiva na pozici předního členu vyjadřují řadu syntaktických vztahů, zejména předmět ve spojení se slovesy a některými adjektivy (např. *korunopodobný NO*, *slunconásledovný B*, *vášněplný NO*), příslovecné určení s adjektivy a slovesy (např. *věkostálý NO*, *světoběžný NO*, *krvosprízněný B*, *větrostropý NO*), zdroj přirovnání (např. *skálotvrký B*), u několika predikativních složenin představují podmět (*hromobitný NO*, *vlnobitný B/NO*, *krupobitný B/NO*), výjimečně se jedná o vztah koordinační (*kmenorodovný B*, *korokmenný NO*, *mlékokrevnatý B*). Proti obvyklému českému postupu (vznikají tak pro češtinu netypické levostranné složeniny, nadřazený výraz obvykle představuje zadní člen, tzv. „pravý“, nikoliv přední, „levý“) se staví složeniny se substantivem na pozici předního členu vyjadřujícího nadřazený výraz pro přívlastkovou vazbu: *mravopočestný B*, *rouchobělý NO*, *rounobělý NO*, ve dvou posledně jmenovaných případech se však jedná o přesmyk členů¹³⁰.

4.4. Numerální přední členy

Numerální přední člen je poměrně často užívaný a v určitých případech (spíše u číslovek vyšších hodnot) pravidelně tvořený, omezený pouze svou kontextovostí, kdy se přední člen úzce specializuje na určitou situaci. Máloukterá složenina je šířeji uplatnitelná, dochází však snadno k obměně předního členu v závislosti na počtu, který má vyjadřovat. Tato vlastnost složenin s numerálním předním členem zřejmě může zajev, který popisuje Šlosar (1999, s. 56): jedná se o složeniny praslovanského původu, neboť se vyskytují ve všech slovanských jazycích, ovšem neustálenost předního členu svědčí o pozdějším vzniku. Pouze v jednom případě se v našem souboru vyskytla adjektivní složenina (složené číslovky zde neuvádíme) s předním členem pronominálním a se zadním členem numerálním, proto ji uvádíme pouze zde, jedná se o složeninu užívanou se živými objekty: *samotřetí B* (*samotřetího ... musila živiti* – RösKom – NH 86, 42), která vyjadřuje význam „sám se dvěma jinými“ (JgSlov IV, s. 18).

¹³⁰ Podobně se substantivum dostalo na pozici zadního členu u složeniny *hodnověrný B/NO*, přesmyk hlásek zneprůhlednil kompoziční charakter výrazu *ratolest*, původně *letorost*, k tomuto jevu dochází však jen výjimečně.

Nejčastěji se numeralia pojí se substantivy, s nimiž tvoří variantu posesivních složenin, využity jsou však i zadní členy adjektivní a v omezené míře verbální. Přední členy jsou tvořeny zejména od číslovek konkrétních, nejčastěji základních, objevují se však i druhové a řadové, v několika případech je užitá číslovka neurčitá.

Některé číslovky nemají numerální význam. Patří k nim číslovky *půl* a *jeden*. Číslovka *půl* s variantami *polo-/polou-* může vyjadřovat „částečnost, neúplnost“ (tento význam zachovává i v adverbích, viz níže): *pološerý NO*, *polozjevený NO*, *poloumrtvý NO*, *poloupotracený NO*, *poloušohrý NO*, *polouzbořený NO*, *polouzralý NO*, *půlzejvný NO*. Číslovka *jeden* může mít význam „stejný, společný, týž, samý, nepřetržitý“ (SSJČ): *jednohlasný NO*, *jednohlasý B*, *jednomyslný B/NO*, *jednostejný B/NO*, *jednotvárný NO*, *jednozvučný NO*.

Dochází také k opačnému jevu, kdy primárně nenumerální výraz vyjadřuje kvantovost. Adverbium *mnoho* v některých případech funguje jako neurčitá číslovka vyjadřující „velký počet“ (SSJČ): *mnohobarevný NO*, *mnohobarvný NO*, *mnohobleský NO*, *mnohočíselný NO*, *mnohodenní NO*, *mnohodražný NO* ve významu „mnoho drah“, *mnohohlavý NO*, *mnohokvětý NO*, *mnoholiberní B*, *mnoholidný NO*, *mnoholistý NO*, *mnohomilný NO*, *mnohopárový B*, *mnohorohý NO*, *mnohostranný NO*, *mnohotvárný NO*, *mnohotvorný NO*, *mnohoveslatý B*, *mnohovojevý*¹³¹ *NO*, *mnohozvuký NO*, *mnohožádny NO*, *mnohožádostný NO* a v rámci sekundární kompozice jako přední člen neurčité složené číslovky ve složenině *mnohonásobrozličný B*.

Další neurčité číslovky se pojí pouze se zadním členem *-letý/-létý*, číslovka *kolik* je ve tvaru nepřímých pádů: *kolikaletý NO* (*kolikaletá zkušenost dokazuje* – PolVzneš, 323); se jmenným konexem se objevuje číslovka *tolik*: *tolikoleť B*.

Pouze tři přední členy vyjadřují necelé číslo, je to výše zmíněná číslovka *půl*, *čtvrt* označují časovou frekvenci ve složenině *čtvrtoční B* a složená číslovka *půlčtvrť*, která označuje dobu trvání ve složenině *půlčtvrťletý B*. Číslovka *půl* vykazuje velkou slovotvornou variabilitu, lze ji najít ve čtyřech variantách: jedenkrát v tvaru *pole-* ve staré nepřímé složenině *polední NO*, v základním tvaru bez konexu ve starších nepřímých složeninách *půlměsíčný NO*, *půlnoční/půlnočný NO*, v podobě *polo-* ji nacházíme ve složeninách *polohedbávný NO*, *polonahý NO* a *pološnilý B*, v podobě

¹³¹ Hláskově neústrojně tvořené kompozitum, viz kapitola III.2 Složeniny se zadním členem substantivním.

polou- se vyskytuje v adjektivních složeninách z doby obrozenské¹³², ovšem většinou se jedná o význam částečnosti (viz výše); jedinou výjimkou je *polouhotový NO*.

Číslovky první desítky¹³³ obvykle tvoří přední členy několika způsobů, zejména z tvaru základní číslovky (obvykle v genitivu, ale i v nominativu) a z tvaru druhové číslovky, omezeně z tvaru číslovek řadových. Z toho důvodu může docházet k slootovorné synonymii, tedy k jevu, kdy složenina stejného významu je tvořena více způsoby, u číslovek však tento jev zaznamenáváme pouze jednou, a to u číslovky *osm* (ve tvaru nominativu *osmdenní B* x v genitivním tvaru *osmidenní B*), v ostatních případech se liší tvoření zadního členu. Jediný tvar registrujeme u číslovky *pět*, která tvoří složeninu *pětiletý NO* a *pětihranatý B*, a číslovky *devět* zachycené v jediné složenině *devítinedělní B*. Číslovky *šest* a *osm* tvoří dvě podoby pouze ze základního tvaru, především v genitivu: *šestiměří NO*, *šestiměsíčný B/NO*, *šestinedělní NO*, *šestinohý NO*, *šestiřadý B*, *šestispřežný NO* a *osmidenní B*, *osmiletý NO*, *osmirohý NO*, číslovka *šest* je i ve tvaru se jmenným konexkem *šestoměrný NO*, pro číslovku *osm* je to výše zmíněný nominativní tvar *osmdenní B*. Číslovka *jeden* se vyskytuje pouze ve dvou variantách, ve tvaru základní číslovky se jmenným konexkem: *jednobytný B*, *jednoduchý NO*, *jednokusný NO*, *jednonohý NO*, *jednorodý NO*, *jednoroký NO*, *jednorozený B/NO*, *jednostranný NO*, *jednosvorný B/NO*, *jednotělný B*, *jednotvárný NO*, *jednovoký B* a ve tvaru číslovky řadové, taktéž se jmenným konexkem: *prvopočáteční B*, *prvopočátečný NO*, *prvopočátní B*, *prvopošlý B*, *prvorozený B/NO*. Několik variant mají taktéž číslovky *dva* a *oba*, základní tvar je v genitivu: *dvoujazyčný NO*, *dvoukolý NO*, *dvoukřídlný B*, *dvouletý B*, *dvounohý B*, *dvoupídlný NO*, *dvourohý B*, *dvouvýkladný NO* a *obousicílný NO*, *oboustranný NO*; pro číslovku *dva* je druhou variantou číslovka druhová: *dvojkolový NO*, *dvojsmyslný NO*, *dvojušní B*, jednou ve variantě *dvůj*: *dvůjsyllabní B*, jednou ve vyčasované variantě: *dvojctihodný B*, pro číslovku *oba* je to tvar nominativu užívaný dodnes (viz SYN5) pouze ve složenině *obapolný NO*, třetí variantou je druhová podoba *obojí*: *obojživelní B*. Číslovku *sedm* nacházíme ve třech variantách, v nominativu bez konexku: *sedmliterní B*, v genitivu u složenin *sedmibarevný NO*, *sedmihlavý B*, *sedmihrotý NO*, *sedmikrásný NO*, *sedmiletý NO*,

¹³² Zřejmě je tento tvar ovlivněn historizující tendencí typickou pro obrozenské tvůrce, jedná se o jeden z mála případů, kdy došlo k zachování některých duálových forem přes zánik duálu v 15. století (v nové češtině pozůstatky plní funkci duálu, např. u číslovek *dva*, *dvě*, *oba*, *obě* a u některých substantiv; HMČ 1986, s. 132–133). Ve složeninách zaznamenáváme duálový tvar *polou-* ještě v 16. století, např. *poloubatr* z roku 1509 (ArchČ), *poloučtvrť* v r. 1506 (DeskyMorOl) nebo *polouděle* v r. 1569 (ČMM) znamenající „pozemek, půldíl“ (zdroj: LD).

¹³³ Číslovka *devět* nebyla ve zkoumaném souboru zachycena u žádné složeniny.

sedmidedlní NO, sedmiramenný NO a v nepřímé složenině *sedmihradský B/NO*; poslední variantou je tvar číslovky druhové: *sedmerohorní B, sedmerovršíty B*. Čtyři varianty má číslovka *čtyři*, v genitivu bez palatalizace ř: *čtyrkolý NO, čtyrletý NO, čtyrrohý NO, čtyrzvířecí B*, s palatalizací je zaznamenána jen v nepřímé substantivní složenině *čtyřhraní NO*; ve tvaru číslovky řadové: *čtvrto denní B*; ve tvaru číslovky druhové bez konektu: *čtverhranátý NO, čtverhranný B/NO, čtverhraný NO, čtvernohý B, čtverrohý NO, čtverřadý B*; se jmenným konektem: *čveroliterní B, čtverospřežný NO*. Nejvíce variant se objevuje u číslovky *tři*, v základním tvaru: *tříuhlý NO*; v genitivu: *třírohý B, třídenní B/NO, tříletý B/NO, třílodní NO, tříměsíčný NO, třínohý NO, tříroční NO, třírohatý NO*; ve tvaru číslovky řadové: *třetodenní B*, číslovky druhové bez konektu: *trojbarevný B, trojdílný B, trojhraný B, trojjediný NO, trojkrásný B, trojmocný B, trojosobný B, trojpramenný B, trojprstý B, trojruký B, trojtvářný B*; v podobě stažené druhové číslovky: *trésvětly NO*; ve tvaru druhové číslovky s hláskovou změnou: *trůjsyllabní B*.

Číslovky první desítky a číslovky desítek jsou tvořeny pravidelně ve tvaru genitivu, výjimkou jsou pouze *třicet* a *čtyřicet*, u nichž dochází k hláskové změně ovlivněné mluveným jazykem: *třicetiletý NO x třicítiletý NO x třidcítiletý B; čtyřicetiletý NO, čtyřicetidenní NO x čtyřidcítiletý NO*. Stejnou změnu vidíme i u číslovky *deset*: *desítíloketní NO* a *dvacet* (bez kvantity): *dvacítiletý NO*. Pravidelně tvořenými složeninami jsou *dvanáctiletý NO, třináctisložný NO, čtrnáctiletý NO, osmnáctiletý NO, osmnáctijarý NO, padesátiletý B, padesátíradní NO, šedesátiletý NO, sedmdesátiletý B, osmdesátiletý NO, devadesátiletý NO, devadesátíletý B*. Složené desítkové a jednotkové číslovky se objevují velmi zřídka, v našem souboru se jedná pouze o dvě složeniny, přičemž u každé je zvolen jiný postup, s jednotkami v antepozici spojenými s desítkami spojkou *a*: *třiatřicetiletý NO*; s jednotkami v postpozici spojenými s desítkami pomocí konektu *-e-*: *sedmedátečtyřletý B*.

Přední členy tvořené číslovkami stovek jsou též velmi různorodé, stejně jako tisíce. Číslovka *sto* se objevuje v základním tvaru: *stolebý NO, stoletý NO, stolétý B, stonohý B/NO, stooký B, storuký B/NO, stosáhový NO, stověký NO, stověžitý NO, stověžný NO* a ve tvaru genitivu: *starodovný B*. Může se také jednat o jmenný konekt, jako je tomu u číslovky *pětset*: *pětistoletý NO, pětistoletní B, pětistoletný B* a *šest set*: *šestistolétý B*. Číslovky stovek tvoří přední člen i tvarem řadové číslovky: *stýletý B, pětistýletý B, šestistýletý B*. U řadové podoby číslovky *pět set* dochází i ke ztrátě

kvantitativně: *pětistyléty B*. Číslovka *tři sta* je užitá pouze v jednom tvaru shodném se základním tvarem nominativu: *třístasloupný NO*. Číslovka *tisíc* vytváří přední členy pomocí tvaru nominativu bez konektu: *tisícletý NO*, *tisícletý B/NO*; s konektem -o-: *tisícokolenný NO*, *tisícokvětý NO*, *tisícoletý NO*, *tisícostřevičný NO*; ve tvaru číslovky druhové: *tisíceroústý NO*; poslední variantou je tvar shodný s ostatními numerálními tvary, u nichž se jedná o genitivní koncovku, v tomto případě je to však konekt -i-: *tisíciletý NO*, *tisíciřemeslný B*. Posledně jmenovaným způsobem je řešena i číslovka *dva tisíce*: *dvoutisíciletý NO*.

4.5. Pronominální přední členy

Složeniny s předním členem pronominálním jsou poměrně frekventované, přestože jejich repertoár je značně omezený. Různé zájmenné přední členy se pojí se všemi typy zadních členů (výjimkou jsou pouze zadní členy odvozené z přičestí trpného, s nimiž se zájmena nepojí), některé přední členy se však pojí pouze s jedním slovním druhem. Zájmena se objevují i ve dvou citátových spřežkách, jednou je nepřímá adjektivní složenina *předsevzatý B/NO*, druhou složenina *kdovíjaký NO*.

Se všemi typy zadních členů se spojuje jediné zájmeno, a to *veš* (vždy ve tvaru *vše-*), které se vyskytuje i ve dvou složeninách, jednak s odvozeným předním členem *všeliký* a s adjektivním zadním členem (*všelikobarevný NO*), jednak s adverbium *všecko* a verbálním neparadigmatickým zadním členem (*všeckomohý NO*). U verbálních zadních členů toto zájmeno nejčastěji vyjadřuje předmět: *všetečný B/NO*, *vševládny NO*, *vševládoucí NO*, *všehubící NO*, *všekazící NO*, *všeměnicí NO*, *všemohoucí B/NO*, *všeoblažující NO*, *všeobsáhlý NO*, *všepotroutí NO*, *všeředící NO*, *vševědoucí B/NO*, *všezáhubivý NO*, *všeživící NO*. Mezi vyjádřením předmětu děje a bližším okolnostním určením označujícím „takový, jaký je vůbec možný“ (SSJČ) kolísá složenina *všemožný B/NO*: *Bůh jest všemožný* (NitschBerla, 1, 25); *k vám, ó kraje, kde prst všemožný / světy seje jako rolník símě* (KollSláva, 155) x *s všemožnou uctivostí opakují o tobě* (MagTrium, 183); *všemožné schvalování a poroučení* (KollKázně, 62). U adjektiv primárních je to význam „svrchovaný“: *všejediný NO*, *všekrásný NO*, *všemocný B/NO*, *všemoudrý NO*, stejně jako u dvou odvozených adjektiv doložených adverbii *všeobzvláštně B < všeobzvláštní*, *všesnažně NO < všesnažný*). Ve složenině *všeobecný B/NO* dodává přední člen význam „týkající se všech“, podobně je tomu u složeniny *všehlasný NO* s významem „týkající se všech, kteří pronášejí hlasem“ a u adjektiva

všestranný doloženého adverbium *všestranně NO*. Substantivní zadní člen má složenina *všední NO*, u níž došlo k posunu od významu „týkající se všech dní“ k významu „týkající se běžného pracovního dne, nesváteční, obyčejný“ (SSJČ). Podobný význam má složenina *všekdášný NO* převzatá z ruského *vsegdašnjij*, Jungmann zaznamenává význam „vezdejší“ (JgSlov V, s. 205).

Druhým univerzálním zájmenem je *sám*, které předchází zadním členům deverbálním a adjektivním. Jedná se o starý typ složenin, ačkoli adjektivní zadní členy se začaly objevovat až ve střední době (Šlosar, 1999, s. 61). Přední člen nejčastěji vyjadřuje vztah děje vyjádřeného zadním členem k podmětu: *samotížný B*, *samorostlý B/ NO*, *samovolný NO*, *samojedský NO*, *samostatný NO*, *samovládny NO*, *samospasitedlný B/samospasitelny B*. U složenin *samočistý B/NO*, *samosamotný NO* a *samotřetí B* (viz výše) vyjadřuje zájmeno jedinnost.

S adjektivy se ještě spojuje zvrtné zájmeno ve tvaru genitivu *sebe*, které se pojí s komparativem adjektiva. Toto spojení vzniklé ze syntagmatické dvojice komparativu a srovnávacího genitivu v antepozici se začalo objevovat již ve střední době, na frekvenci nabývá až v době obrozenské (Šlosar, 1999, s. 61), jak dokládají i příklady z našeho souboru. Mezi tato adjektiva patří *sebeospalejší NO*, *sebeošklivější NO* a *sebetěžší NO*. Adjektivní základ *sebevalnější* předpokládáme u složeného adverbia *sebevalněji NO* (*byť vítr i vál sebevalněji*, *sosna mi zpívá* – JgPřekl II, s. 385). I v dnešní době je tento typ poměrně frekventovaný, i když přední člen považujeme spíše za prefixoid či modifikační prefix, který vyjadřuje nejvyšší možnou míru schopnosti. V první stovce nejfrekventovanějších složenin s tímto zájmenem na pozici předního členu najdeme následující adjektivní složeniny: *sebedokonalejší*, *sebehorší*, *sebekrásnější*, *sebemenší*, *sebelepší*, *sebevětší* (SYN5).

S desubstantivními zadními členy se také pojí zájmeno *každý*. Toto zájmeno se váže pouze s časovými substantivy, jedná se o starobylé a pravidelné tvoření¹³⁴: *každodenní B/NO*, *každodenný B* (z doby obrozenské v našem souboru zaznamenané jen skrze adverbium *každodenně*), *každoroční NO* (z doby barokní v našem souboru zaznamenané jen skrze adverbium *každoročně*), další dvě adjektiva jsou doložená adverbii: *každoměsíční* > *každoměsíčně NO* a *každonoční* > *každonočně NO*.

¹³⁴ K možnosti pravidelného tvoření viz doklad z LD: *od pěti set let každoročním, každoměsíčním, každotýhodným, ano každodenním, jako pravá oliva... dobrodiním svým se půčíš a zelenáš* (DlouhZdor).

Posledním zájmenem, které se připojuje pouze k desubstantivním zadním členům, je zájmeno *svůj* objevující se ve dvou hláskových variantách: *svý-* a *své-*. Jedná se o starší kompozita *svéhlavý NO*, *svémyslný B/NO* a nepřímé složeniny odvozené ze složeného substantiva: *svévole* > *svévolný B/NO* / *svývolný B*. Posledním příkladem je z adjektiva odvozené adverbium *svémocněji NO*, samotné adjektivum *svémocný* je však odvozené ze substantiva *svémoc* s významem „platnost, závaznost, obecně uznávaný (právní) stav“ (VW).

4.6. Adverbiální přední členy

Adverbia, podobně jako pronomina, představují velmi úzký soubor předních členů. Skupinu užitých adverbií však značně rozšiřují adjektiva, která – zejména ve spojení se slovesným zadním členem – fungují jako adverbia, i když si často udržují svou adjektivní formu a k zadnímu členu jsou připojena pomocí jmenného konektu -o- (viz výše přechodové přední členy), v tomto ohledu jsou zvláště problematická deadjektivní adverbia se slovnědruhovou příponou -o, např. *dlouhý* x *dlouho*. Jediným případem nedeadjektivního adverbia spojeného pomocí konektu je adverbium *zvolna* ve složenině *zvolnomluvnost NO*, na jejímž základě předpokládáme adjektivum *zvolnomluvný*. Ve velké části formací pomocí adverbiálního předního členu vznikají složeniny nevlastní, tedy spřežky. Vyskytují se však i případy, kdy zadní člen je taktéž odvozený, pak jde o složeniny vlastní.

Nejčastějším adverbiem je *spolu*, jeden z nemnoha případů, kdy se určitý typ složenin objevuje častěji v době barokní než obrozenské, barokních složenin nalézáme v našem souboru deset: *spoluhodující B*, *spolukojný B*, *spolujosefinský B*, *spoluprošebný B*, *spoluradující B*, *spoluřeholní B*, *spolusjednocený B*, *spoluvěčný B*, *spoluvznějící B*, zatímco obrozenské složeniny jsou tři: *spolujdoucí NO*, *spolujedlý NO*; pouze *spoluvěký NO* se objevuje v textech z obou období.

Podobně je tomu u adverbia *mnoho*, ovšem jen z toho důvodu, že v době obrozenské je tento výraz častěji v platnosti číslovky neurčité než adverbia (viz výše). Jako adverbium funguje tento výraz ve složeninách *mnohosrstnatý B*, *mnohokrasobarevný B* (prostřední člen je desufigované adjektivum, viz výše), *mnohomluvný B*, *mnohoučený B*, *mnohovzácný B*, *mnohobarevný NO*, *mnohomocný NO*, *mnohotížný NO*, *mnohovážný NO*.

V barokních textech dále zaznamenáváme adverbia *často* (*častořečený NO*), *nově* (*nověnarozený B*), *štedře* (*štedřeprívětivý B*), *vejš* (*vejšpřednesený B*), *znovu* (*znovuzrozený B*).

V obou obdobích jsou užívána adverbia *místo* (*místodržíci B/NO*, prefigované *bezmístojmenný NO*), *okolo* (*okolostojičný* doložené nepřímou složeninou *okolostojičnost B/NO*; *okolostojný* doložené složeninou *okolostojnost NO*), *všudy* (*všudybytný B*, *všudypřítomný NO*), *vysoce* (*vysoce důstojný B*, *vysoceurozený NO*), *vysoko* (*vysokomyslný B/NO*).

Obrozenské texty užívají adverbia *čistě* (*čistějasný NO*), *daleko* (*dalekorovný* doložené složeninou *dalekorovnost NO*), *dávno* (*dávnobylý* doložené složeninou *dávnobylost NO*), *dlouho* (*dlouhopustý NO*), *hluboko* (*hlubokohlučný NO*, *hlubokopadlý NO*, *hlubokopronikající NO*, *hlubokorozštěpený NO*, *hlubokozorný NO*), *hustě* (*hustětkaný NO*), *chytře* (*chytřebystrý NO*), *kolem* (*kolemjdoucí NO*), *křivě* (*křivěpřisáhající NO*), *libě* (*libědchnoucí NO*, *liběznějící NO*), *mile* (*milerád NO*), *mimo* (*mimojdoucí NO*), *napolou* (*napoloudrahý NO*), *okolo* (*okolojdoucí NO*, *okolojedoucí NO*, *okolostojící NO*), *pěkně* (*pěkněpostříbrněný NO*, *pěkněrostlý NO*, *pěkněsrubený NO*), *sličně* (*sličněspanilý NO*), *strašně* (*strašněbolestný NO*), *svatě* (*svatěneohrožený NO*), *světle* (*světlešedý NO*), *věčně* (*věčněživoucí NO*), *vpolou* (*vpolouzřícený NO*), *všude* (*všudejsoucí NO*), *vždy* (*vždyhoroucí NO*). Jako představa starších složenin slouží složeniny *bíleskvoucí NO*, *vysokorostlý NO*, *dlouhopustý NO* objevující se v *Rukopisech*.

Deadjektivní adverbia (kromě výše zmíněných přechodových), u nichž není jednoznačně rozlišitelný konekt či slovnědruhová přípona, jsou *blízko* (*blízkotekoucí NO*), *daleko* (*dalekohledný NO*, *dalekonosný NO*, *dalekoprostranný NO*, *dalekosáhlý NO*, *dalekoširý NO*), *dávno* (*dávnoletý NO*, *dávnozhaslý NO*), *dlouho* (*dlouhočekající B*, *dlouhoshovívající B*, *dlouhotáhlý B*, *dlouhotrvající B*, *dlouhotrvanlivý B*), *draho* (*drahovážný B*), *lehko* (*lehkovážný B*), *malo/málo* (*malocťený NO*, *malomocný B*, *málomocný NO*, *máloplatný NO*) a *těžko* (*těžkodychající B*).

4.7. Verbální přední členy

Verbální přední člen se častěji objevuje u složených substantiv než adjektiv, jsou to složená substantiva skladu V-(k)-S, nejčastěji s konektem -i- totožným s koncovkou

imperativu, vlastní již staročeštině, jedná se však o periferní typ oproti složeninám opačného skladu, typický spíše pro expresiva či terminologii (Šlosar, 1999, s. 32n). Častějším výrazem je kompozitum *kratochvíle*, které je však kalkem německého *Kurzweil*, jeho starodávný původ dokládá řada derivátů, mezi nimi i adjektivní *kratochvilný*, které zaznamenáváme v obrozenských textech.

Přímé adjektivní složeniny s tímto skladem jsou čtyři, přičemž složenina *hodnověrný B/NO* vznikla přesmykem (svědčí o tom frekventovanější užívání zadního členu *-hodný* se substantivním předním členem i podoba *věrohodný B*). Další dvě složeniny jsou spíše expresivního charakteru: *kolozubý B/NO*, která se objevuje i v hláskové obměně *holozubý NO* zapříčiněné ztrátou povědomí o verbálním charakteru předního členu (viz kapitola III.2 Složeniny se zadním členem substantivním) a *vrtolavý B* vytvořené z paradigmatu *vrtět hlavou*.

Jedinou výjimkou ze skladu V-(k)-S obsahující sloveso na pozici jiné než zadní člen je citátová spřežka adjektivního charakteru *kdovíjaký NO*. Přední člen *kdoví-* spojovaný především se zájmeny tvoří velice častou a velice často užívanou spřežku.

Závěr

Zkoumané adjektivní složeniny se vyznačují třemi typy zadních členů, a sice odvozenými ze sloves, ze substantiv a z adjektiv. Jedinou výjimku tvoří složenina se zadním členem numerálním *samotřetí* zaznamenaná v barokním textu, označující počet osob (v tomto případě „sama osoba se dvěma dalšími“). Tento typ kompozit býval tvořen pravidelně od různých počtů, v dnešním jazyce se však dochoval jen jako zastaralé výrazy (SSJČ), pouze složenina *samodruhý* ve tvaru feminina označující těhotnou ženu se udržela v povědomí uživatelů jazyka.

Verbální zadní členy jsou nejčastěji tvořeny z paradigmatických tvarů, tj. z tvarů participií. Jedná se o velmi pravidelné tvoření i samostatných adjektiv deverbálních, takové složeniny jsou tedy na pomezí složenin se zadními členy verbálními a adjektivními (*stojící x okolostojící, rozený x jednorozený, shnilý x poloshnilý*). Ovšem verbální zadní členy jsou tvořeny i z tvarů neparadigmatických (z kořene slovesa, případně z kmene přítomného), zejména příponou **-ný** (např. *-lomný, -slavný*), méně často konverzí koncovkou **-ý** (např. *-věřý, -mohý*), výjimečně příponami jinými (např. *-livý, -avý* u zadních členů *-patřlivý, -žravý* atd.). Ve zkoumaných obdobích mělo docházet k zvýšení frekvence složenin se zadním členem odvozeným příponou *-ný* a předním členem substantivním v pádovém tvaru podle typu složeniny *bohabojný*, který nacházíme v obou obdobích. Pádový tvar je však v našem souboru jen u jedné další složeniny se zadním členem verbálním, a sice *dušitrapný NO*, v ostatních případech jsou pádové koncovky totožné s konekty (např. *dušemorný, nebenosný*).

Mezi zadními členy substantivními nacházíme propria i apelativa, u proprií se jedná především o jména světců ve spojení s adjektivním předním členem *svatý* (např. *svatobernardský, svatojánský*), o pomístní názvy a jména míst (např. *černohorský, novoveselský*). Největší část složenin tvořených zadním členem apelativním představují složeniny posesivní, vyjadřující vyznačování se či vlastnění jevu označeného zadním členem, který je blíže určen předním členem adjektivním nebo numerálním (zřídka pronominálním nebo adverbiálním; např. *šumnotoký, dvojsmyslný, svémyslný, mnohozvuký*). Sémanticky se jedná především o složeniny sloužící k popisu člověka, ale i přírodních jevů atd. Složenin se zadním členem desubstantivním nevyjadřujícím posesivní vztah je výrazně méně (např. *cizokrajný, jinolícny, každodenní, lehkovážný, obapolný, vlastnoruční*).

Velkou skupinu složenin s adjektivním zadním členem zastupují kompozita tvořená dvěma adjektivy, tedy adjektivum tvoří i přední člen. Jedná se především o složeniny postupně determinační, kdy přední adjektivum rozvíjí adjektivum na místě zadního členu (*starofrancký, římskokatolický, podlouhlokulatý, zůřivopekelný* atp.), dále to jsou složeniny koordinační (překvapivě nacházíme o jednu takovou formaci více v barokních textech než obrozenských, např. *pryskyřicosolný, sodomo-gomorský*), mezi nimiž najdeme i takové, jejichž členy jsou vzájemně antonymy (např. *vysokohluboký*). Podtypem koordinačních složenin jsou kompozita reduplikační, tvořená dvěma stejnými adjektivy. Pouze jedna složenina tohoto typu je staršího původu a byla zachycena i v barokních textech (*svatosvatý*), zatímco v době národního obrození zaznamenáváme velký nárůst reduplikačních složenin (*černočerný, pustopustý, širošířý* atd.). Velkého rozmachu dosáhly také složeniny se zadním členem adjektivním označujícím barvy, mezi nimiž je možné rozlišit několik typů (koordinační spojující dvě barvy, determinační blíže určující odstín atd.). Patří mezi ně např. *bíločervený, brunatnopo-žlutý, miločervený, modrotmavý, sirnožlutý*. Adjektivní zadní členy se pojí také se substantivy, ačkoli se velmi často jedná spíše o desufixaci adjektiv na pozici předních členů (*hrúzodivý, kacířlutriánský, krasospanilý*). Přední člen substantivní mohl sloužit k přirovnání. Takové typy složenin vznikaly zvláště v době národního obrození (*mhošedý, mramorotvrký, skalosilný* atd.). Substantivum v přední pozici v dalších případech vyjadřuje syntakticky předmět (*bohulibý, klamuprázdný, lidoplný*). Méně často se adjektivní zadní členy pojí s adverbii (*čistějasný, mnohorozumný, spoluře-holní*), zájmeny (*samosamotný, sebeospalejší, všekrásný*) a číslovkami (*jednobytný, polouhotový*).

Jako přední členy se uplatňují všechny autosémantické slovní druhy spojované nejčastěji pomocí konektu -o-, výjimečně jiným konektem, u substantiv a zejména u číslovek se však objevují formy genitivu, v případě substantiv zřídka i jiné pádové formy, dochází i k paralelní existenci předních členů v pádové formě a ve formě s konektem (např. *bohu-, boha-, boho-*). Mezi předními členy adjektivních složenin se nacházejí přechodové typy, zejména je to přechod formálně-funkční mezi adjektivy a substantivy (dochází k němu desufixací adjektiva, jež získává formu substantiva, např. v koordinační složenině *mlado-kráso-radostný* je prostřední člen desufigovaný). Podobný formálně-funkční přechod se uskutečňuje rovněž mezi adjektivy a adverbii (funkci adverbia dostává adjektivum s konektem -o-, případně adverbium odvozené

z adjektiva si ve složenině zachovává adjektivní podobu, např. *tmavohnědý*). Výjimečně nastává přechod mezi adjektivy a slovesy (desufixací, např. přední člen *truchlo-* z deverbativa *truchlivý*), případně dochází ke sdílení formy mezi vícero slovními druhy (tj. substantivem, adjektivem, adverbium, např. *dobro-*, *blaho-*, *zlo-*). K rozlišení pak dochází v rámci konkrétního užití. Posledním typem je přechod mezi kořenem a prefixem, tyto morfémy jsou označovány jako prefixoidy (*vele-*, *vše-*).

Adjektivní přední členy se nejčastěji pojí se substantivními zadními členy, ve spojení s verbálními zadními členy nabývají často funkci adverbia. Druhým přechodovým typem je desufixace adjektiv. U adjektivních předních členů zcela převládá konekt *-o-*, výjimkou je pouze přední člen *vele-* a *vel-*. Uplatňují se jak adjektiva primární (*černý*, *drahý*, *pěkný*), tak derivovaná (*císařský*, *křesťanský*, *leskavý*, *zrnatý*), jejichž výrazný nárůst v době národního obrození je evidentní; odvozená adjektiva jsou původu substantivního, verbálního i adjektivního. Jako přední člen se mohou uplatňovat i celé adjektivní složeniny (viz *polednovýchodní*, *starobylopanenský*).

Mezi substantivními předními členy převládají primární substantiva, odvozená se vyskytují mnohem méně (např. *mrzutost*, *politování*, *zloba*). Prevládá konekt *-o-*, u substantiv jsou však doložitelné všechny typy napojení, tedy i konekty *-e-* (*děje-*, *hoře-*, *zbroje-*), *-i-* (*ctnosti-*, *zlosti-*), výjimečně nulový konekt (*střel-*, *ran-*) a dále pádové formy, genitivu (*bázně-*, *klamu-*, *závisti-*, dokonce i v plurálu *díků-*), výjimečně i akuzativu (*duši-*, *předušení-*) a dativu (*bohu-*, *pravdě-*), přičemž frekvence předních členů v pádovém tvaru je vyšší v době obrozenecké. Substantiva na pozici předního členu mohou vyjadřovat předmět (*slunconásledovný*) nebo příslovečné určení (*věkostálý*, *světoběžný*) ve spojení se slovesnými a některými adjektivními zadními členy, výjimečně vyjadřují podmět (*hromobitný*), v několika případech je mezi dvěma substantivními komponenty vztah koordinační (*kmenorodovný*, *korokmenný*, *mlékokrevnatý*). K přechodovému jevu adjektivně-substantivnímu má v některých případech blízko substantivum na pozici předního členu jako zdroje podobnosti pojmenované adjektivem v zadním členu (např. *medohlasý*, *ohňorudý*). Tento přirovnávací typ se v češtině rozvinul na základě německých kalků (*schneeweiß* – *sněhobílý*), avšak vzhledem k podobnosti s českým typem složenin skladu S-(k)-A (se substantivem vyjadřujícím obvykle předmět – *krvežíznivý*, nebo příslovečné určení – *jarokrásný*) se velmi rychle osamostatnil.

Numerální přední členy jsou velmi frekventované, přesto u nich dochází k velké variantnosti. To je dáno jejich omezenou situační uplatnitelností. Nejvyšší variantnost sledujeme mezi číslovkami první desítky a u číslovky *sto* (např. *tři-*, *tří-*, *troj-*, *tré-*, *trůj-*, *třeto-*). Přední členy numerální se tvoří od číslovek základních, druhových i řadových, v několika případech je užito číslovek neurčitých, k nimž se – zejména v době národního obrození – připojuje i původně adverbiální výraz *mnoho* (např. *mnohokvětý*, *mnohostranný*). Nejčastěji se pojí se substantivními zadními členy v rámci posesivních složenin, méně často se jedná o zadní členy adjektivní (*pološery*) a verbální (*polouzralý*).

Přední člen pronominální je podobně jako numerální poměrně frekventovaný, repertoár užívaných zájmen je však velmi omezený. Je spojitelný se všemi druhy zadních členů kromě tvaru odvozeného z přičestí trpného, některá zájmena se však specializují na určitý slovní druh. Zcela nespécializované je pouze zájmeno *veš* (*vševládnoucí*, *všemoudrý*, *všední*). Mezi zájmeny se neobjevují žádné varianty s jedinou výjimkou přivlastňovacího zájmena *svůj*, u něhož dochází k hláskové obměně (*svévolný*, *svývolný*).

Největší část adverbíí na pozici předního členu tvoří přechodový typ adjektivně-adverbiální, případně adverbia odvozená z adjektiv (*čistě-*, *hustě-*, *daleko-*, *těžko-*), dále to jsou např. adverbia *místo*, *okolo*, *spolu*, *vejš*, *všudy*, *vysoce*, *znovu*. U některých předních členů nelze rozhodnout, zda se jedná o přechodový typ, nebo o adverbium, jsou to deadjektivní adverbia utvořená slovnědruhovým sufixem *-o*, který je totožný s koněkem. Přední člen *mnoho* zachovává adverbiální charakter častěji v době barokní (*mnohosrstnatý*, *mnohomluvný*), ale i v době obrozenské nacházíme několik formací, v nichž ještě nevyjadřuje kvantovost.

Verbální přední člen se u adjektivních složenin vyskytuje zřídka, jedná se pouze o několik formací, mezi nimiž nalezneme kalk (*kratochvilný*), přesmyk komponentů (*hodnověrný*) a citátovou spřežku (*kdovíjaký*). Původními českými složeninami s předním členem verbálním a s expresivním zabarvením je kompozitum *vrtohlavý* a kompozitum *kolozubý*, u něhož historickým vývojem došlo k zastření verbálního charakteru předního členu, což vedlo ke vzniku nářeční varianty *holozubý* přibližující přední člen k adjektivu *holý*.

Varianty v rámci složenin se mohou projevovat na úrovni hláskové nebo slovotvorné. Hláskové varianty vznikají na základě zachování starších tvarů slov, přičemž varianty se mohou objevovat v téže době, nebo jde o srovnání se stavem současného jazyka. Například adjektivum *outlý* na pozici předního členu se objevuje v obou sledovaných obdobích, ani jednou jsme nenašli současnou spisovnou podobu *útlý*, v rámci zadních členů je to např. *súdný*, *svíží* nebo později přesmyknuté *hedbáví/hedbávný*, které byly užity v obrozenských složeninách. V rámci předních členů je to např. adjektivum *bílý*, které se v obou obdobích objevuje v podobách *bílo-* i *bělo-*, v době barokní dokonce u téže složeniny *běločervený* x *bíločervený*. Slovotvorná variantnost se nejvíce projevuje u členů s deverbálním základem, které tvoří zadní členy verbální i adjektivní odvozené ze sloves, tedy z různých slovesných tvarů nebo různými příponami (např. sloveso *být* se objevuje ve třech podobách: ve starém adjektivu *bytný* a v paradigmatických zadních členech *-jsoucí* a *-bylý*, sloveso *rodit* tvoří zadní členy *-rodný*, *-rozený* a *-rodý* shodný se substantivním zadním členem *-rodý*). Mezi předními členy dochází ke slovotvorné variantnosti nejvíce u substantiv a numerálií, kde dochází k dvojímu tvoření předních členů. Přední členy substantivní jsou nejčastěji zakončeny koněkem *-o-*, ve spojení s určitými adjektivními nebo slovesnými zadními členy však mohou mít pádový tvar, proti tomu numerální přední členy tvořené základními číslovkami jsou obvykle v genitivním tvaru, koněkem jsou napojovány méně často.

V souladu s naší hypotézou se zvyšuje počet derivovaných členů u všech slovních druhů užívaných při tvoření, což vedlo i ke vzniku několika přechodových jevů. Nové zadní členy jsou tvořeny spíše sufixálně, konverzní typy zůstávají produktivní především v rámci doplňování nových předních členů, a to zejména mezi složeninami posesivními.

Zcela nové formace se nevyskytují, starší formace jsou užívány v nových významech, jako je tomu u složenin přirovnávacích objevujících se v době obrozenské (nejprve kalkované z němčiny, později se osamostatnily), které využívají již staršího skladu S-(k)-A, případně desufigovaných adjektiv jako předních členů. Podle Šlosara (1999, s. 72) se první přirovnávací složeniny objevily až ve slovníku Josefa Dobrovského, náš soubor však obsahuje barokní složeninu *skalotvrký* významově odpovídající přirovnávání. Podobně se rozšiřuje užívání adverbia *spolu* s deverbálními adjektivy. Adverbium *mnoho* za obrození nabývá numerálního charakteru, zatímco v barokních textech převažuje v adverbialní funkci.

Z uváděných kontextů můžeme vyvodit převládající syntaktické užívání složených adjektiv jako přívlastků shodných spolu se substantivy, zřídka jde o spojení se slovesem (např. *bud'te milosrdní* z barokního textu), výjimečně se objevuje substantivizace takového složeného adjektiva (např. v barokním textu *přijďte, blahoslavení, do věčné slávy* či obrozenské *ať mě tudy kolemjdoucí neprobudí listu šustem*).

Jako jeden z cílů jsme si stanovili zjistit užívání složených adjektiv pro další odvozování. Z adjektivních kompozit bývají nepřímým postupem tvořena především adverbia, méně často substantiva pojmenovávající stav nebo vlastnost, zcela výjimečně slovesa. Označení osob, nositelů vlastnosti, je obvykle zajištěno substantivizací, a to častěji než odvozením pojmenování nositele vlastnosti (např. *bohaprázdník, cizoložník*); žádné z označení osob však nedokládalo složené adjektivum, které nebylo zachyceno v základním tvaru.

Nepřímým postupem tvořená adjektiva jsou jevem poměrně řídkým, většinou jsou odvozena ze složených substantiv, pouze ve dvou případech byla adjektiva utvořena ze složených sloves pocházejících ze složených adjektiv (*splnomocněný* < *splnomocnit* < *plnomocný*, *nezcizoložený* < *zcizoložit* < *cizoložný*). Nepříliš často docházelo k tvoření univerbizačnímu z ustálených sousloví, zejména z propriálních složenin (*Stará Boleslav* > *staroboleslavský, středomořský, starozákonní*). Obvykle se jedná o volná spojení podmíněná popisovanou skutečností, ke stejnému zadnímu členu bývají i doplňovány různé přední členy (např. zadní člen *-hlavý* se pojí s předními členy *červeno-, holo-, jaro-, mnoho-, sedmi-, své-, vrto-, zlato-*).

Neočekávaným jevem bylo několik levostranných složenin, které jsou pro češtinu netypické, obecně jde téměř výhradně o expresivně zabarvená složená substantiva, v našem souboru však bylo několik složených adjektiv tohoto typu: starší *hodnověrný, vrtohlavý* a nově vytvořené složeniny *rouchobělý, rounobělý* a *skoupozvuký*. K tomuto jevu však mohla přispět skutečnost, že zadní členy fungují běžně (a velmi často) v pravostranných složeninách (např. *lehkověrný, pravověrný, vděčnověrný; drsnozvuký, libozvuký, mnohozvuký*).

Některé složeniny staršího původu byly v našem materiálu užity až v textu obrozenském, což by mohlo představovat jeden z dokladů historizace, jíž se obrozenecký jazyk a texty vyznačovaly, avšak důležitou roli zde hraje i omezená

textová báze doby barokní. Jedná se například o složeninu *prostopášný, ranhojičský, svéhlavý, všudypřítomný*.

Zaznamenali jsme i několik složenin tříčlenných: *dvojčíhodný, mlado-krásoradostný, mlékomedotekoucí, mnohokrasobarevný, širokorovnouličný, vlko-nedvědoliščí*; sekundární kompozicí vznikla adjektiva *cisterciáckovelehradský, míločarodějný, mnohonásobrozličný, polednovýchodní, půlnočnovýchodní, půlnočnozápadní, římskokatolickopražský, starobylopanenský, velikodivotvorný*.

Složeniny v barokních textech sloužily (kromě starších a syntakticky motivovaných kompozit, např. *jednoduchý, každoroční, všeobecný*) rovněž k ozvláštňení mluvy, jak dosvědčují např. složeniny *černobarvíci, hlubokovysoký, hrůzonosný, krasospanilý, krvoprzný, marnochlípny, medotekoucí, medozpěvný, míločervený, mlékohvězdový, mlékomedotekoucí, skalotvrký, starorozžatý, zlatookatý, zubošklibný*, jejichž sdělná hodnota je méně výrazná než hodnota estetická, případně se jedná o metaforická pojmenování.

Obrozenské tvoření však bylo podpořeno dobovými snahami o znovuzavedení českého jazyka do všeobecného užívání a jeho zrovnoprávnění s jinými jazyky Evropy. Toho mělo být dosaženo diferencováním jazyka, aby mohl být užíván na poli vědy i umění, a značným rozšířením slovní zásoby, která v té době – jako jazyk poddaných, sedláků – byla značně omezená. Tvoření nových výrazů, zejména termínů, je časté především na začátku působení jungmannovské generace. Do námi analyzovaného souboru se excerpce obrozenských textů dostala terminologická adjektiva *bezmístojmenný, dvouvýkladný, třináctisložný, šestiměry*, v barokních textech je takových adjektiv méně, např. *jikrorodný, živorodný*. Terminologické obohacování vrcholí Jungmannovým slovníkem, v němž však řadu námi excerpovaných adjektivních složenin nenalezneme. U termínů to bylo způsobeno překotným, až nadměrným tvořením paralelních podob, jiné složeniny se vyznačovaly neústrojností či nesrozumitelností, což bylo následkem neznalosti slovotvorných postupů a slovotvorné struktury.

Obrozenské skládání se projevovalo i v rámci podtypu přejímání cizích slov – především latinského a německého původu – a sice jejich doslovným překládáním. Takovými kalky jsou např. *křídlorychlý, libomudrecký, světoobčanský* a některé přirovnávací složeniny přejímané a později samostatně tvořené na základě německého

vzoru (např. *sněhobílý*). Výše než přejímání slov cizích (německých, francouzských aj.) bylo kladeno přejímání slov z jiných slovanských jazyků, dobově považovaných za nářečí společného slovanského jazyka, či výpůjčky z nářečí češtiny. Generace jungmannovská však dávala přednost tvoření nových slov a nadužívala jich v takové míře, až to bylo na úkor sdělnosti a srozumitelnosti textu, ať už prozaického či básnického. Mnohé adjektivní složeniny vykazují významovou neprůhlednost: *černochudý, kmenorodovný, lepotvorný, mlékohvězdový, skalolitý* atd. Největší prostor složená adjektiva získala v uměleckých textech, zejména u Miloty Zdirada Poláka, Jána Kollára, Františka Ladislava Čelakovského, Josefa Vlastimila Kamarýta, Karla Aloise Vinařického ad., na konci vlny novotaření jmenujme především Karla Hynka Máchu. Estetickou funkci plní zejména kompozita jako *bolokojný, čironoční, duchormutný, dušejemný, hvězdokrytý, křídloletý, mrtvotichý, obloholetný, plamenofrkavý, sladkohlasný, větrostropý, vlnokroužný, zůřivopekelný, žilochladný* a mnohé další.

Disertační práce nepředstavuje uzavřenou analýzu složenin ve sledovaných obdobích, neboť složeniny se objevovaly například i v odborných či jiných neuměleckých textech. K takové analýze by bylo zapotřebí mnohonásobně rozšířit zdrojovou bázi jak textů obrozenských, tak textů barokních a dále rozšířit téma na složeniny jiných slovních druhů. Proto je třeba tuto práci chápat jako úvod do problematiky analýzy adjektivních složenin s důrazem na okruh uměleckých textů, v nichž se složeniny užívaly nejhojněji. Ukázali jsme adjektivní složeniny jako ozvláštňující prostředek, ale i jako prostředek k doplnění a rozšíření našeho povědomí o české slovní zásobě doby předobrozenské a zvláště obrozenské. Excerpovaná díla obrozenských autorů vydala svědectví o úžasné snaze tehdejších vzdělanců pozvednout úroveň národního jazyka a přispět k jeho všestrannému uplatnění.

PRAMENY A LITERATURA

1. PRAMENY

1.1. Národní obrození (NO)

ČelRůže: Čelakovský, František Ladislav (1840). *Růže stolistá. Báseň a pravda*. Praha: Synové Bohumila Haase.

JgPřekl I: Jungmann, Josef (1958). *Překlady I*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.

JgPřekl II: Jungmann, Josef (1958). *Překlady II*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.

KamBásně: Kamarýt, Josef Vlastimil (1867). *Sebrané světské a duchovní básně Josefa Vlastimila Kamarýta, býv. exposity v Klokotech, s životopisným obrazem od Antonína Rybičky Skutečského*, vydává bratr Fr. Dobromil Kamarýt, děkan v Kaplici. Praha: Ed. Grégr.

KamKanc: Kamarýt, Josef Vlastimil (1869). *Kancionál Svato-Klokotský*. Tábor: Josef Hnilička.

KamKomu: Kamarýt, Josef Vlastimil (1983). *Komu pěji*. Praha: Vyšehrad.

KamPom: Kamarýt, Josef Vlastimil (1898). *Pomněnky J. Vlastimila a Fr. Dobromila Kamarýta*. Praha: V. Kotrba.

KollBásně: Kollár, Ján (1952). *Básně*. Praha: Československý spisovatel.

KollKázně: Kollár, Ján (1995). *Nedělní, sváteční a příležitostné kázně a řeči*. Praha: Kalich.

KollSláva: Kollár, Ján (1971). *Slávy dcera*. Praha: Odeon.

MáchaBásně: Mácha, Karel Hynek (2002). *Básně*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

OhlasČes/OhlasRus: Čelakovský, František Ladislav (1898). *Fr. Lad. Čelakovského Ohlasy: Ohlas písní českých (Obsaž.) = Ohlas písní ruských (Obsaž.) = Ohlasy (Obsaž.)*. Praha: J. Otto.

PolVzneš: Polák, Milota Zdirad (2014). *Vznešenost přírody*. Brno: Host.

RK/RZ: Enders, Julius (1991). *Rukopis Zelenohorský a Královédvorský*. Kritické, nejdůležitějšími poznámkami opatřené vydání. Praha: NEKLAN.

VinPerly: Vinařický, Karel Alois (1840). *Jana Ladislava Pyrkerova Perly posvátné*. Praha: Knížecí arcibiskupská knihtiskárna u Václava Špinky. Dostupné na <kramerius.nkp.cz>.

1.2.Baroko (B)

1.2.1. Excerpce celého díla

DvořVítěz: Dvořák, Antonín Jarolím z Boru (1938). *Divotvorné vítězství medotekoucího učitele a claravallenského opata sv. Bernarda nad hrůzoplnou smrtí*. Praha: Václav Pour.

BarRůže: Bartys, Matěj (1729/1733/2000). *Růže nad potoky vod vsazená*. In: Horáková, Michaela, ed. a kol. *Nádoba zapálená: soubor svatonepomucenských kázání a jiných spisů z první poloviny 18. století*. Vyd. 1. Žďár nad Sázavou: Společnost Cisterciána Sarensis, s. 113–130.

BorrŽena: Borromaeus, Karel od sv. Remigia (1735/1998). *Žena krásná náramně*. In: Kopecký, Milan, ed. a kol. *Žena krásná náramně: soubor svatojánských kázání a jiných spisů z doby opata Václava Vejmluvy*. Vyd. 1. Žďár nad Sázavou: Společnost Cisterciána Sarensis, s. 59–78.

Bratrstvo: (1727/1998) *Veleslavné bratrstvo*. In: Kopecký, Milan, ed. a kol. *Žena krásná náramně: soubor svatojánských kázání a jiných spisů z doby opata Václava Vejmluvy*. Vyd. 1. Žďár nad Sázavou: Společnost Cisterciána Sarensis, s. 133–136.

FrozObr: Frozín, Antonín (1704). *Obroviště Mariánského atlanta svět celý Mariánský v jediné knížce nesoucího*. Jiří Laboun, Praha. Dostupný z <books.google.cz>.

HennDat: Hennes, Václav Josef (1734/1998). Hic datus est vobis. In: Kopecký, Milan, ed. a kol. *Žena krásná náramně: soubor svatojánských kázání a jiných spisů z doby opata Václava Vejmluvy*. Vyd. 1. Žďár nad Sázavou: Společnost Cisterciána Sarensis, s. 107–120.

HollZnam: Hollan, Jan Matěj (1729/2000). Znamení na pravé ruce. In: Horáková, Michaela, ed. a kol. *Nádoba zapálená: soubor svatonepomucenských kázání a jiných spisů z první poloviny 18. století*. Vyd. 1. Žďár nad Sázavou: Společnost Cisterciána Sarensis, s. 93–100.

HloupLuc: Hloupa, Johann Joachim (1737). Lucerna mezi vodmi mořskými plující. In: Kopecký, Milan, ed. a kol. *Žena krásná náramně: soubor svatojánských kázání a jiných spisů z doby opata Václava Vejmluvy*. Vyd. 1. Žďár nad Sázavou: Společnost Cisterciána Sarensis, s. 39–44.

KhellMater: Khell, Jan Josef (1735/1998). Nepomucena Mater. In: Kopecký, Milan, ed. a kol. *Žena krásná náramně: soubor svatojánských kázání a jiných spisů z doby opata Václava Vejmluvy*. Vyd. 1. Žďár nad Sázavou: Společnost Cisterciána Sarensis, s. 39–44.

KhellPont: Khell, Jan Josef (1735/1998). Novus virgineus pontifex. In: Kopecký, Milan, ed. a kol. *Žena krásná náramně: soubor svatojánských kázání a jiných spisů z doby opata Václava Vejmluvy*. Vyd. 1. Žďár nad Sázavou: Společnost Cisterciána Sarensis, s. 45–58.

LinekTisíc: Linek, Matěj (1730/2000). V tisíci letech. In: Horáková, Michaela, ed. a kol. *Nádoba zapálená: soubor svatonepomucenských kázání a jiných spisů z první poloviny 18. století*. Vyd. 1. Žďár nad Sázavou: Společnost Cisterciána Sarensis, s. 141–150.

MagTrium: Maget, Karel (1731/2000). Triumphale silentium. In: Horáková, Michaela, ed. a kol. *Nádoba zapálená: soubor svatonepomucenských kázání a jiných spisů z první poloviny 18. století*. Vyd. 1. Žďár nad Sázavou: Společnost Cisterciána Sarensis, s. 167–184.

PachŘeč: Pacher, Jakub Felix Jan (1722/2000). Slavnostní řeč. In: Horáková, Michaela, ed. a kol. *Nádoba zapálená: soubor svatonepomucenských kázání a jiných spisů z první*

poloviny 18. století. Vyd. 1. Žďár nad Sázavou: Společnost Cisterciana Sarensis, s. 15–30.

RadlEcho: Radl, Eugen (1735/2000). Přátelský echo. In: Horáková, Michaela, ed. a kol. *Nádoba zapálená: soubor svatonepomucenských kázání a jiných spisů z první poloviny 18. století*. Vyd. 1. Žďár nad Sázavou: Společnost Cisterciana Sarensis, s. 185–195.

RebSára: Rebmann, Alberik (1735/1998). Sára pět set let stará. In: Kopecký, Milan, ed. a kol. *Žena krásná náramně: soubor svatojánských kázání a jiných spisů z doby opata Václava Vejmluvy*. Vyd. 1. Žďár nad Sázavou: Společnost Cisterciana Sarensis, s. 79–96.

RebTroje: Rebmann, Alberik (1730/2000). Všechno troje dokonalé. In: Horáková, Michaela, ed. a kol. *Nádoba zapálená: soubor svatonepomucenských kázání a jiných spisů z první poloviny 18. století*. Vyd. 1. Žďár nad Sázavou: Společnost Cisterciana Sarensis, s. 151–166.

ReisOheň: Reisman, Ferdinand Karel (1722/2000). Neuhazitelný oheň lásky. In: Horáková, Michaela, ed. a kol. *Nádoba zapálená: soubor svatonepomucenských kázání a jiných spisů z první poloviny 18. století*. Vyd. 1. Žďár nad Sázavou: Společnost Cisterciana Sarensis, s. 81–92.

RittRůže: Ritter, Jan (1730/2000). Růže zlatá. In: Horáková, Michaela, ed. a kol. *Nádoba zapálená: soubor svatonepomucenských kázání a jiných spisů z první poloviny 18. století*. Vyd. 1. Žďár nad Sázavou: Společnost Cisterciana Sarensis, s. 131–140.

RösKom: Rösel, Hubert (1983). *Wörterbuch zu den tschechischen Schriften des J. A. Comenius*. Studia Slavica et Baltica, Supplementband 1. Münster, Achendorff-Verlag.

1.2.2. Dílčí excerptce

AusZahr: Auspitzer, Patricius Michael (1730). *Hortus conclusus. Zahrada (skrže mlčenlivost) zavřená*. Praha: Karel Josef Jeřábek.

Bal-ŠteyMaria: Balbín Bohuslav, Šteyer, Matěj Václav (1666). *Přepodivná Matka Svato-Horská Maria / Svatohorská historie*. Litomyšl: Joannes Arnolt.

BeckVíra: Beckovský, Jan František (1707): *Katolického živobytí nepohnutelný základ*. V Praze u dědičů Jana Karla Jeřábka; Víra, s. 1-19.

BilCoelum: Bilovský, Bohumír Hynek Josef (1724). *Coelum vivum, et firmamentum dogmatum Christi. Nebe svatosvaté...* Opava: Jan Václav Schindler.

BirJan: Birhel, Jan (1732). *Jan jménem i skutkem pro tejnost svaté spovědi svatý prvomučedlník svatý Jan Nepomucký svatého Jana Křtitele jak jménem, tak skutkem následovník*. Olomouc: František Antonín Hirnle.

BlovVig: Blovský, Václav Ignác (1730). *Vigiliae Joanneae festum ejusdem maximum Sive Quatuor Divi Ioannis Nepomuceni floridissimae virtutum aetates*. Praha: Jiří Ondřej Laboun.

BridIvan: Bridel, Bedřich (1657). Život svatého Ivana Prvního v Čechách poustevníka. Praha: Jezuitská tiskárna. In: Kopecký, M. (ed.). *Fridrich Bridel: Básnické dílo*. Praha: Torst, 1998, s. 29–68.

BridCoBůh: Bridel, Bedřich (1659). *Co Bůh? Člověk? Kdo kolivěk?...* Místo vydání není známé: nakladatel není známý.

BridTrýlístek: Bridel, Bedřich (1662). *Trýlístek jarní ke cti a chvále a nerozdílné blahoslavené trojice*. Praha: Jezuitská tiskárna.

ConstCvič: Constantius, Jiří (1664). *Rodríguez Alonso: Cvičení v dokonalosti a ctnostech křesťanských...* Praha: Vytiskáno v staropražské koleji blíž Mostu.

ČerHvězda: Černý, Karel Václav (1730). *Nejčistší hvězda jitřní svatý Jan Nepomucký, uprostřed mlhy slavně stkvoucí. Při veřejné jeho svato-řečení slavnosti*. Kutná Hora: Jiří Vojtěch Kyncl.

ČerSláv: Černý, Karel Václav (1727). *Medotekoucí sláva na huře Libanu*. Kutná Hora: Jiří Vojtěch Kyncl.

DavVint: David, Jiří (1713). *Medicus hercinius ... aneb Život s. Vintíře jináč Gunthera neb Guntíře*. V Praze v univerzitní tiskárně.

DrexBrus: Drexelius, Jeremias (1637). *Brousrna lidského jazyka celou abecedou naskrz vysvětlená*. Praha: Jezuitská tiskárna.

Dvanáct: Budínský, Jeroným Zikmund Fiala (1630). *Dvanáctero řádu rytířův božích obojího pohlaví*. Praha. Pavel Sessius.

Euch: (1743) *Eucharistica Sedlencensis Cistercii in Sexto suo saeculo erga superos de votio*. Kutná Hora: Jiří Vojtěch Kyncl.

GrimJan: Grym, Ferdinand Antonín (1732). Svatý Jan Nepomucký pražský kanovník patron český. Litomyšl, Jan Kamenický. In: Lifka, B. (ed.). *Medotekoucí sláva na huře Libanu. Soubor českých svatojanských promluv z doby opata Václava Vejmluvy, pronesených v poutním chrámu na Zelené hoře u Žďáru nad Sázavou v letech 1727–1736*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1995.

GrimOliv: Grym, Ferdinand Antonín (1734). Divus Ioannes Nepomucensus quasi florens Oliva. To jest Svatý Jan Nepomucký, květná a plodná oliva. Hradec Králové: Václav Jan Tybela. In: Lifka, B. (ed.). *Medotekoucí sláva na huře Libanu. Soubor českých svatojanských promluv z doby opata Václava Vejmluvy, pronesených v poutním chrámu na Zelené hoře u Žďáru nad Sázavou v letech 1727–1736*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1995.

GrubHal: Gruber, Václav Antonín (1719). *Dvá halíři mědění do pokladnice uvržení*. Praha, Arcibiskupská tiskárna u Wolfganga Wickharta.

GrubNor: Gruber, Bernard (1727). *Kraso-spanilá hvězda ... Totiž s. Norbert...* Praha, Josef Šilhart.

HlavaStrom: Hlava, Adam Ignác (1718). Strom spanilý pod Zelenou horou v městě Nepomuku zrostlý, teď v Radnicích uvadlý... Praha: Jan Václav Helm. In: Sládek, M. (ed.). *Vítr jest život člověka aneb Život a smrt v české barokní próze*. Praha: H&H, 2000.

HenZed: Hennet, Václav Josef (1734). Zeď slavná, v trápení stálá: při smrti osvěcená. Kutná Hora: Jiří Vojtěch Kyncl. In: Lifka, B. (ed.). *Medotekoucí sláva na huře Libanu. Soubor českých svatojanských promluv z doby opata Václava Vejmluvy, pronesených v poutním chrámu na Zelené hoře u Žďáru nad Sázavou v letech 1727-1736*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1995.

Hrad: *Hrad žalostný* (1720). Praha: Jezuitská tiskárna.

Hydriatria: Löw, Jan František z Erlsfeldu (1767). *Hydriatria recusa*. Jindřichův Hradec: Hynek (Ignác) Vojtěch Hilgartner.

MykSedm: Myka, Josef (1727). *Norbertynské Sedmistvo v létu 1085 začaté...* Litoměřice: František Josef Škrochovský.

KelConc: Kelský, Jan Antonín (1732). *Conciones festuales in totius anni festa*. Praha: Arcibiskupská tiskárna u Matouše Adama Högra.

KelConcS: Kelský, Jan Antonín (1734). *Conciones festuales in totius anni festa*. Praha: Kašpar Zachariáš Wusín. In: Sládek, M. (ed.). *Vítr jest život člověka aneb Život a smrt v české barokní próze*. Praha: H&H, 2000.

KořPam: Kořínek, Jan (1675). *Staré paměti kutnohorské*. Praha: Jiří Černoch. Stich, A. – Lunga, R. (eds.). Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.

LibLud 1718: Libertin, Jan Hynek (1718). *Diva Ludmilla vera vidua*. Kutná Hora: Jiří Vojtěch Kyncl.

MezThym 1713: Mezlecký, Jan Václav z Palmolevu (1713). *Thymiama pietatis, To jest: pravá podstata vůně májový pocty Boží*. Praha: Jan Václav Helm.

NitschBerla: Nitsch, Daniel Ignatius (1709). *Berla královská Jezu Krista*. Praha: Vojtěch Jiří Koniáš.

NosNep: Nosek, Václav Antonín (1730). *Drahý kámen pomoci*. Brno: Jakub Maxmilián Svoboda.

Popsání: (1738) *Krátké popsání narození, života a smrti svatého Václava mučedníka, vejvody a patrona Království českého*. Praha: Arcibiskupská tiskárna.

ProchKrál: Procházka, Jiří František de Lauro (1713). *Nový velikomocný nebeský Králmoc, tj. svatý PIUS Pátý toho jména papež*. Nowý Welikomocný Nebeský Králmoc to gest Swatý PIUS Pátý Toho Gmena Papež. Praha: Karel Josef Jeřábek.

RačSněm: Račín, Karel (1712). *Sněm nebeský svatých a světic božích t. j. sváteční kázání*. Praha: Kateřina Alžběta Koniášová.

RemŽena: Boromejský od sv. Remigia Karel (1735). *Žena krásná náramně Sára u zrcadla*. Litomyšl: Jan Kamenický. In: Kopecký, M. (ed.). *Žena krásná náramně*.

Soubor svatojánských kázání a jiných spisů z doby opata Václava Vejmluvy. Žďár nad Sázavou, Společnost Cisterciána Sarensis 1998, s. 64–78.

SixtŽiv: Sixt, Jan z Lerchenfeldu (1627). *Život svatého Norberta, arcibiskupa magdeburského...* Litoměřice.

SoukLil: Soukup, Augustin Jan Václav (1719). *Lilium convallium anebo Vonná konválnka.* Praha: Arcibiskupská tiskárna u Wolfganga Wickharta. In: Sládek, M. (ed.). *Svět je podvodný verbíř.* Praha: Argo, 2005.

SvVác (1699): *Sláva života sv. Vácslava.* Praha: nakladatel není známý.

SvojSed: Svojský, Leopold (1743). *Sedlecensis Cistercii Religion sacerrima, sex ante saecula nata... Sedleckého cistercu řehola nejsvětější...* Praha: Karel František Rosenmüller.

ŠtěpHlas: Štěpán, Petr z Teyncle (1697). *Vox clamatis in deserto aneb Hlas volajícího na poušti...* V Praze u Jiřího Labouna. In: Sládek, M. (ed.). *Svět je podvodný verbíř.* Praha: Argo, 2005.

ŠtěpSun: Štěpánek, Angelo (1725). *Krásná Sunamityz velikomocná v síle své Maria.* Praha: Jan Norbert Fický.

ValcJan: Valcer, Zdenko (1727). *Veliko-svatý Jan Nepomucký divotvorec, vyznavač a mučedlník Páně.* V impresi kutnohorské u Jiřího Vojtěcha Kyncla. In Lifka, B. (ed.). In: Lifka, B. (ed.). *Medotekoucí sláva na huře Libanu. Soubor českých svatojánských promluv z doby opata Václava Vejmluvy, pronesených v poutním chrámu na Zelené hoře u Žďáru nad Sázavou v letech 1727-1736.* Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1995.

WaldtChval: Waldt, Ondřej František Jakub de (1736). *Chválořeč neb Kázání na některé svátky a obzvláštní roční slavnosti svatých Božích.* Praha: Arcibiskupská tiskárna u Matěje Adama Högra.

2. VYBRANÉ DOBOVÉ GRAMATIKY

Dobrovský, 1799: Dobrovský, Josef (1799). *Die Bildsamkeit der Slawischen Sprache, an der Bildung de Substantive und Adjektive in der Böhmischen Sprache dargestellt.* [Online] Praha. Dostupné z: <vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice> [Cit. 17. 8. 2017].

Dobrovský, 1809: Dobrovský, Josef (1809). *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache, zur gründlichen Erlernung derselben für Deautsche, zur vollkommenern Kenntniß für Böhmen.* [Online] Praha. Dostupné z: <vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice> [Cit. 17. 8. 2017].

Doležal, 1746: Doležal, Pavel (1746). *Grammatica Slavico-bohemica, in qua, praeter alia, ratio accuratae sriptionis & flexionis, quae in hac lingua magnis difficultatibus laborat.* [Online] Bratislava: Posonium. Dostupné z: <vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice> [Cit. 17. 8. 2017].

Jandit, 1753: Jandit, Václav (1753). *Grammatica linguae Boemicae methodo facili per regulas certas ac universales explicita, in orthographiam, etymologiam, syntaxim & prosodiam divisa.* [Online] Praha. Dostupné z: <vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice> [Cit. 15. 8. 2017].

Konstanc, 1667: Konstanc, Jiří (1667). *Lima linguae bohemicae, to jest Brus jazyka českého neb Spis o poopravení a naostření řeči české, vydaný k libosti milovníkův čistoty a dokonalosti češtiny i k užitku a nevyhnutelné potřebě impressorův a písařův českých.* [Online] Praha. Dostupné z: <vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice> [Cit. 16. 8. 2017].

Nejedlý, 1830: Nejedlý, Jan (1830). *Lehbuch der böhmischen Sprache für Böhmen.* [Online] Praha. Dostupné z: <vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice> [Cit. 18. 8. 2017].

Rosa, 1672: Rosa, Jan Václav (1672). *Grammatica linguae Boemicae quatuor partibus, orthographia, ethymologia, syntaxi et prosodia constans.* [Online] Praha: Micro-Praga. Dostupné z: <vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice> [Cit. 14. 8. 2017].

Tomsa, 1782: Tomsa, František Jan (1782). *Böhmische Sprachlehre*. [Online] Praha.
Dostupné z: <vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice> [Cit. 14. 8. 2017].

3. LITERATURA

Alexová 2009: Alexová, Jarmila (2009). *Vývoj českého barokního souvětí souřadného*. Praha: ARSCI.

Altakhaineh 2016: Altakhaineh, Abdel Rahman Mitib (2016). What is a compound? The main criteria for compoundhood. [Online] *Expolations in English Language and Linguistics*, 4(1), s. 58–86. Dostupné z <academia.edu> [Cit. 12. 8. 2017].

Bozděchová 1994: Bozděchová, Ivana (1994). *Tvoření slov skládáním*. Praha: Institut sociálních vztahů.

Bozděchová 1990: Bozděchová, Ivana (1990). Ke stupňování složených přídavných jmen. *Naše řeč*, 73(5), s. 241–248.

Clackson 2002: Clackson, James (2002). Composition in indo-european languages. *Transaction of the Philological Society*. [Online] Volume 100: 2, s. 163–167. Dostupné z <www.academia.edu> [Cit. 17. 11. 2017].

Cuřín 1985: Cuřín, František (1985) *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Čermák 2012: Čermák, František (2012). *Morfematika a slovo tvorba češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Červená a kol. 1982: Červená, Vlasta a kol. (1982). K dějinám vzniku a vydávání Jungmannova Slovníku. *Naše řeč*, 65(5), s. 233–247.

ČJA: *Český jazykový atlas*. [Online] Dostupné z: <cja.ujc.cas.cz> [Cit. 17. 11. 2017].

Dejmek 2002: Dejmek, Bohumír (2002). *Tvoření a stavba slov: pro studenty bohemisty a učitele českého jazyka s cvičeními*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc.

ESČ 2002: *Encyklopedický slovník češtiny* (2002). Nekula, Marek a kol. (eds.). Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

ESSČ: *Elektronický slovník staré češtiny*. Vajdlová, Miloslava (vedoucí). Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky. Dostupné z: <vokabular.ujc.cas.cz/zdroje.aspx> [Cit. 17. 12. 2017].

GbSlov: Gebauer, Jan (1970). *Slovník staročeský*. [Online] Díl I [A–J], díl II [K–N]. Praha: Academia. Dostupné z: <vokabular.ujc.cas.cz/zdroje.aspx> [Cit. 17. 12. 2017].

GumpAtlas: Gumpenberg, Guilielmus (1657). *Atlas Marianus Sive De Imaginibus Deiparae Per Orbem Christianum Miraculosis*. [Online] sv. 1. Haenlin. Dostupné z: <books.google.cz> [Cit. 25. 11. 2017].

Hall 1991: Hall, James (1991). *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*. Praha: Mladá fronta.

Hausenblas 1993: Hausenblas, Ondřej. (1993) K tzv. pronikání obecné češtiny do spisovného jazyka. *Naše řeč*, 54(2), s. 97–106.

Hauser 1960: Hauser, Přemysl (1960). Složená podstatná jména s první částí samo-. *Naše řeč*, 43(9–10), s. 262–268.

Hauser 1978: Hauser, Přemysl (1978). *Tvoření podstatných jmen v době národního obrození*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.

Helcl 1959: Helcl, Miloš (1959). Kdy opravdu vycházel Jungmannův Slovník česko-německý? *Naše řeč*, 42(7–8), s. 238–240.

Helcl 1963: Helcl, Miloš (1963). Univerbizace a její podíl při růstu dnešní slovní zásoby. *Slovo a slovesnost*, 24(1), s. 29–37.

Helcl 1968: Helc, Miloš (1968). Významový poměr přídavných jmen složených s celo- a s vše-. *Naše řeč*, 51(1), s. 14–22.

HMČ 1986: Lamprecht, Arnošt – Šlosar, Dušan – Bauer, Jaroslav. (1986) *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Janečková 2007: Janečková, Marie (2007). Barokní pozadí složených adjektiv v Máchově díle. In: Viktora, Viktor – Vyčichlo, Jaroslav (eds.). *Jeden jazyk naše heslo bud' IV. Český romantismus – jiskření a záblesky*. Vyd. 1., Radnice: Spolek divadelních ochotníků; Plzeň: Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje.

Janečková 2009: Janečková, Marie (2009). *K jazyku českého baroka*. Praha: ARSCI.

Janečková 2010: Janečková, Marie (2010). *Slovesné baroko ve střeoevropském prostoru*. Praha: ARSCI.

JgSlov: Jungmann, Josef (1835–1839). *Slovník česko-německý*. Díly I-V. [Online] Dostupné z: <vokabular.ujc.cas.cz> [Cit. 17. 11. 2017].

Jungmann 1845: Jungmann, Josef (1845). *Slovesnost aneb Náuka o výmluvnosti prosaické, básnické i řečnické se sbírkou příkladů v nevázané i vázané řeči*. [Online] Praha: České museum. Dostupné z: <kramerius.nkp.cz> [Cit. 20. 10. 2017].

Karlík 1998: Karlík, Petr (1998). Ke klasifikaci genitivu adnominálního. *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, A 46, s. 121–130.

Knappová 1971: Knappová, Miloslava (1971). Politickoekonomický, nebo politicko-ekonomický? (K pravopisu složených přídavných jmen). *Naše řeč*, 54(3), s. 141–156.

Kopečný 1979: Kopečný, František (1979). K Dobrovského pravopisné reformě. *Naše řeč*, 62(2), s. 84–87.

Kosek 2014: Kosek, Pavel (2014). *Historická mluvnice češtiny I*. [Online] Masarykova univerzita, Brno. Dostupné z: <<https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/130625>> [Cit. 10. 11. 2017].

Křístek 1973: Křístek, Václav (1973). Josef Jungmann 1773–1973. *Slovo a slovesnost*, 34(4), s. 273–279.

Kvítková 1999: Kvítková, Naděžda (1999). Kvantitativní pohled na substantiva v Dalimilově kronice. *Acta facultatis philosophicae Universitatis Ostraviensis*, 179(3), s. 133–139.

Kvítková 2001: Kvítková, Naděžda (2001). *Staročeský text z kvantitativního hlediska*. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta.

LD: Nejedlý, Petr. *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny*. [Online] Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2010. Dostupné z: <madla.ujc.cas.cz> [Cit. 17. 11. 2017].

Martincová – Savický 1987: Martincová, Olga – Savický, Nikolaj (1987). Hybridní slova a některé obecné otázky neologie. *Slovo a slovesnost*, 48(2), s. 124–139.

Mejstřík 1979: Mejstřík Vladimír (1979). K užití jednoho typu složených přídavných jmen v odborném názvosloví. *Naše řeč*, 62(5), s. 245–248.

MČ1: Dokulil, Miloš. (1986). *Mluvnice češtiny. Vědecký redaktor Jan Petr. Díl 1. Fonetika. Fonologie. Morfonologie a morfemika. Tvoření slov.* Praha: Academia.

Michálek 1997: Michálek, Emanuel (1997). Sedmé nebe. In: *Naše řeč* [Drobnosti], 80(3), s. 161–162.

Mitter 2003–2004: Mitter, Patrik (2003–2004). Hybridní složeniny s prvním komponentem cizího původu a vývoj společnosti. *Český jazyk a literatura*, 54(5), s. 215–219.

Mitter 2005: Mitter, Patrik (2005). K hybridním složeninám (s prvním komponentem cizího původu) v NSČ 2. *Jazykovedný časopis*, (56(1), s. 31–43.

Mitter 2006: Mitter, Patrik (2006). *Kompozice v kontextu současné češtiny.* Acta Universitatis Purkynianae 127. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně.

Mitter 2016: Mitter, Patrik (2016). *Obecné a specifické aspekty kompozice v současné češtině.* Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně.

MSS: Bělič, Jaromír – Kamiš, Adolf – Kučera, Karel (1977). *Malý staročeský slovník.* [Online] Praha: Státní pedagogické nakladatelství. Dostupné z: <vokabular.ujc.cas.cz/zdroje.aspx> [Cit. 17. 12. 2017].

NESČ: *Nový encyklopedický slovník češtiny* (2012–2018). [Online] Karlík, Petr – Nekula, Marek – Pleskalová, Jana (eds.). Brno: Masarykova univerzita. Dostupné z: <www.czechency.org> [Cit. 3. 2. 2018].

Nováková 2016: Nováková, Veronika (2016). *Spřežky – jejich vznik a funkce v řeči.* In: Fedoszov, O – Janiec-Nyitrai, A – Muchová, Z (eds.). *Od počátků k současnosti (1955–2015). 60 let bohemistiky na ELTE.* Budapešť: ELTE BTK Szilv Filológiai Tanszék, s. 225–231.

NŘ 1917: Zbytečné novoty (1917). *Naše řeč*, 1(10), s. 305–307.

NŘ, 1925: Bílobílý (1925). *Naše řeč* [Hovorna], 9(10), s. 311.

NŘ 1926a: Kolozubý (1926). *Naše řeč*, 10(2), s. 57–58.

NŘ 1926b: Sobělibý – samolibý (1926). *Naše řeč* [Drobnosti], 10(7), s. 200–203.

NŘ 1928: V. L. (1928) Chci. *Naše řeč*, 12(2), s. 43–45.

OHOC: Oxford Handbook of Compounding.

Ološtiak 2011: Ološtiak, Martin (2011). *Aspekty teorie lexikálnej motivácie*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

Pala Všianský, 1994, 2008: Pala, Karel – Všianský Jan. *ABZ slovník českých synonym*. Dostupné z <www.slovník-synonym.cz> [Cit. 30. 12. 2017].

Pasáčková 2015a: Pasáčková, Eva (2015). Jmenné tvary adjektiv v textových pramenech Dalimilovy kroniky. In: Čechová, Marie akol. *Moudří milují pověsti*. Praha: Univerzita Karlova v Praze.

Pasáčková 2015b: Pasáčková, Eva (2015). Slovtvorně utvářené názvy vlastností a stavů v textových pramenech Dalimilovy kroniky. In: *Dva z prvních: Jaromír Spal, Miloslav Šváb – respektované osobnosti vysokoškolské bohemistiky*. Plzeň: Vydavatelství Západočeské univerzity v Plzni.

PMČ: Karlík, Petr – Nekula, Marek – Rusínová, Zdenka. (2003) *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

IJP: *Internetová jazyková příručka*. [Online] Černá, Anna – Chromý, Jan – Konečná, Hana – Mžourková, Hana – Pravdová, Markéta – Prošek, Martin – Smejkalová, Kamila – Svobodová, Ivana – Uhlířová, Ludmila. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky. Dostupné z: <prirucka.ujc.cas.cz> [Cit. 17. 11. 2017].

Rejzek 2015: Rejzek, Jiří (2015). *Český etymologický slovník*. Praha: LEDA.

Scalise – Vogel, 2010: *Cross-Disciplinary Issues in Compounding* (2010). Scalise, Sergio – Vogel, Irene (eds.). Amsterdam and Philadelphia: Benjamin.

SSČ: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. [Online] Filipec, Josef – Daneš, František – Mejstřík, Vladimír (eds.). Dostupné z <prirucka.ujc.cas.cz> [Cit. 17. 11. 2017].

SSJČ: *Slovník spisovného jazyka českého*. [Online] Havránek, Bohuslav – Bělič, Jaromír – Helcl, Miloš – Jedlička, Alois (eds.). Dostupné na <ssjc.ujc.cas.cz> [Cit. 17. 11. 2017].

Staněk 2002: Staněk, Vladimír (2002). Okazionalismy v současné publicistice. *Naše řeč*, 85(2), s. 57–67.

StčS: Staročeský slovník. [Online] Němec, Igor – Pečirková, Jaroslava (vedoucí). Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky. Dostupné z: <vokabular.ujc.cas.cz/zdroje.aspx> [Cit. 17. 12. 2017].

SYN5: *Korpus SYN*, verze 5 z 24. 4. 2017. [Online] Křen, Michal – Cvrček, Václav – Čapka, Tomáš – Čermáková, Anna – Hnátková, Milena – Chlumská, Lucie – Jelínek, Tomáš – Kovářiková, Dominika – Petkevič, Vladimír – Procházka, Pavel – Skoumalová, Hana – Škrabal, Michal – Truneček, Petr – Vondříčka, Pavel – Zasina, Adrian. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>> [Cit. 20. 1. 2018].

ŠimekSlov: Šimek, František (1947). *Slovníček staré češtiny*. [Online] Praha: Orbis. Dostupné z: <vokabular.ujc.cas.cz/zdroje.aspx> [Cit. 17. 12. 2017].

Šlosar 1996: Šlosar, Dušan (1996). Jsou kompozita typu V-(K)-S produktivní? *Naše řeč*, 79(4), s. 192–195.

Šlosar 1999: Šlosar, Dušan (1999). *Česká kompozita diachronně*. Brno: Masarykova univerzita.

Šlosar a kol. 2009: Šlosar, Dušan a kol. (2009). *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. Brno: Host.

Šmídová 2000: Šmídová, Pavla (2000). Kvantifikačně-intenzifikační významy prefixoidů (na materiálu současné češtiny). *Jazykovědné aktuality*, XXXVI (zvláštní číslo), s. 87–95.

Šmilauer 1971: Šmilauer, Vladimír (1971). *Novočeské tvoření slov*. Praha: SPN.

Štekauer et al. 2008: Štekauer, Pavol – Salvador, Valera – Körtvélyessy (2008). *Universals and Typology in Word-Formation. A cross-linguistic study*. Rukopis, Josef Šafárik University.

Štícha 2013: Štícha, František a kol. (2013). *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia.

Tešnar 2000: Tešnar, Hynek (2000). K pravopisným polemikám v 1. polovině 19. století. *Naše řeč*, 83(5), s. 243–252.

Trávníček 1940: Trávníček, František (1940). Ke vzniku složených jmen typu zemětřesení a trestuhodný. *Slovo a slovesnost*, 6(1), s. 28–35.

VALLEX 3.0: (2016) *VALLEX 3.0*. [ONLINE] Lopatková, Markéta – Kettnerová, Václava – Bejček, Eduard – Vernerová, Anna – Žabokrtský, Zdeněk. LINDAT/CLARIN digital library at the Institute of Formal and Applied Linguistics, Univerzita Karlova. Dostupné z: <<http://hdl.handle.net/11234/1-2307>> [Cit. 17. 11. 2017].

Večerka 2006: Večerka, Radoslav (2006). *K pramenů slov: uvedení do etymologie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Vepřek 2015: Vepřek, Miroslav (2015). *Komparativní tvarosloví staroslověnštiny a staré češtiny*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

VW: *Vokabulář webový*. [Online] Praha: Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2010. Dostupné z: <vokabular.ujc.cas.cz> [Cit. 17. 11. 2017].

Zubatý 1919: Zubatý, Josef (1919). Spolu. *Naše řeč*, 3(9), s. 257–261.

REJSTRÍK KOMPOZIT

bájotajný, 53	blahopěvný, 49, 50, 59, 60	bohomilý, 128
bázněplný, 129	blahoplný, 53	bohomyslný, 61
běločervený, 157	blahopožehnaný, 71	bohopustný, 129
bělodubový, 90	blahopřímý, 118, 140	bohopustý, 129
bělohlavský, 80	blahorodný, 52, 58	bohorovný, 130
bělojasný, 122	blahořečený, 71, 140	bohoslovecký, 106
bělokamenný, 121	blahosklonně, 53, 58	bohulibý, 128, 130, 143
bělokorý, 89, 95, 127	blahoslavený, 71, 140	bohumilý, 128, 130, 143
bělokůrný, 89	blahoslavný, 52	boježádoucí, 68
běloramný, 84	blahotučný, 118	bolokojně, 53
bělouchý, 86, 127	blahotvorný, 52, 59, 60	bosochodící, 66
běloskalý, 89	blahoutvořený, 71	brunatnopožloutlý, 120
běloskvělý, 67, 75	blahovonný, 87	bystrooký, 80
běloskvoucí, 38, 66, 67, 75	blahozachovaný, 71	bystrotoký, 85
bělosněžný, 127	blahozásobený, 71	bystrozraký, 81
bělostkvělý, 67, 75	blankytomodrá, 121	celodenní, 91
bělostkvoucí, 66, 67	bledobledý, 113, 124	celoroční, 91
bělotělný, 84, 127	bledobrunatný, 121	celosrdečně, 83
bělovlňný, 90	bledotvarný, 88, 121	celosvětský, 115
bezmístojmenný, 107, 151	bledotvárný, 81	císařsko-královský, 114, 142
bíleskvoucí, 151	bleskokřídý, 84, 97	cituplný, 129
bíločervený, 119, 157	blízkotekoucí, 66, 151	cizokrajný, 17, 92
bílomramorový, 90	bodroobratný, 111	cizoložný, 20, 57, 92
bilovonný, 87, 112	bohabázlivý, 116	cizonárodní, 92
blahodárný, 53, 140	bohabojící, 68	cizopanský, 92
blahodatný, 51, 143	bohabojný, 18, 38, 54, 58, 61, 62, 143, 153	cizozemský, 92
blahodějný, 50, 59, 60, 61, 140	bohachvalný, 130	ctihodný, 17, 18, 38, 143
blahodobný, 92, 140	bohaprázdný, 17, 18, 129, 143	ctižádstivý, 130
blahomluvný, 52, 59, 60	bohobojný, 38, 58	ctižádoucí, 68
blahonosný, 52, 140	bohočlověčí, 106	ctnostivlévný, 49, 51, 61, 143
blahoohrazený, 71, 140	boholibý, 128	čaroblahý, 125

čarodějný, 56
 čarokrásný, 98, 125
 čarolícny, 81, 98
 čaromocně, 106
 častořečený, 36, 70, 151
 černobarvící, 66, 68
 černočerný, 37, 113, 124
 černohorský, 19, 78
 černochudý, 122
 černokadeřavý, 79
 černomilý, 122
 černooký, 33, 80
 černopisčítý, 91
 černorouchý, 86
 černoskalný, 89
 černosmutný, 122
 černošedivý, 120
 černovlasý, 19, 79, 81
 čerstvolistý, 85
 čerstvorybný, 88
 čerstvovodný, 89
 červenobílý, 30, 109, 119
 červenohlavý, 80
 červotočný, 56
 česko-anglický, 113
 československý, 113, 115
 československý, 113
 česko-uherský, 77, 113
 činoplný, 128
 čironoční, 115
 čistějasný, 136, 151
 čistobílý, 115, 123
 čistodobrý, 115
 čistogranitový, 115, 140
 čistomravny, 88
 čistosrdečný, 83
 čistovlnný, 90
 čistovodý, 89
 čtrnáctiletý, 147
 čtverhranaty, 90, 101, 147
 čtverhranný, 90, 101, 147
 čtverhraný, 90, 101, 147
 čtvernohý, 83, 101, 147
 čtveroliterní, 88, 101
 čtverospřežný, 88, 101,
 147
 čtverrohý, 84, 91, 101,
 147
 čtvrtodenní, 91, 147
 čtvrtoroční, 145
 čtyrkolý, 90, 101, 147
 čtyrletý, 18, 147
 čtyrrohý, 84, 101, 147
 čtyrzvířecí, 101, 147
 čtyřicetidenní, 91, 147
 čtyřicetiletý, 147
 čtyřidcítiletý, 147
 dalekohledný, 151
 dalekonosný, 52, 57, 151
 dalekoprostranný, 151
 dalekosáhlý, 74, 151
 dalekoširý, 110, 151
 dávnobylý, 58, 74, 151
 dávnoletý, 151
 dávnověký, 91
 dávnozhaslý, 74, 151
 dějpravny, 53, 61, 143
 dějesúdný, 109, 130, 143
 dějoprázny, 129
 desítiloketní, 91, 101, 147
 devadesátiletý, 147
 devadesátiletý, 91, 101,
 147
 devítinedělní, 146
 díkočinný, 53
 díkůplný, 129
 díkůvzdávající, 68, 143
 divodějný, 50
 divokrásný, 125
 divomariánský, 118
 divotvorný, 52, 62, 141
 dlouhočekající, 151
 dlouhochvilný, 106
 dlouhochvílný, 106
 dlouhonohý, 83
 dlouhonosý, 81
 dlouhoocasý, 84
 dlouhopustý, 115, 151
 dlouhoruký, 84
 dlouhoshovívající, 151
 dlouhotáhlý, 76, 151
 dlouhotrvající, 66, 151
 dlouhotrvanlivý, 151
 dlouhověký, 17, 91
 dobročinný, 17, 39, 53,
 59, 60, 61, 140, 143
 dobrodružně, 106
 dobrodružský, 106
 dobrolíbezný, 111
 dobromyslný, 16, 82, 140
 dobropověstný, 39, 88,
 140
 dobrořečný, 39, 52, 59,
 60, 61, 140
 dobrosrdečný, 83, 140

dobrovolný, 16, 17, 82,
140
drahocenný, 88
drahokamenný, 90
drahomilý, 110
drahonakladný, 117
drahovážný, 117, 151
drsnozvuký, 81
duchormutný, 51
duchorodný, 52
dušejemný, 130
dušemorný, 53, 61, 143
dušitrapný, 51, 61, 143,
153
dušizpržňující, 68, 143
dvacitiletý, 147
dvanáctiletý, 147
dvojíctihodný, 143, 146
dvojkolový, 90, 100, 146
dvojsmyslný, 82, 100, 146
dvojušní, 84, 146
dvoujazyčný, 100, 146
dvoukolý, 90, 100, 146
dvoukřídlý, 84, 100, 146
dvouletý, 18, 91, 146
dvounohý, 17, 83, 146
dvoupídný, 91, 100, 146
dvourohý, 84, 146
dvoutisíciletý, 148
dvouvýkladný, 88, 100,
146
dvůjsyllabní, 34, 89, 100,
146
hadochvějný, 50, 58
hadokřivý, 127
hadovlasý, 81, 97
hanoploďný, 53
hlasonosný, 52
hlubokohlučný, 151
hlubokopadlý, 74, 151
hlubokopronikající, 151
hlubokorozštěpený, 72,
151
hlubokovysoký, 108, 111
hlubokozorný, 58, 151
hluchoněmý, 108, 110
hodnověrný, 18, 47, 94,
103, 144, 152, 156, 158
hodokvasný, 56
holohlavý, 80
holozubý, 81, 103, 152,
156
hornosaský, 78, 142
horonosný, 52
hořeploďný, 143
hranostajový, 56
hrdosmělý, 111
hrdotupě, 111
hromobitný, 57, 59, 144
hromojizvý, 87, 97
hromonosný, 52
hromozvučně, 81
hroznonosný, 52
hroznorodný, 52, 59
hrozoploďný, 53
hrozověštný, 53
hrubolátný, 51, 62, 140
hrůzodivý, 125, 139
hrůzohřmotný, 125, 139
hrůzonosný, 52, 58, 125
hrůzoplňný, 125, 128
hrůzopověstný, 88, 125
hrůzoslavný, 52, 125
hrůzoplňný, 128
hustětkaný, 72, 151
hustolistý, 85
hustotkaný, 72
hustotrávný, 88
hvězdokrytý, 72
hvězdovlasý, 81, 97
chválitebnopolitický, 118,
142
chválomluvný, 52, 59, 60,
61, 143
chvályhodný, 26, 143
chytřebystrý, 136, 151
jarobujný, 80, 112
jarohlavý, 80
jarokrásný, 131
jarokvětný, 89
jarovnadný, 88, 95, 142
jasnobarevný, 124
jasnobledý, 121
jasnočistý, 140
jasnohlasý, 81
jasnomodrý, 121
jasnomrazivý, 118
jasnoprohledný, 51
jasnoskvící, 66, 67
jasnostkvělý, 67, 75
jednobytný, 109, 133, 146
jednoduchý, 34, 82, 99,
142, 146
jednodušný, 82

jednohlasný, 81, 99, 133, 145
 jednohlasý, 81, 99, 145
 jednokusný, 94, 99, 146
 jednomyslný, 17, 82, 99, 133, 145
 jednoohý, 84, 99, 146
 jednooký, 80
 jednorodý, 59, 63, 146
 jednoroký, 91, 99, 146
 jednorozený, 71, 146
 jednorytmní, 89
 jednostejný, 133, 145
 jednostranný, 88, 99, 146
 jednosvorný, 133, 146
 jednotělný, 84, 99, 146
 jednotvárný, 88, 99, 145, 146
 jednovoký, 80, 100, 146
 jednozvukný, 81, 100, 145
 jedovýparný, 49, 51
 jemnocitný, 82
 jemnocitý, 82
 jihozápadní, 114, 139
 jikrorodný, 52, 59
 jinokovný, 88
 jinokrajný, 92
 jinolícny, 79, 93
 jinonárodní, 92
 jinoslovanský, 78, 115
 jinotajitelný, 107
 jiskrosršný, 53
 kacířlutriánský, 126
 katolickokřesťanský, 142

každodenní, 17, 91, 105, 149
 každodenný, 149
 každoroční, 91, 105, 149
 kdovíjaký, 148, 152, 156
 klamuplný, 129
 klamuprázdný, 129
 kmenorodovný, 93, 144
 kolemjdoucí, 66, 151, 158
 kolikaletý, 145
 kolovratný, 56
 kolozubý, 81, 103, 152, 156
 korokmenný, 88, 98, 144
 korunopodobný, 144
 kovodárný, 53
 kovolesský, 75
 královorský, 78
 králohradecký, 78
 králokatovský, 99
 kráломocný, 107
 krásnohlasý, 81
 krasokvětný, 89
 krásomilý, 125
 krásorečny, 52
 krasospanilý, 125
 krátkověký, 91
 krátkozraký, 30, 81
 kratochvilný, 106, 152, 156
 kratochvílný, 106
 krkolomný, 48
 krupobitný, 57, 59, 144
 krvelačný, 130
 krvežiznivý, 38, 129, 138

krvoprzný, 53
 krvorudý, 126
 krvospřízněný, 131, 144
 krvotlačný, 53
 krvožiznivý, 130
 krvožížnivý, 130
 křesťanskokatolický, 116
 křídloletý, 54, 85
 křivohubý, 81
 křivokrký, 81
 křivolaký, 49, 62, 85, 140
 křivopřísežný, 140
 květohravný, 50
 květokojný, 53
 květokrásný, 131
 květolící, 81, 97
 květorouchý, 86, 98
 květosejný, 50
 květoslavný, 52
 ladohlasý, 81, 98
 láskyplný, 39, 129
 lávoproudící, 68
 lehkokrevný, 88
 lehkoletý, 85
 lehkomylný, 17, 82, 92, 104
 lehkovážný, 92, 151
 lehkověrný, 47
 lehkověřý, 47
 lepotvorný, 52, 62, 88, 140
 leskavohladký, 117, 142
 libědchnoucí, 66, 151
 liběznějící, 66, 151
 líbeznovný, 87

libeznoznějící, 66, 68
libohlasý, 81
libomilý, 111
libomluvný, 52
libomudrecký, 106
liboplynný, 51, 58
libovolný, 82
libovonný, 87
libozvučný, 81
libozvuký, 81
licoměrný, 130
lidomilný, 50
lidoplný, 128
lidoprázdný, 129
lidotrapný, 51
lidozrádný, 130
lidožerný, 54, 130
liliorůžový, 139
listopadový, 106
listosvíží, 109, 131
maloctěný, 136, 151
malomocný, 19, 151
málomocný, 151
malomyslný, 82, 99
málomyslný, 82, 99
máloplatný, 151
mariánskobožský, 114
marnochlípny, 140
marnochlubný, 140
marnomluvný, 52
marnotratný, 53, 58, 62,
140
masožravý, 54
matnokeřný, 88
medoberný, 54, 58
medohlasý, 81, 97, 139
medosladký, 127
medotekoucí, 68
medozpěvný, 49, 51, 57
měkkolomný, 48, 56
mhošedý, 127
milerád, 136, 151
milobratrský, 108
míločarodějny, 94
miločervený, 123
miloherný, 50
mílohravý, 50
mílochladicí, 66
milolibežný, 118
milolíbežný, 118
milolidský, 108
míloprázdný, 118
miloskvoucí, 66, 67
milosnědý, 123
milosrdný, 19, 83
milostiplný, 129
milováníhodný, 143
mimojdoucí, 66, 151
místodržící, 38, 66, 151
mlado-kráso-radostný,
112, 139
mlékohvězdový, 132
mlékokrevnatý, 144
mlékomedotekoucí, 68
mnohobarevný, 124, 136,
145, 150
mnohobarvný, 87, 145
mnohobleský, 85, 102,
145
mnohočetný, 133
mnohočíselný, 88, 102,
145
mnohodárný, 53
mnohodenní, 91, 145
mnohodražný, 63, 87, 102,
145
mnohohlavý, 80, 102, 145
mnohokrasobarevný, 124,
136, 150
mnohokvětý, 89, 102, 145
mnoholiberní, 103, 145
mnoholičný, 133
mnoholidný, 134, 145
mnoholistý, 85, 102, 145
mnohomilný, 63, 87, 103,
145
mnohomluvný, 17, 52,
150
mnohomocný, 150
mnohomyslný, 58
mnohonásobrozličný, 136,
145
mnohopárový, 90, 103,
145
mnohorohý, 84, 102, 145
mnohorozumný, 136
mnohosrstnatý, 84, 103,
150
mnohostranný, 88, 103,
145
mnohotížný, 53, 58, 150
mnohotvárný, 88, 103,
145
mnohotvorný, 63, 103,
145

mnohoučený, 70, 150
 mnohovážený, 150
 mnohoveslatý, 90, 103,
 145
 mnohovojý, 87, 102, 145
 mnohovzácný, 137, 150
 mnohozapletený, 72
 mnohozvuký, 79, 81, 102,
 145
 mnohožádný, 145
 mnohožádostný, 145
 modloslužebný, 130
 modrobledý, 120
 modrojasný, 122
 modrokrásný, 122
 modrooký, 80
 modrošerý, 120
 modrotmavý, 120
 moudromluvně, 52
 mramorotvrký, 127
 mravnonábožný, 112
 mravopočestný, 132, 144
 mrtvotichý, 118
 mrzutostiplný, 129
 napoloudrahý, 109, 133,
 151
 nebedajný, 49, 54, 61, 143
 nebenosný, 52, 61, 143
 nebeskomilý, 118
 nebetyčný, 53, 57, 61, 143
 nemravopášný, 54
 nepomuckopražský, 111
 nezczizoložený, 57
 nověnarozený, 70, 151
 novodvorský, 78
 novokolínský, 78
 novoletní, 115
 novoměstský, 78
 novomodský, 94
 novopostavený, 72
 novopražský, 78
 novostrunný, 88
 novoveselský, 78
 novovytvořený, 72
 novozákonní, 92
 obapolný, 93, 100, 146
 obecnomyšlný, 82, 116
 obecnopospěšný, 116,
 140
 obloholetný, 54, 57
 obojživelní, 146
 obousicílský, 79, 146
 oboustranný, 88, 93, 100,
 146
 obrazotvorný, 52
 obroveliký, 127
 očividný, 53
 ohněplný, 129
 ohňobarevný, 126
 ohňorudý, 126
 ohňozraký, 81, 97
 okojímající, 68, 143
 okolojdoucí, 66, 151
 okolojedoucí, 66, 151
 okolostojící, 66, 151
 okotěšný, 53, 61
 osmdenní, 91, 146
 osmdesátiletý, 147
 osmidenní, 91, 146
 osmiletý, 146
 osmirohý, 84, 101, 146
 osmnáctijarý, 91, 101, 147
 osmnáctiletý, 147
 ostrokamenatý, 90
 ostrooký, 80
 ostropatřlivý, 58, 62, 140
 ostroprůdký, 117
 ostrořečný, 52
 ostrotělý, 84
 ostrovtipný, 17, 19, 82
 outloboký, 84
 outlocitý, 82
 outlorozený, 69, 70
 outloštědrý, 109, 116
 ouzkouličný, 88
 padesátiletý, 91, 101, 147
 padesátíradní, 90, 101,
 147
 pádorovný, 128
 pamětihodný, 143
 panensko-mateřský, 114
 paprskozářný, 130
 pěkněpostříbrněný, 72,
 151
 pěkněrostlý, 74, 151
 pěkněsruběný, 69, 72, 151
 pěknobělý, 123
 pěknobřehý, 87
 pěknoraďý, 89
 penězoměnečný, 106
 pěnohojný, 129
 perlošedý, 127
 pěsnolibý, 130
 pětihranatý, 90, 101, 146
 pětiletý, 146

pětistoletní, 91, 102, 147
 pětistoletný, 91, 102, 147
 pětistoletý, 147
 pětistylétý, 91, 102, 147
 pětistýlétý, 91, 102, 147
 pevnohřbetný, 83
 plamenozraký, 81, 97
 plamenofrkavý, 130
 plamenokolný, 90, 97, 98
 pleskonosý, 81
 plnomocný, 70, 87
 plnorámný, 84
 plnoskvoucí, 66, 67
 plnotělný, 81, 84
 plnotvárný, 81
 plnozvučný, 81
 plodorodný, 52
 ploskonohý, 83
 podivnosličný, 118
 podivuhodný, 143
 podlouhlokulatý, 117,
 140, 142
 podlouhlookrouhlý, 117
 pokojnomyslný, 82
 polední, 106, 114, 145
 polednovýchodní, 114,
 142
 politováníhodný, 143
 polohedbávný, 133, 145
 polonahý, 132, 145
 poloshnilý, 74, 145
 pološerý, 121, 145
 polouhotový, 109, 132,
 146
 poloumrtvý, 109, 132, 145
 poloupotracené, 132
 poloušohelý, 74, 145
 polouzbořený, 69, 71, 145
 polouzralý, 132, 145
 polozjevený, 69, 71, 133,
 145
 pozoruhodný, 143
 požloutlobílý, 120, 142
 pravděpodobný, 103, 143
 pravdodatný, 51
 pravdomluvný, 18, 20, 38,
 52
 pravočeský, 117
 pravoslavný, 52
 pravověrný, 88
 prostočistý, 115, 140
 prostokrásný, 118
 prostonárodní, 117
 prostopášný, 54, 55
 prostosrdečný, 83
 prostovlasý, 81
 prudkoletý, 54, 58, 85
 prudkotoký, 85
 prvopočáteční, 71, 146
 prvopočátečný, 146
 prvopočátní, 146
 prvopošlý, 74, 146
 prvorozený, 71, 146
 pryskyřicosolný, 111, 139
 přeblahoslavený, 71
 předmětotojnostný, 129
 předmětoprázdný, 129
 předsevzatý, 71, 148
 předtušenínosný, 52, 143
 přestarožitný, 51
 přešlechtilocitný, 82, 96
 přísnotvarný, 88
 přísnotvárný, 88
 příznivolíbezný, 118
 půlčtvrtilý, 145
 půlměsíční, 94, 145
 půlnoční, 20, 86, 106, 145
 půlnočnovýchodní, 114,
 142
 půlnočozápadní, 114,
 142
 půlnočný, 106, 145
 půlzjevný, 133, 145
 pustohustý, 108, 111
 pustopustý, 113
 ranhojický, 106, 144
 ranhojičský, 106, 144
 rekoslavný, 52
 rouchobělý, 86, 109, 127,
 144, 158
 rounobělý, 86, 127, 144,
 158
 rovnírostlý, 74
 rozkošeploďný, 143
 rozleznohý, 83, 103, 139
 rudokřídový, 84
 rudolící, 81
 rudomodrý, 120
 rudopevný, 127
 rudoplamenný, 121
 rusobradý, 81
 růžojasný, 122
 růžokvětný, 121, 126, 139
 růžolící, 81, 87
 růžovohorský, 78

růžožhavý, 121, 123, 139
 rybohojný, 129
 rychlokřídlý, 84
 rychloletý, 85
 rychlomizící, 66
 rychlonohý, 84
 rychlorychlý, 37, 113
 ryzozlatý, 116
 římskokatolickopražský,
 116
 římskokatolický, 116, 142
 sáhodlouhý, 109
 samočistý, 134, 149
 samojedský, 56, 59, 149
 samorostlý, 20, 29, 35, 38,
 74, 149
 samosamotný, 134, 149
 samospasitedlný, 134, 149
 samospasitelný, 149
 samostatný, 11, 134, 149
 samotížný, 17, 53, 59, 63,
 149
 samotřetí, 144, 149, 153
 samovládny, 51, 59, 149
 samovolný, 54, 59, 63, 82,
 140, 149
 sebeospalejší, 135, 149
 sebeošklivější, 135, 149
 sebetěžší, 124, 135, 149
 sedmdesátečtyřletý, 91,
 101
 sedmdesátiletý, 91, 101,
 147
 sedmerohorní, 88, 101,
 147
 sedmerovršíty, 91, 101,
 147
 sedmibarevný, 146
 sedmihlavý, 80, 101, 146
 sedmihradský, 105, 106,
 147
 sedmihrotý, 87, 101, 146
 sedmikrásný, 133, 146
 sedmiletý, 17, 146
 sedminedělní, 147
 sedmiramenný, 84, 101,
 147
 sedmliterní, 88, 101, 146
 shnilolistnatý, 85
 silnomocný, 87
 silnovonný, 87
 sírnovodný, 89
 sirnožlutý, 120
 skálokamenný, 111, 139
 skalolity, 131
 skalolomý, 48
 skalopevný, 128
 skalosilný, 128
 skalotvrđý, 127, 157
 skotovodný, 54
 skoupozvuký, 81, 95, 158
 skvělobleský, 85, 142
 slaboduchý, 82
 sladkodechý, 81
 sladkohlasný, 81
 sladkolichotně, 118
 sladkoluzný, 118
 sladkomilý, 118
 slávotlačný, 53
 slibolomný, 48, 58
 sličněspanilý, 136, 151
 slovano-ruský, 113, 139
 slunconásledovný, 144
 slunojasný, 128
 slunoparný, 53
 služboochotný, 130
 smělorostlý, 74
 smrtonosný, 52
 smutnočerný, 123
 smutnolíbý, 118
 smutnotichý, 118
 sněhobílý, 33, 109, 126
 sněhostkvělý, 68, 75
 sněhovlasý, 81, 97
 Sodomo-Gomorský, 113
 spanilobílý, 123
 splnomocněný, 69, 70
 spoluhodující, 66, 150
 spolujdoucí, 66, 150
 spolujedlý, 74, 150
 spolujosefinský, 137, 150
 spolukojný, 150
 spoluprosebný, 137
 spoluradující, 66, 150
 spoluřeholní, 137, 150
 spolusjednocený, 70, 150
 spoluvěčný, 137, 150
 spoluvěký, 91, 99, 137,
 150
 spoluvznějící, 66, 150
 sprostočeský, 117
 srdceblažný, 143
 stádoplný, 128
 stalostalý, 76
 staroboleslavský, 78

starobrněnský, 78	starožitný, 50, 58	stýletý, 91, 101, 147
starobylopanenský, 115, 142	stinnokrytý, 72	suchoparný, 88
starobylý, 38, 74, 83, 115	stínolibý, 130	suchopárný, 88
staročeský, 23, 37, 54, 55, 108, 114, 172, 174	stolebá, 83	suchorybný, 88
starodávní, 16, 37, 111	stoletý, 18, 147	suchošlupný, 88
starodávný, 37, 111, 152	stolétý, 91, 101, 147	sutkohozný, 54, 55, 58
starodovný, 91	stonohý, 83, 101, 147	svatěnehrožený, 72, 151
starofranký, 78, 114	stooký, 80, 101, 147	svatobázlivý, 116
staroivanský, 78	storuký, 84, 101, 147	svatobernardský, 77
starokolínský, 78	stosáhový, 91, 101, 147	svatobitný, 57, 59
staroletitý, 91, 115	stovčkový, 91, 101, 147	svatobratrský, 116
starolétitý, 91	stověžitý, 90, 147	svatodušní, 78, 82, 92
staroměstský, 78	stověžný, 90, 101, 147	svatohorský, 78
staromladý, 108, 111	strastiplný, 129	svatochlumský, 78
staropamátný, 115	strašlivojiskrnatý, 118, 142	svatoivanský, 77
staropolský, 78	strašněbolestný, 136, 151	svatojanský, 77
staropražský, 78	středomořský, 106, 142	svatojirský, 77
starorozatý, 69, 73	střelhbitý, 127, 143	svatojirský, 77
starořecký, 78	stříbrnokorný, 89, 142	svatokatolický, 116
starořímský, 78	stříbrnolesknavý, 51	svatokrádeřnický, 78
starosešlý, 74	stříbrobílý, 127	svatokrádežní, 78
starosklenný, 115	stříbrobledý, 127	svatokrádežný, 78
staroslavný, 52	stříbrohlavový, 105	svatokrálůvský, 111
staroslavský, 78, 115	stříbrojasný, 122	svatomateřský, 78
staroslovanský, 78, 115	stříbroleskný, 123	svatonepomucký, 77
staroslovenský, 37, 78, 115	stříbroluký, 87	svatopannenský, 78
starostavitelský, 92	stříbrolunný, 94	svatopavelský, 77
starosvětský, 115	stříbronosný, 143	svatopavlový, 77
starověký, 91	stříbropěný, 87	svatopísební, 116
starozákonní, 92	stříbrotkaný, 72	svatoprokopský, 77
starozákonný, 93	stříbrotoký, 85	svatorostlý, 74
starozákonský, 93	stříbrovlasý, 81	svatořímský, 78
	stříbrozvučný, 81	svatoslavný, 52
	studuprázdný, 129, 143	

svatosvatý, 37, 108, 110,
 112
 svatováclavský, 77
 svatovítský, 77
 svéhlavit, 104
 svéhlavý, 28, 80, 104, 150
 svémocněji, 150
 svémyslný, 82, 104, 150
 světlešedý, 121, 136, 151
 světlolesklý, 75
 světoběžný, 53, 57, 144
 světoobčanský, 92, 105
 svévolný, 17, 82, 104,
 105, 150
 svývolný, 82, 104, 150
 šedesátiletý, 147
 šedokroužný, 53
 šedomechovatý, 90
 šedovlasý, 81
 šerobledý, 120
 šeročerný, 120
 šeromhý, 94
 šestiměří, 47, 63, 146
 šestiměsíční, 146
 šestiměstský, 92
 šestinedělní, 146
 šestinohý, 84, 101, 146
 šestispřežný, 88, 101, 146
 šestistolětý, 91, 102, 147
 šestistýlětý, 91, 102, 147
 šestoměrný, 146
 širokodlouhý, 108
 širokonohý, 83
 širokoramenatý, 80, 84
 širokoramenný, 84
 širokorovnouličný, 88, 96
 širokostřešný, 88
 širokotáhlý, 117
 širokovládny, 51, 57
 širolistý, 85
 širošířý, 113
 špinavobílý, 123
 špinavobrunatný, 123
 štědrodarný, 53
 štědřepřívětivý, 136, 151
 šumnohlasý, 81
 šumnotoký, 85
 temnobarevný, 124
 temnorudý, 121
 temnostinný, 88
 temnošedý, 121
 temnotemný, 37, 124
 těžkodychající, 66, 151
 tichaplný, 129
 tichomluvný, 52, 58
 tichořečný, 52, 58
 tichošumný, 53, 58
 tichuplný, 129
 tisíceroústny, 81, 102, 148
 tisíciletý, 148
 tisícířemeslný, 88, 102,
 133, 148
 tisícletný, 91, 148
 tisícletý, 91, 102, 148
 tisícokolenný, 84, 102,
 148
 tisícokvětý, 89, 102, 148
 tisíciletý, 148
 tisícostřevičný, 88, 102,
 148
 tlustorostý, 47, 50
 tmavočerný, 121, 140
 tmavohnědý, 121, 140
 tmavomodrý, 30, 121, 140
 tmavosvětly, 121, 140
 tmavovlasý, 81
 tolikoletý, 91, 102, 145
 trávohojný, 129
 trestuhodný, 143, 177
 trésvětly, 109, 121, 147
 trnokrytý, 72
 trojbarevný, 34, 100, 124,
 147
 trojdílný, 147
 trojhraný, 90, 91, 100, 147
 trojjediný, 132, 147
 trojkrásný, 132, 147
 trojmocný, 147
 trojosobný, 88, 100, 147
 trojpramenný, 88, 100,
 147
 trojprstý, 84, 100, 147
 trojruký, 84, 100, 147
 trojtvárný, 81, 100, 147
 truchlosladký, 111, 112,
 139
 trůjsyllabní, 89, 100, 147
 trůnovládny, 51, 57
 třetodenní, 91, 100, 147
 třiatřicetiletý, 147
 třicetiletý, 147
 třicítiletý, 147
 třidecítiletý, 91, 101, 147
 třídenní, 91, 147
 tříhranatě, 90

tříletý, 18, 91, 100, 147	vejšpřednesený, 69, 70, 151	velkolepý, 119, 141
třílodní, 88, 100, 115, 147	věkobytný, 109, 132	velkolesní, 88, 141
tříměsíční, 100, 147	věkopustý, 129	velkomluvný, 38, 52
třináctisložný, 53, 63, 147	věkosnubný, 51, 58	velkomocný, 141
třínohý, 84, 100, 147	věkostálý, 76, 144	velkomyslný, 82, 95, 141
tříroční, 17, 147	věkosvíží, 109, 126, 139	velkooltářní, 88
třírohatý, 84, 100, 147	věkověčný, 113, 139	velkoosobný, 88
třístaslooupný, 88, 102, 148	věkovládncoucí, 68	velkopánský, 117
tříuhlý, 87, 100, 147	věkožízny, 131	velmyslný, 82, 95, 141, 142
tučnoklasý, 87	věkuvěčný, 113	věrnomilý, 112
tučnotrávný, 88	veledrsný, 118, 141	věrohodný, 94, 152
tvářolepý, 131	velehrozný, 118	větrochladný, 128
tvornomyslný, 82	velehrůzný, 118	větrokřídly, 84, 98
tvoroprázný, 129	velechytrý, 119	větrostropý, 86, 98, 144
tvoroživný, 130	velekrásný, 119	vinohradný, 106
tvrdočelný, 83	velelehký, 119	vinopalský, 56
tvrdojádrý, 87	velelítý, 141	vínorodný, 52
tvrdočmenný, 88	velemoudrý, 119, 141	vítězoslavný, 34, 52, 87
tvrdorostlý, 74	veleřásný, 119, 142	vlastnoruční, 92, 142
tvrdošijný, 19, 83	veleslavný, 17, 52, 141, 142	vletořečný, 52
tvrdošíjný, 83	velešťastný, 119	vlko-nedvědo-liščí, 112, 139
tvrdoustý, 83	velikodivotvorný, 52, 62, 141	vlnobitný, 57, 59, 144
udatnomyslný, 82	velikodušný, 82, 141	vlnodmoucí, 68
ušlechtilomyslný, 82	velikoknížecí, 92, 105	vlnokroužný, 53
uzkoprsý, 83	velikolepý, 119, 141	vlnoplňný, 129
uzkouličný, 88	velikomocný, 141, 167	vlnozdmutý, 72
váhorovný, 128	velikomocný, 141, 167	vododmutý, 72
vášněplný, 129, 144	velikomyslný, 82, 95, 141	vodošumný, 53
vážnokrásně, 112	velikonoční, 105	vonnodechý, 81
vděčnověrný, 118	velikorohý, 84, 141	vonnodýmny, 87
vděkohlasný, 130	velkobřichý, 84, 141	vorbomilovný, 130
vděkuplný, 129	velkocenný, 88	vpolouzřícený, 69, 71, 151
věčněživoucí, 66, 151		vráskočelý, 81, 98

vrchnouřednický, 92, 142
 vrtohlavý, 80, 81, 103,
 152, 156, 158
 všeckomohý, 47, 50, 62,
 136, 148
 všední, 17, 88, 91, 105,
 149
 všehlasný, 79, 81, 104,
 141, 148
 všehubící, 65, 103, 148
 všejediný, 135, 141, 148
 všekazící, 65, 148
 všekdášný, 149
 všekrásný, 135, 141, 148
 všelikobarevný, 124, 134,
 148
 všeměnicí, 65, 141, 148
 všemocný, 141, 148
 všemohoucí, 17, 18, 19,
 47, 65, 83, 136, 141,
 148
 všemoudrý, 135, 148
 všemožný, 135, 141, 148
 všeobecný, 18, 135, 148
 všeoblažující, 65, 148
 všeobsáhlý, 74, 148
 všepotroutí, 65, 148
 všeředící, 65, 148
 všesnažný, 135, 148
 všestranný, 88, 104, 148
 všetečný, 19, 49, 62, 141,
 148
 vševědoucí, 18, 65, 148
 vševládoucí, 66, 148
 vševládý, 51, 62, 148
 všezáhubivý, 135, 148
 všeživící, 65, 148
 všudejsoucí, 66, 151
 všudybytný, 109, 137, 151
 všudypřítomný, 36, 137,
 151
 vysocedůstojný, 151
 vysoceurozený, 151
 vysokodomný, 88, 89
 vysokohluboký, 108, 111
 vysokomyslný, 82, 151
 vysokorodný, 52, 59
 vysokorodovný, 93
 vysokorostlý, 74, 151
 vysokořemeslný, 117
 vysokoskalný, 89
 vznešenomyslně, 82
 vždyhoroucí, 66, 151
 závistiplný, 129, 143
 zbrojemocný, 131, 143
 zcizoložený, 57
 zemopísně, 106
 zlatobarvý, 121
 zlatodrahý, 128
 zlatohlavový, 105
 zlatohlavý, 80
 zlatojasný, 122, 128
 zlatokorunský, 78
 zlatokovaný, 131
 zlatokrupný, 88, 109, 128
 zlatolesklý, 75, 87
 zlatoleskný, 51, 57
 zlatoleský, 87
 zlatonosný, 52, 61
 zlatookatý, 81
 zlatopíský, 87
 zlatoplodný, 143
 zlatoryzí, 132
 zlatořečný, 52
 zlatoskvoucí, 67
 zlatostkvoucí, 67
 zlatostropý, 86
 zlatostrunný, 88
 zlatošatý, 87
 zlatotkaný, 72
 zlatoustý, 20, 81
 zlatoústý, 60, 81
 zlatovlasý, 33, 81
 zlatovrubný, 49, 51
 zlatoznivý, 54, 58
 zlatožlutý, 127
 zlobokojný, 53, 58
 zločinný, 56, 59, 60, 61
 zlodějný, 56
 zlodějský, 56
 zlomyslný, 82, 140
 zlopověstný, 17, 19, 57,
 88, 140
 zlořečený, 38, 69, 71, 140
 zlořečící, 67, 68, 140
 zlořečivý, 53
 zlostihasný, 53, 58, 61,
 143
 zlošťastný, 108, 111, 140
 zlověštný, 53, 140, 143
 zlovolný, 19, 82, 140
 zlovučící, 67
 znovuzrozený, 36, 38, 70,
 151
 zpěvodárný, 53

zrnatotížný, 53, 142
zrnoklasný, 125, 139
zrnorodný, 52, 59, 61
zuboplňý, 129
zubošklibný, 53, 58
zubotřesoucí, 68

zřivopekelný, 118
zvědovábivý, 53
zzlopověstněný, 57
žalonosný, 52
žaluplný, 129
žilochladný, 130

živorodný, 20, 52, 59
živorychle, 118
životopisný, 56
životvorný, 53
žlutod'obý, 84